

**Румен Спасов**

# **КУЛТУРА ИЛИ ВОЙНА**

## **УНИВЕРСИТЕТСКА КРИТИКА И ЕСЕИСТИКА**

### СЪДЪРЖАНИЕ

Вместо предговор

I. Опит на границата с науката

1. За метода, четири века след Декарт
2. Университетската идея в себе си
3. Диалогизъм и полилогизъм
4. Институция и критика
5. Личността в университетската книжовност
6. Антропоцентризъм на нормативността
7. Университетска приемчивост и задлъжняващо съзнание

II. Покрай злобите на деня

1. Напрежения в разбирането за информация днес
2. Приемственост или утопии
3. Идентичността – преди всичко индивидуалност
4. Кризата на страха
5. Култура или война
6. Името или пагона
7. Хуманитаристи или историчари
8. Пренебрегнатият британски благородник
9. Възраждането като изкуство
10. Предметността – другото име на историята
11. Българистиката като приятел
12. Търсене, което намира
13. Нихилистични дарители
14. Младите BG-2000
15. Трудна раздяла с владетелите
16. Другото на чалгата

III. Ядрото на (не)здравото общество

- 1.София има един университет – софийски
- 2.Достойнство или конюнктура
- 3.Крахът на гражданската интелигентност
- 4.Ядрото на (не)здравото общество
5. Студентският дом в университетското пространство
6. Има ли на Балканите университети
7. "Балканско" като комплимент
8. Университетска личност и в политиката
9. Една запомнена конференция
10. Капиталът, наречен авторство
11. Защо съединението не прави силата
12. Дизайнът – многозначната необходимост
13. Градоустройство или ниҳилизъм
14. Завръщането на един майстор
15. Л.В. беше тук
16. Задавайте въпросите, колеги

Вместо заключение. От омерзението... към необходимото взаимодействие между съ-граждани

*На университетските личности от всички възрасти  
– с благодарност!*

*На семейството ми, където са читателите, на  
които най-много държа – с любов!*

#### *Авторът*

Изданието съдържа студии, статии, отзиви, писани между 1991 и 2001 година, обговарящи университетското културно пространство в неговото широко разбиране и като пространство на випускниците, неангажирани с ортодоксална университетска кариера. Това е субективен поглед към университета, изхождащ от убеждението, че всяка друга идентичност започва от индивидуалността и от способността да съ-творяваш или да зачиташ творящите – както в изкуството и науката, така и в ежедневието. Скромната ни амбиция е след тази книга университетите по нашенско да имат още по-малко основание да остават същите.

Авторът изразява благодарност към всички редактори от "Литературен вестник", "Литературен форум", "Култура", "Аз Буки", "Връзки с обществеността", "Стратегии на

образователната и научната политика", "Език и литература", "Читалище", "Капител", във вече някогашните вестници "Подкрепа", "Експрес", "Телеграф" и другаде, където бяха публикувани част от настоящите размисли.

**Румен Бориславов Спасов**, роден на 23 юни 1960 г. в Панагюрище.

Завършва българска филология във Факултета по славянски филологии на Софийския университет. Дипломна работа на тема "Народопсихология и литература във "Видрица" на поп Минчо Кънчев" с научен ръководител проф. д-р Дочо Леков (1987). Квалификационни курсове в Свободния факултет, курс "Текст и ритуал" към Новия български университет, специализация "Мениджмънт в образованието, науката и културата" към Философски факултет на Софийския университет, докторантура на самостоятелна подготовка на тема "Формиране на университетско културно пространство в България" към Катедра "Библиотекознание, научна информация и културна политика".

През 1986-1992 е инспектор в Ректората на Софийския университет. През 1993 - 1996 е координатор на отдел "Културни контакти" и на Университетския клуб на възпитаниците, експерт по връзки с обществеността и редактор на бюлетина на Академичния съвет. Участник-основател на Университетския състав за старинна музика и на Литературния кръг "Стрелец 2", съавтор на проекта "Университетски клуб". Преподава естетика (1996/97) на курса по театрална критика към Свободния факултет (днес Център за образователни услуги) на СУ. През 1997 - 1998 завежда връзките с обществеността и редактира информационния бюлетин на СБХ. Редактира изданието на Националния център за дизайн "Дизайн ревю". От ноември 2001 г. работи като експерт в дирекция "Регионална културна политика" на Министерството на културата.

Участва с доклади в семинари, конференции, научни сесии между които: "Шансът на "малките" култури" (1990), "Феноменът "Европа" в съзнанието на българина" (1991), "Проф. Константин Гълъбов - основател на българската германистика" (1992), "Българският постмодернизъм" (1993), "Академична младеж и национална сигурност" (1994), "Университетът - идея и практика" (1995), "Рене Декарт", "Насилието - предизвикателство и отговор", "Нормативност и демокрация" (1996) "Университет и градска среда" (1997), "Академия и книга" (1999), "Инфопрофсия" (2000), "Поколенията в българската култура - срещи и разминавания",

"Човешките ресурси в образованието" (2001), "25 години Национална гимназия за древни езици и култури" (2002) и др.

Автор на книгите:

- "Амбицията, наречена български рок", УИП "Св. Климент Охридски", София 1992

- "Култура или война", Академичен център за литература и култура, София 2001

Издател и редактор на "Аудиториум" - издание за университетска култура (1997), което от 1999 е само електронно.

Женен за Снежина Илиева Спасова, деца Борислав (1990) и Василена (1994).

Хоби - музика, театър, велосипед, шофьорство, риболов.

© Румен Бориславов Спасов - 2003 г., София,  
[rouspassov@abv.bg](mailto:rouspassov@abv.bg); [rou@art.bg](mailto:rou@art.bg); [rou@mail.bg](mailto:rou@mail.bg) - валидни електронни адреси

<http://auditorium.art.bg>

© Академичен център за литература и култура, 2003 г.,  
София. Второ (електронно) издание.

**Всички права запазени.**

Разрешено е цитиране и използване на каквато и да е част от текста само с позоваване на източника, при стриктно спазване на Закона за авторското право и сродните му права, както и на текущото законодателство.

## **Предговор към второто (електронно) издание**

Една от представените книги в Дните на университетската книга и периодика в Националния студентски дом през декември 2001 г. бе "Култура или война". На премиерата се събраха около петдесетина приятели и ценители на усилията ни всяка година, в навечерието на 8 декември, в галерията на Студентския дом, както и другаде, да се случват университетски книжовни активности. Тогава не предполагахме, че за няколко следващи месеца ще бъде изчерпан целият тираж на книгата. Имаше идея за допечатка, но междуременно стартира новият сайт [www.studenthouse.bg](http://www.studenthouse.bg) и тя отстъпи на по-реалистичния вариант – електронната публикация. След преработката на сайта остана единствено публикацията в <http://auditorium.ar.bg> Настоящото второ (електронно) издание не е преработвано. По университетската тематика има още много да се каже и напише, авторът е събрал още материали, но решението ни е текстът на книгата да остане такъв, какъвто някои читатели вече го познават от първото издание... Новата технология позволява въвеждането и на дискуссионен форум за неравнодушните. Надяваме се желаещите да споделят мнението си за книгата да го направят в духа на университетския полилогизъм и етика и да не остават анонимни. А проблемите, засегнати в "Култура или война", изискват продължаваща будност и отстояване на ценностни позиции. Ще се радваме да го правим заедно и да намираме цивилизованите и прагматични отговори, в името на едно по-добре устроено бъдещо университетско пространство в България.

януари 2003 г.

**Авторът**

## **ВМЕСТО ПРЕДГОВОР (ОТ ПЪРВОТО ИЗДАНИЕ)**

Университетът е сред най-старите и представителни институции на съвременното, място за придобиване, съхранение и развитие на универсално знание. Необходимо е да се подчертае, че семантиката на "университет" и на "универсално" е най-малкото сходна, независимо от твърденията, че университетът като учебно заведение може да съществува и без наличието на всички специалности в него. Така или иначе висшето училище е една от институциите с първостепенно значение в обществото, особено в съвременното общество. В университетското културно пространство по уникален начин се срещат минало, настояще и бъдеще, поколенията взаимодействат и чрез специфична взаимност, споделят единството на различни науки, напреженията им с текущата политика. Тук интелектът и предприемчивостта преоткриват обогатяващото въздействие на изкуствата и спорта, намерението за по-цивилизовано и прагматично ежедневиe...

Сред другите липси в българската наука и конкретно в хуманитаристиката, се откроява закърняването на традицията за самопознание на висшето училище, както с неговата вътрешна същност, така и с конкретни, останали в сянка, факти от противоречивата му, необикновено интересна и поучителна съдба. Този въпрос явно не интересува университетските кариеристи, даващи тон преди всичко за "оцеляване" на хора, структури, инертни маси вътре в университетския организъм. Не се изисква кой знае колко далновидност, за да се прецени, че подобен "патос" (по-точно липсата на патос) не противодейства, а задълбочава кризата, агонията, безизходицата и на университета, и на обществото.

Традицията за самопознание на университетската институция е здраво положена от начинателите на висшата образованост в страната ни. Но в последните

години за културно-историческото значение на българския университет ставаше дума само по юбилейни поводи, при които, малко или повече, се плащаше данък на показността и на свързаната с нея произволна фактологичност. Прибързаните акценти бяха съчетани с липса на проникновено вникване в други, показателни реалности, които са от по-голямо значение за днешния и утрешния ден на българската висша образование. Няма да бъде несправедливо тук да отбележим прекалено обобщеният, лошо социологизиран подход, загърбващ антропоцентризма, антропо-логиката, конкретните човешки личности в тяхната динамика и предметно университетско битие. Последната експресно написана история (за 100-годишнината на Софийския университет), както и юбилейните издания във връзка със 110-годишнината на българската Алма Матер, са красноречиви примери за третиране съдбата на университета ни като някаква добавка към политическата история на страната. Такъв подход винаги е съчетан с недовиждане или пренебрежение към духовната, вътрешната същност на университетската институция. Ако има някаква полза от експресно писаната история, тя е в категоричното доказателство, че историята не бива да се пише експресно и кампанийно.

Усилията на историците, особено на днешните български историци, не могат да бъдат достатъчни за самопознанието на висшето училище. Но като че единственото издание, посветено на университета през последните години (извън историографските) е изследване на кандидатстудентската кампания, направено от екип, в който влизат философ, педагог, психолог, социолог. Не бива да се омаловажават усилията на който и да е автор в тази проблематика. Обаче университетът и днес продължава да бъде интересен не толкова като продуктивно ежедневие, колкото като кампания, била тя юбилейна, кандидатстудентска, стачна или друга някаква. Кампанийността е царството на активизма, който не

продуцира, а разрушава културното пространство, поставя под въпрос приемствеността, ценностното взаимодействие, възможността за еволюционно усъвършенстване.

Досега не е отчитана възможността дълбинното осмисляне на университета като институция да бъде авторско, индивидуално предизвикателство, което със съзнанието за ограничеността на възможностите, но и с това за необходимостта да не се отлага изпитанието, пишещият е длъжен да поеме. Интересът точно към тази проблематика бе породен от десетилетната ми работа в Ректората на Софийския университет, от убеждението, че практиката и научното изследване в тази (както и във всяка друга) област трябва да имат и да намерят общото си сечение, от критичното преосмисляне на управленски механизми, които доказаха несъстоятелността си в "храма на духа". В изстраданото преодоляване на неадекватностите от края на 80-те и до средата на 90-те пишещият тези редове участва според силите си. Странно е, че и днес, във време, когато се реабилитира (няма дя е преувеличено ако се каже - наново се създава) гражданското общество, отново изпробва възможността си да съществува един "малодушен централизъм", проекция на неутихваща охота за централизъм във "високите ешалони" на властта. Поради това промяната към новото качество в университета бе (и е) мъчителна, разноречива, многоаспектна. Но точно такава тя се отличава от "бързото преустройство" на Висшето училище след 1944 година и особено в началото на 50-те години, когато се извършва най-сериозното посегателство срещу цялостта на институцията. Университетът ни като че прекалено бавно, но, дано това да означава и по-уверено от всякога, налучква новото качество. Шанс е, че има, че е отвоювал възможността си неговите решения (често изглеждащи като липса на решителност) да бъдат повече интелектуални, отколкото прибързани, по кодекса на университетската етика и автономия, и в общество,



което за пръв път от много години изглежда да е оставено "само на себе си", без всезнаещи покровители. В следващите редове старателно се избягва митологизиращата ретроспективност. Авторът е воден от убеждението, че е по добре да се засягат само някои исторически факти, които са повече в качеството на отправна точка за нов размисъл, за вътрешно осмисляне на институцията, отколкото в битийността им на "чиста история". Оказва се, че в менталната цялост, каквато представлява университетското културно пространство, явления от миналото и днешността диалогизират както никъде другаде. Тъкмо в това пространство много ценности от възрожденски времена се оказват необходими и оживотворени наново. Години наред потисканата приемчивост се преражда, за да надскочи единия личен интерес и да го преосмисли като част от обществения напредък с нови, наукоемки и интелектуални параметри.

Идеята за универсалност не е изпълнена последователно в повечето световни висши училища, но е стремеж и белег на елитните. В същото време центровете на знанието не от вчера са центрове за тясна специализация. Софийският университет без откъснатите преди десетилетия факултети (отделянето на икономистите от юристи, психолози, философи, медици е една от причините за кризата в посттоталитарното ни общество) и без други, които никога не е имал, сравнен с останалите учебни заведения в страната ни, в най-голяма степен оправдава претенцията за универсалност. Но следва да се отбележи механистичността на този универсализъм, липсата като правило на качеството, свързано с авангардната наука, с последните достижения на технологиите. Университетът ни не е чак прогимназия, според ефектния (но в голяма степен несправедлив) израз на един амбициозен негов випускник, но е факт, че от години, особено във факултети и звена, които следва да са свързани с новото, достойно за встъпващото в правата си 21-во

столетие, качество на живота, е възприета позицията на пасивност, на въвеждане отдругаде на технологии, на догонващ nihilизъм, редуван с непродуктивна и дори разрушителна свръхактивност в области, за които липсва компетентност. Това блокира или най-малкото затормозява възможностите за качествено функциониране на университетското културно пространство, разбирано като максимално широко обществено поле, в което се реализират университетските идеали. Идеята за университета, за "общността на тясните специализации", за диалогизъм и полилогизъм, за институционалност, разбирана като система от форми и начини за предаване на ценности, е основа на съвременното демократично обществено устройство. Устройство, което дава шанс на личността, съхранявайки само онези форми на действителен колективизъм и екипност, които постоянно се доказват като ефективни, които подпомагат реализацията на човешката мисия в обществото и в природата. Личностите са личности само чрез тяхното зачитане от университетски тип - т.е. критично възприемане и отреждане на място в обществото, съответстващо на реални възможности, на знание, на полезност и ценностност пред идеалите на цивилизоваността. Диалогизмът и полилогизмът са основата на основите за здравия демократичен социум. За жалост днес здрав демократичен социум липсва както в обществото ни, така и (с изключенията, потвърждаващи правилото) зад наново удебеляващите се стени на българската Алма Матер, където всяка претенция за промяна изглежда обречена. Факт е, че в днешния Софийски университет има факултети със стотици "хора на сянка", които, учудващо как, десетилетия наред се крият зад гърба на десетина студенти; има и "винаги готови" да се включат в политически акции, колчем възникне заплахата за бюрократизирания модел на университет, който от петдесетте години си стои непокътнат и ги устройва. В него са нежелателни конференции на тема "Университетът - идея и практика". Ако се наложи,

професори по администрация (от разни факултети) раздават скоростен съд в стил "тричленка". Чуват се отчаяни вопли към държавните институции, но вместо да дава ум и разум на политиците, ректоратът често успява да се наведе във всички възможни политически посоки – досегашни и предполагаемо бъдещи. В днешния университет не държат сметка за часовете и дните нищоправене, част от неговите служители и преподаватели са заложници на "борци", търговци и странници в така наречения Студентски град. Като цяло днешният университет не е крепост на знанието, а по-скоро цитадела на десетилетно безхаберие и на унизително оцеляване. В тоя си вид не прилича на институция, призвана да даде пример за разумно устройство и на гражданското общество. А (само)критиката към Софийския университет далеч не означава, че в друго висше училище в страната ни нещата са принципно различни. Поради което наистина е наложително пре-формирание на днешните университети (деликатният израз, използван от Анна Мария Тотоманова е "диверсификация на висшето образование") – процес, в който би трябвало да се включат и неравнодушните випускници, където и да се реализират (или да са безработни) в момента. Въпреки многото приказки за реформа през последните години, формирането на университетско културно пространство, което е необходимо днес и ще бъде необходимо утре на България, все още предстои. Дано следващите редове помогнат с нещо...

© Румен Бориславов Спасов – 2003 г., София,  
[rouspassov@abv.bg](mailto:rouspassov@abv.bg); [rou@art.bg](mailto:rou@art.bg); [rou@mail.bg](mailto:rou@mail.bg) – валидни електронни адреси

<http://auditorium.art.bg>

© Академичен център за литература и култура, 2003 г.,  
София. Второ (електронно) издание.

Всички права запазени.

# I. ОПИТ НА ГРАНИЦАТА С НАУКАТА

## 1. ЗА МЕТОДА, ЧЕТИРИ ВЕКА СЛЕД ДЕКАРТ

Ако трябва да сме прецизни в ритуала на пресмятането – най-безхитростното приложение на математиката в човешката подреденост – доклад с такова наименование би бил основателен и точен през 2037 г. Тъкмо тогава ще се навършат четирите века от публикуването на Декартовия трактат върху метода. Но, добре известно е, че времето на историческия календар не се схожда с темпоралността във философията, така както, впрочем, не се покриват възраст и свят, според почетния доктор на Софийския университет Петър Увалиев. Това добре познато и отчитано в културологията несъответствие определя многолетното (а защо не и многовекното) противопоставяне както на едни философи срещу други, така и на историците срещу философите. Разбира се, редно е във всеки конкретен случай да се разбере дали става дума за принципно противостоене или за внесено отвън противопоставяне, необходимо някому, за да бъде оправдано съществуването на определена схема, система, алгоритъм. В много случаи разноречието е само вербално, резултат на неумение говорът да изрази правилно мисълта и то достойната да се нарече мисъл, съществената, същностната, утвърждаваща цялостта на човешкия разум в човешкото същество. Понякога мълчанието е по-вътрешно, по-същностно, по-изразително от всяка външна реторика. Мисля, следователно съществувам не винаги означава говоря, следователно съществувам. Така както мълчанието не винаги означава наличност на мислене. Все пак едва ли някой би скрил симпатията си към вгълбеното безмълвие ако трябва да се излезе от него заради едната реторика. И в тази симпатия не следва да се открива вековно закъснял постсихазъм, защото съждението е валидно не по-малко за Франция, или за която и да било друга страна, отколкото за

България. А Св. Евтимий Търновски не е единственият философ и писател, достигнал до подобна съдържаност, която би отивала на всеки по-задълбочен мислител, все едно дали е роден на Изток или на Запад.

И така, Рене Декарт преди повече от три века и половина сподели със света, от който, казват, се оттеглил за достатъчно дълго време, колко са ограничени всъщност човешките способности, колко посредствен е всеки ум пред безкрайнината на науката, как краткотрайността на живота предполага недовършеност на стремежа към вникване в естеството на нещата... Тъкмо затова, отбелязва философът, не бива да се пропуска посилното, възможното, очовеченото – да се избистри методът, който ще позволи да се напредне максимално. Предаден в наглостта на едно изречение Декартовият метод изглежда така: да не се приема за истинно нищо на доверие или по силата на формален авторитет; всеки труден проблем да бъде осмислян в детайли, с подробностите; да се има доверие на лесните за осмисляне неща, върху които да се гради познанието на новостите; да се търси пълнота на знанието с доверие в математиката. Но Декарт добавя и нещо, което мнозина философи след него забравяха. А именно, че това не е методът, който трябва да се следва от всички, че това, което е валидно за него не бива да бъде задължително за никой друг, освен ако този друг сам не реши, със собствения си разум, че може да го приложи. Формалното приложение на която и да е методика, дори доказано най-благонадеждната, може да предизвика обърканост, вместо желаната ползност. Индивидуалното, уникалното е ценността, която Декарт завещава. "Често пъти в нещата...направени от ръцете на различни майстори, няма такова съвършенство, както в тези, върху които е работил един". Философът като че отпъжда последователите си. Защото митологизираната книжност на авторитета е белег на регрес. Книжните науки не могат да бъдат, не могат да пораздат изход. Те не струват колкото здравия

разум, всяка съставност е свидетелство за известна зависимост. Странно е, че при толкова ясно изразен принципен индивидуализъм, привърженици на плакатната колективистичност се опитваха да противопоставят картезианството на християнството, което е в същата традиция на творчески антропоцентризъм.

Впрочем, такива хора е имало и по времето на именувания Ренатус Картезиус. В едно от размишленията си той говори за безбожниците като за "самонадеяни дилетанти" и споделя, досущ като много сколари преди него, че Бог е съвършеното същество, което се открива и в достиженията на точните науки. Декарт е противо-по-ставян с хегелиански и постхегелиански, сиреч с революционен размах и на субективния идеализъм, но разделяйки нещата, в които можем да се съмняваме от тези, в които вярваме, той сякаш дава равен шанс на диалектиката и на метафизиката. Така както много по-младият от него Джордж Бъркли в "Трактат за принципите на човешкото познание" основателно посочва, че "веднага щом се откъснем от чувството и инстинкта, за

да изследваме един по-висш принцип - р а з у м а, . . . в

нашите умове прииждат хиляди съмнения, които се отнасят до тези неща и които преди това са изглеждали

напълно (достъпни) за схващане". Преводач и обширен коментатор на Бъркли в България е Иван Саръилиев, което не му е попречило да запознае българската четяща публика с най-представителните английски прагматици от началото на века. Метафизиката и диалектиката заедно всъщност създават, оналичностяват, цялостта на човешкото същество, но и на философията, която представлява една от формите за самопознание на човека. Самостта на познанието преминава през древна Гърция като "познай себе си" (възглас, приписван на лечителя философ Хипократ), през християнските отци, за

които човекът е по-висше същество от ангела поради уникалната си способност да се самоусъвършенства (и в това е дълбинният израз на божествената му природа), през разсъжденията за "ученото невежество", през най-различни диалози между или монолози пред факултети (които всъщност са съмнения на конкретни факултетски личности), през великата (и греховна, както доказаха мислители в по-нови времена) илюзорност на Просвещението, до модерността и днешните опити за осмисляне, надживяващи системологията, екзистенциализма, феноменологията и постмодернизма. Всичко е свързано със самостта на познаващия, макар той като мислител да е на-личен само сред други немуподобни, съвременници или предходници, в университетската институция. Независимо дали този мислещ (но и играещ) субект се усеща в по-голяма или в по-малка степен част от общност, народност, корпорация. И ако философското мислене, ако не във всеки, то в интересувашите ни случаи, е форма, способ, идея за самопознание, то разсъждението за метода на философстването е част от самопознанието, на начините, които ни правят разбиращи, проникателни, мъдри, а защо не просто адекватни...

Антропоцентризмът на философията е антропоцентризм и на всички други науки. Те съществуват чрез човека - с неговия хладен ум, с точната му логика, но и с неподдаващи се на доказателственост интуиции, с представите, оформени от съвременни или предходни учители, но и с волята му, резултат и доказателство на живост. Цялостта, цялостността на човешкия съсъд трябва да бъде запазена и Рене Декарт не е единственият френски философ, който ни показва как може това да бъде постигнато, и то елегантно, в едни времена, които не са били по-малко безпощадни за човека от всички други исторически периоди, включително от нашия днешен ден. Твърденията, с които "безбожниците искат да оборят съществуването на Бога, винаги или допускат у Бога човешки чувства, или пък приписват на човешкия ум

самонадеяна сила и мъдрост". И щом идеята за Бог е реална, следователно реален е самият Бог, макар да е "същество безкрайно и неразбираемо". Всеки сам може да прецени колко е сходна безкрайността на Бог с научната безбрежност, както и с възможностите за творчество в полето на изкуствата. Но тук ни интересува метода за самопознание на университетската институция. Самопознание, което в конкретния случай разбираме като антропоцентричен опит без претенция, че изразените позиции са последна инстанция, че са всеобхватни или недискусионни. Опит, отнасящ се достатъчно коректно, но и достатъчно критично към предимствата и недостатъците на диалектиката и метафизиката, на дуализма и интердисциплинарността, на всички досегашни методи, които времето и възможностите ни са позволили да осмислим. Впрочем, може ли да се твърди сериозно, че ако пренебрегнем някой от тях, съществува възможност да го повторим и това би обезценило или компрометирало днешния наш опит? И ако не решим да започнем начисто, както препоръчва Декарт, какъв друг избор имаме? Да изучим в детайли поне дузина днешни и древни езици, да изчитаме, грубо пресметнато, около 500 страници дневно в продължение на поне десет години, при положение, че страниците са осигурени на оригиналния им език и автентично издание и ние от собствения си опит, положително сме сигурни, че това е така, както от собствения си опит знаем, че можем да разбираме иврит като Йосиф или хинди като Сидхарта, без да оставаме неотзивчиви за нюансите от старобългарския на Свети Константин Кирил Философ, Св. Климент Охридски, Йоан Екзарх и съхранявайки възможността си да си служим с днешния български език по възможно най-добрия начин... Невъзможността на такива идеални условия и способности, които да бъдат част от нашия опит, за да им се доверим, дори при далеч по-съвършени от сега познатите далекосъобщителни връзки, прави едва ли не всяко разумно същество, което не се обрича на някаква



повече или по-малко претенциозна конвенция, последовател на Декарт.

Известно е, че дори философите, говорещи (и мислещи, следователно съществуващи) на един и същ език, рядко се слушат, а още по-рядко се разбират. Фрагментарността на диалогизма е заложена като първороден грях в самите основи на философското познание, с неговата свръхкритичност, но и в суетната природа на човека преди, а и след Исус Христос. И не е ли опитването да бъдем прагматични, да вярваме в собствения си опит и да градим собствения си прогрес, проява на изначалната човешка суетност? Нека не прибързваме със самообвиненията, защото ако вникнем внимателно в казаното от един философ, значително по-близък до нашето (историческо) време, ще се убедим, че подобно усилие, когато не преминава във волунтаризъм и не отнема възможността на другите да правят като нас, е по-скоро единственото адекватно противопоставяне на вавилонското разноезичие, отколкото хитровато вписване в него. Чарлс Пърс, когото също имаме известни основания да наречем последовател на Декарт, дълги години се стреми да сподели "няколко прости съображения... с онези свои колеги, които не одобряват сегашното състояние на философията и са решени да я изведат от него, като я поставят в положението на природните науки". В природните науки, пише Пърс, изследователите - вместо всеки от тях да се отнася пренебрежително към труда на повечето от останалите като към труд, насочен отначало докрай погрешно - си сътрудничат, стъпват на раменете на предшествениците си и увеличават неоспоримите резултати, където всяко наблюдение се повтаря и изолираните наблюдения имат незначителна стойност; където всяка заслужаваща внимание хипотеза се подлага на строго, но честно изпитание и се приема едва след като нейните предвиждания бъдат недвусмислено потвърдени от опита, "но дори и тогава се приема само временно". Няколко неща правят впечатление в това общо взето

идеалистично намерение на британския прагматик. Първото е, че стремежът към споделеност малко или повече остава неосъществен. А за да подложиш нещо на честно изпитание, самият ти трябва да бъдеш честен и самоизпитващ се. Процедурата, ритуалът изисква отдаване, сливане, в-живяване, което, ако не е доброволно и продиктувано от вътрешна необходимост, би било посегателство върху личната свобода и автономност. Прави впечатление и вечното недоволство на философа от "сегашната философия" и почти детинската (или религиозна) доверчивост към точните науки, които всъщност са не по-малко трудни за с-поделяне и за из-пит-ване. Особеното чувство за чест и достойнство карат и други философи, сред които ще споменем Огюст Конт, да се предоверяват страстно и безрезервно на точните науки, но в постигнатото, включително от последователите им, не е трудно да се види едно мултиплициране на фрагментарността. Принос за него имат и именити представители на точните науки, които не удържат на изкушението си да пофилософстват. Оказва се, че оставането при философията, колкото и поводи да дава тя за неодобрение, никак не е за пренебрегване. Но не монолитната, псевдозавършената, с претенция за величие философия, която твърди и доказва само себе си, опитвайки се да прикрие с пропаганда методологичната си недостатъчност, а по-скоро в-слушващата се в различието и като че за това изглеждаща недостатъчно съсредоточена, но която тъкмо поради този свой недостатък е способна да примири дори антиномиите, за да помогне на живостта, на живота. Така както Декарт не зачерква метафизиката, за да се предовери само на диалектиката, предизвиквайки недоверчивост и упреци от едни и от други добросъвестни сколари. Проблематична и бъдеща възражение е представа за прогреса в науката като за участие, при което "се стъпва на раменете на някого". По скоро прогресът е не задължително ефектно извисяване, а хоризонтална

подреденост на завещания мисловен свят.  
Подреденост, чието отсъствие тежи на раменете на начеващия мислител много повече, отколкото той самият е способен да тежи на нечий други.

Конкретният въпрос обаче, който тежи над настоящите размишления е: може ли да се каже нещо принципно ново за философската методология днес, четири века след Декарт, от неговите думи и от неговия пример? Дали има по-достойно поведение за осъзналия самоценността си от това да разясни тъкмо на другомислещите собствените размисли или, което е значително по-сложно, да се опита да убеди немислещите, да извади от летаргията апатичните. Много по лесно е с историкофилософска прецизност да се проследи станалото досега в методологията, отколкото да се изяснява, открива, изобретява някаква принципна новост. Но описанието, "графията" е само едната, нека не бързаеме да казваме - незначителната, част от знанието, от мъдростта, от "софията". Другата и във всеки случай също толкова съществена, се състои в оживотворяването, в приемствеността, в наличността на знанието и мъдростта в конкретния момент, в този живот, на това място. Без нея, по ефектния израз на един класик, ще си имаме работа с агрегат от сведения, който няма право да се нарича наука. Ето защо актуалността на всеки авторитет, трябва да бъде поставена на изпитание. Мисълта трябва да започне от самата себе си, а не да разчита на тежаци авторитети. Въпреки възможността в самостта си да достигне тъкмо до тях. Предпоставянето не е мислене, то е друго за мисленето, то е несвобода и затова не съдържа ценност. Свободата е невъзможна извън конкретната личност, която в самоутвърждаването си утвърждава и нея - свободата. Но картезианската свобода, за която така проникновено пише Сартр, има и своите тъкмо методологични отрицатели.

Карл Ясперс има сериозни претенции към метода на Декарт. По точно е да се каже, че за него такъв

метод не съществува. Едва ли не значението на френския мислител се изчерпва с това, че извежда методологията в тема, в основа за разсъждение. Но философите могат да бъдат оригинални само след като изоставят неопределимия французин. Претенцията е, че догматичното високомерие на разума раждало рационалистична нетолерантност. Ясперс съглежда в произвола и в липсата на монистична дисциплинираност у Декарт невъзможност за системно подреждане, за формиране на школи. Философстването остава строго индивидуализирано и му липсва цялостта, която да го направи философия в строгия смисъл на думата. Според немския философ, "нито един смирен католик, нито един смирен протестант, нито едно разумно същество не би могло да се преоткрие у Декарт". Неговото мислене задоволявало такива, които "не искат да живеят от едно и само по отношение на едно, за които по-скоро основна черта на собственото битие е окончателният дуализъм и плурализъм". Това не е единственият случай, в който дуализъм и плурализъм се употребяват като термини с негативна натовареност, въпреки очевидната им връзка със здравия разум и с възможността за развитие, които предоставят пред човешкото същество и пред обществото. Та нали отказът от монистично идеологизиране и даването шанс на многообразието стана причина за големите промени през последното десетилетие на Източна Европа? Нали тъкмо приемствеността е същностен белег на университетския диалогизъм, който създава условията за цивилизована еволюционност, възпирайки стихията на революциите, след които народите (особено на Изток и особено през нашия век) неведнъж са достигали до горчивия извод, че постигането на здравия разум би могло да има и по-приемлива цена. В този конкретен случай Карл Ясперс очевидно е бил прав само за себе си и само тогава, когато е разсъждавал така. Днес разумът подсказва единствено толерантността като възможност за "напредване", а разумната нетолерантност, за която

съвременни мислители разсъждават като за "репресивна толерантност", в повечето случаи е по-скоро необходима, отколкото за осъждане. Може ли примиряването на антиномии, толерантността и доверяването на собствения разсъдък – най-ценното от философията на Декарт – да бъде днешен организиращ фактор, днешен метод за философстване? Нашият отговор е да, може и дори трябва. При това не само за философията, но и за културологията, културната антропология, филологията и изобщо за цялата днешна хуманитаристика. Най-вече за историята, тази пазителка на горчивини, по остроумния афоризъм на един приятел... Апелът на Люсиен Февр, (историци, бъдете географи, философи, пътешественици – бъдете и всичко друго), който също имаме основание да вместим в традицията на Декарт, е бил и ще бъде актуален.

В историята на българската философска мисъл, по-скоро в нейното съвременно възприемане, има немалко факти, които предизвикват огорчение. Става дума преди всичко за nihilизъм към оригинални достижения, които са предизвиквали пренебрежение тъкмо поради несъвместимостта с нечия представа както за "учена сериозност", така и за анархистична артистичност. Пренебрежение към простите начала не само на философията, но и на културата въобще, които Декарт нарича придържане към традицията. А началото на българската антропоцентрична традиция може да се открие още в християнския девети век и последвалото християнско Средновековие. След това продължава със странния атонец Булгарис, който, според Боян Пенев принадлежи към оная учена школа, която иска да примири религията с "просвещения европейски разум". Опирайки се на "метода на здравия разум", всички възрожденски български философи-еволюционисти, не приемащи крайностите", са посткартезианци. Тук могат да се изброят имената на Петър Берон, Марко Балабанов, Иван Селимински, Васил Берон и други, формиращи възрожденската представа за български университет. С непозната по-

късно в българската философия искреност те пишат за необходимостта всичко да бъде изпитвано, за напредъка като резултат от упорита еволюционност, за единството на църква, училище и университет. Но те разглеждат църквата не толкова като политическа институция, а като институция на непреходна традиция и нравственост. Първият български историк на философията, Иван Георгов, чиято докторска дисертация е посветена на Монтен и на релативизма в морала, остава образец за философска толерантност, който и до ден днешен е подценяван, ако изобщо е "ценяван". Тъкмо той, заедно с Кръстю Кръстев са вдъхновителите на първия университетски превод на основното Декартово съчинение, осъществен от Петър Нойков в края на миналия век. Основателите на модерната българска философска традиция достигат най-дълбоко в осъзнаването на вътрешната същност на университетската институция - нейния диалогизъм, това, че тя, подобно на философията, е "борище на най-разноречиви мнения". А философията, бидейки "наука за познанието" за Георгов е и "наука за науката". Съвсем естествено е тези му размишления да се прелеят, както е у Фихте или Шлайермахер, с разсъжденията за университетското устройство и менталност.

Сред трите детерминиращи фактора за развитието на философията Георгов изтъква, съвсем в картезиански (или посткартезиански) дух "индивидуалността на мислителя". Няма да е грешно да се обобщи, че първата университетска вълна български философи са привърженици тъкмо на очовечеността, на еволюцията, на картезианския стихийен релативизъм, не само допускащ, но и поощряващ промяната на възгледите след по-внимателно "вглеждане в детайлите". "Философията на детайлността", която всъщност е традицията на българската културна антропология и която свързваме с имената на Атанас Илиев, Найден Шейтанов, Иван Саръ依лиев, Иван Хаджийски, Чавдар Мутафов и други, се развива в България особено между двете войни,

като не са и спестени унищожителните стрели както от страна на моно-литния Михалчев, така и (особено) по-късно от "другата страна", от марксистите зад Тодор Павлов.

Не без помощта на съвременни европейски мислители и в условията на посттоталитарна непредубеденост позабравената българска антропоцентрична традиция в обществените науки се завръща, за да оспори (отново) преходния монизъм. Задавайки си въпроса "Какво остава (след края на утопиите)?", Райнхард Хесе, гостувал наскоро в Софийския университет, отговаря с три принципа в съзвучие със "здравия разум" – рационалност, индивидуалност, технология. Ако се вгледаме в тях, ще видим, че те са диалектически и метафизически свързани. Наистина, може ли да има рационалност четири века след Декарт, без развитието на личността, осъзнала технологиите като способ, но и като една качествено различна "здравост" на разума. Може ли индивидуалността и има ли право човекът, с цялата си божествена природа, да иска да бъде приет от обществото и да бъде обществено полезен (включително и за себе си лично) ако не действа рационално, сиреч разумно. А докъде ще ни доведе технологията ако изменим на човешката си природа, на морала, който и според Декарт е украсението на философията и произтича от следването на правилната, разумната методология. Съвременният разум неизбежно е принуден да се съобразява с непознатата до днес динамична множественост от провокации, влияния, обстоятелства. Подреждайки знанието си на съвременник Едгар Морен разсъждава за "епистемология на комплексното мислене", като влиза в задочен спор с по-младите си колеги-американци, за които епистемологията е все по-малко симпатична, защото е проиграла славата си на модерно методологично откритие. С-говарянето на различностите, което води началото си от картезианската толерантност, днес изглежда най-

ценното методологично наследство. Разделителният съюз или/или неведнъж и особено в края на нашия век, е доказал несъстоятелността си. Ценностите и през 2037 година вероятно ще бъдат основани на диалога между раз-личности, полилогизма между на-личности, обединени не разделително и не подчинително или механично, а преливащи се, взаимнопредполагащи се. Тяхното осъзнаване е невъзможно по друг начин, освен като несвършен опит. Методът днес може да бъде наречен и н т е г р а л е н, но той ще бъде зависим във всеки конкретен случай от личността на прилагащия го, от индивидуалните негови възможности, както и от нагласата на обществото да бъде възприемчиво точно към тях. Интегралният метод предполага не завършено знание, а постоянно (и постепенно) актуализиращо се по-знание. То означава адекватност в много посоки, готовност да се поема отговорност пред принципно нови въпроси, а още повече – за възможните им действени отговори. Стихийната интегралност на Декарт и на интуитивните му последователи (въпреки че точно някои от тях са имали претенции към него) ни дава по-голяма увереност пред стихийните на съвременността и на бъдещето, които могат да произтичат, но и да се овладяват от човека.



## 2. УНИВЕРСИТЕТСКАТА ИДЕЯ В СЕБЕ СИ

Понятието "идея в себе си" отвежда към един от многоречивите върхове на немската класическа философия – Кант. Наистина следващите размисли имат общо с "нещото в себе си", макар че когато става дума за идея, предметността, субстанционалността всъщност е сведена до самото "в себе си", сиреч то е и "нещото" и "същността". Но като се говори за университетска идея, то тя е най-близо до конкретиката, предметката, онтичността на нещата. Университетската идея е предмет на философско самопознание повече от която и да било друга идея. Тя е свързана с институцията на знанието, което във философски смисъл винаги е и само-по-знание. Идеята за български университет и свързаното с нея оформяне на университетско културно пространство в България се появява с няколко века закъснение поради специфичната историческа съдба, свързана както с външни влияния, резултат на географското положение на българските земи, така и с народопсихологични и антропологични особености.

Подходът към една онтология на българската университетска идея като автономна ценност може да бъде този – да се изучат влиянията, основните типове идеи, разпространени във вече формирани университети, даващи възпитанието, възгледите, самочувствието на първите български университетски дейци.

Друг подход може да се свърже с недооценения все още в нашата хуманитаристика, плащаща данък на монолитността, Йохан Фихте, който формулира една по-прагматична "обща идея за висше училище, отговарящо на потребностите на времето". Можем ли да не се съгласим с него, че "човек следва не за да бъде готов цял живот да разказва с думи като на изпит наученото", а "за да го прилага към срещаните в живота проблеми и да го превръща в дела"; и "не просто да го повтаря, а да прави нещо друго от него и с него; така че и тук крайната цел не е знанието,

а изкуството да се използва това знание. Ала изкуството да се прилага науката в живота има и други, чужди на академията предпоставки – познаване на живота, умение да се преценяват практическите случаи...". Тези размишления на немския класик кореспондират с мнението на Файерабенд, за който извънметодологичността на ненауката е не по-малко важна за общественото (включително академичното) развитие от нея самата. Но и с възгледа на Ян Амос Коменски, начинателят на Карловия университет, според който университетът трябва да разчита и на своите "доброжелатели, разпространители и помощници". Не е случайно, че книгата "Велика дидактика" от Коменски е сред първите, които излизат като приложение на българското университетско издание "Училищен преглед" в началото на ХХ век.

Трети път, който също не е за пренебрегване, е внимателното вглеждане в някакво собствено, наследено, духовно достойние, което обикновено наричаме история, но което с не по-малко основание можем да наречем собствена философия или културология, в зависимост от посоката на задълбочаване и на аспекта, представляващ интерес.

Всички тези (а и която и да било друга) посоки не противоречат, а са част от интегралния подход, който въпреки "подводните камъни" може да се окаже най-плодотворният, най-адекватният и необходимият.

Неокантианецът Ернст Касирер, дори когато моделира представата си за човека "в себе си", не се отказва да го разглежда като продукт на определена културна среда. За него символните форми притежават своя йерархия, в която най-високо стои науката. Тъкмо науката и свързаните с нея институции, на първо място университетската институция, е висшето достижение на човешкото творчество, своеобразен връх от който се открива най-високата перспектива пред човекознанието.

Паул Файерабенд пише, че науката, научното, наукообразното, бетонирано в монолитни представи за

методология, трябва да предизвиква преди всичко нашето недоверие. И наистина, ако непредубеденият читател проследи неговия дебат с Лакатош, не може да не се съгласи, че най-продуктивни са размислите на ръба между научното и ненаучното, между строгостта на институциите и свободата да се формират нови изделия и продукти (не само за консумация), със съдействието на ненаучни институции (като например изкуството) и извъннаучни човешки дейности.

Мишел Фуко като че не си спестява нито едно духовно преживяване, което многообразието на съвременността предлага, като основният му проблем приживе си остава невъзможността да обуздае собствената си пренесена в живота интегралност, богатството в житейски и в теоретичен план, което отвежда преданите му читатели в абсолютно всички сфери на универсалистката епистемология – от математиката и финансите, до космологията и мистиката.

Умберто Еко е друг многообразен и много-подходящ представител на интегралността. Сред разнопосочните му произведения обаче се откроява най-вече интересът му към Средновековието и средновековната култура (едно ново осмисляне на Августин) като родителна по отношение на днешната. Възгледът му за "отвореността" е изявен в творческото му дело както в текстови, така и в методологичен смисъл. Такъв подход изисква и съавторството на читателя, а в случая, в който читателят е университетски човек, съавторството може да добие такива параметри, че да надмине своя повод, самата творба – явление, което представлява идеалният модел на полезност на университетския диалогизъм и полилогизъм, следователно на университетската институция. Богатството на Ековото дело се състои и в запомнящите се негови художествени творби, които, бидейки още един щрих към интегралността, отличават радикално почетния доктор на Софийския университет от други теоретици.

Според съвременния британски семиотик на музиката Филип Таг обаче, интегралният подход и семиотичен опит на Умберто Еко не е адекватен във всички области.

Очевидно е, че при всички случаи не може да се говори за някаква университетска идея от Платонов тип, която да е последователно прокарвана в българското общество. Но принципите за опознаване – на природата, на човека, на действителността в цялост – са заложени като стремеж от античната култура. Архетипността на философията и на университета – дом на философията – Лешек Колаковски изразява с твърдението, че не е философ оня, който не е в състояние да се отъждестви с фигурата на Сократ. Доброволното мъченичество на философа, предизвикано от задаването на неконвенционални въпроси, е характерно и в древна Елада, и в християнското средновековие, и в модерността. Университетът институционализира, нормализира "ненормалността" на подобен стремеж.

Наложено от "великите сили" и от желанието на българина да се оттласне от Азия и да заприлича на европеец монархическо управление на страната, което противоречи на демократичните традиции, на някои народопсихологични особености и реалности, доловени не само от Антон Страшимиров и Иван Хаджийски, пречи за създаване на университет, чиито покровител да е силен монарх. Нещо, което е било идеал за университетско устройство и в Русия, и в Германия. Уникалността на българската университетска предидея е в това, че въпреки невъзможността за последователно "състояване", всички тези възможности са познати на ранните ни университетски дейци. Стремежът към по-добро устройство на образователната система, а и към по-добро обществено устройство в страната, ги обединява, независимо от индивидуалните им различности и пристрастия.

Предидеята за български университет в съвременния смисъл на думата води началото си от

несъвършеното просветителство на българското Възраждане, от желанието да се помогне на злочестата Мати България от позицията на "просвещений европеец". Мнозина изследователи са подчертавали, че предосвобожденското столетие по българските земи има общо, но не съвпада нито с Възраждането нито с Просвещението на Западна Европа. Че е самотно, неповторимо, трудно поддаващо се на схематизиране и на изследване. Това в голяма степен е валидно и за българската университетска идея. Сигурно е, че нейното кристализиране е забележимо в няколко книги, първите две от които ясно изразяват разделението на университетското знание на природонаучно и на хуманитарно, с цялата подвижност на границите между тях и взаимното проникване на вътрешната им същност. Думата е за Паисиевата "История славяноболгарская" и за Петър Беровия "Рибен буквар".

Завършената през 1762 г. "История славяноболгарская" с право се оценява като основополагаща за българското Възраждане. Тя е резултат от творческото усилие и амбицията на конкретната творческа личност, на Паисий Хилендарски, но и продукт на източноправославната манастирска култура, част от която е Атонската историография. При това съществуват достатъчно доказателства, че Атонската историография е в най-добрите за времето си европейски традиции на отвореност, предприемчивост и привнасяне на всякакви духовни и светски влияния. Посочваме точно тези причини, защото до сега са подчертавани само обществените (дори само обществено-политическите) аспекти на явлението, поради което смятаме за уместно да се подчертаят другите - антропологичните и институционалните. Манастирската институция е това средновековно средище, което стои най-близо до съвременната институция университет. На тази идея не е чужд днес нито Умберто Еко, нито Жак льо Гоф, нито Йоан Павел II, нито сериозните съвременни

руски хуманитаристи. Несъстоятелно е да се търси обяснение на този феномен само в източния XVIII в. или в западния XII в., нито единствено в "обективните условия", в "историческия процес" или в "промяната на икономическата ситуация" по българските земи, каквато е хуманитарната конвенция в съвременната ни наука. Недостатъчно аргументирани са и "юбилейните" опити за ситуиране на българското Възраждане далеч назад във времето. Бидейки родоначалник на модерната българска историография, монахът Паисий с "тази си книжица" е родоначалник и на модерната българска хуманитаристика, в нейния "природен", стихийно-синкретичен вид, оставащ почти непроменен като същност и характер не само до Освобождението, но и в първите десетилетия след него. Няма да е преувеличено ако се каже, че и ранната университетска книжовност до войните носи белезите на ентузиастското единство от историография, художественост, литературност, публицистичност, етно-графичност и фолклористика, социология и национална психография, автобиографичност и критицизъм. Въпросната синкретичност е основен белег на българската възрожденска култура и на манастирската култура в частност. От друга страна тя предизвиква и е свидетелство за начален етап на синтез и аналитичност, на специализиран интерес и изследователство – неща, присъщи на университетското мислене.

Характерен белег на Паисиевата история, който ще открием и в ранната университетска хуманитаристика, следователно в университетското културно пространство, е съотнесеността на фактите на българската самоценност и културно битие към тези на съседите. Общността и диференциацията на идеите в балканското Просвещение отдавна са обект на изследване за съвременни български хуманитаристи, между които ще споменем Вера Мутафчиева, Василка Тъпкова-Заимова, Надя Данова. Това което не е извеждано като заключение е именно възможността

типологичното родство да се оцени като прагматична общност на духовните интереси. Общност, която никога не е осъществена (и осъществима) докрай, но би следвало да се подчертае като артикулирано пожелание поне в книжовността, която има предимството и кръста да бъде по-проницателна от обществената практика.

Ранната ни университетска балканистика, поради ред причини, е свързана с един патетичен комплекс: не толкова с опознаване битието на съседа, колкото с избистрянето на доказателства за принадлежността на още български земи към българската държава. Към тази проблематика не остават равнодушни нито географът Анастас Иширков, нито Любомир Милетич, нито Алеко Константинов и родения в Пирот Кръстьо Кръстев. След Освобождението и след Берлинския конгрес особено болезнено се изживява оставането на български земи и общности въвн от границите на страната. Тази неудовлетвореност (подбуждана и изостряна между другото от убедителността на "велики" сили с техните авторитетни университети, на които българските университетски дейци са възпитаници и длъжници), на която ще се спрем по нататък, не остава само в рамките на университетското културно пространство, а стремежът към "удовлетворяване" (с изключение на Съединението) е по-скоро злополучен.

Друго университетско съждение на Паисий е за съотношението между знание - като факт - и разум - като възможност за интелигентна действеност. Естествено е действеността, както я вижда Хилендарският монах, да бъде насочена преди всичко към завоюване на духовна независимост и светско образование с практическа приложимост. Както и на национална самостоятелност, но не като самоцел, а като качествено нова възможност на духовността, зачитаща и "правото на съседа" да има родина и да бъде свободен. За жалост тази добра постановка остава недооценена и нереализирана докрай в общественото съзнание и до

ден днешен. Но след Освобождението дори неудовлетвореността, за разлика от унието след войните и катастрофите, носи белезите на възрожденския ентузиазъм, на "вярата в справедливостта" и в собствените възможности. Съединението от 1885 г. е първостепенен и единствен акт в посока на териториално обединение. Приетото с възторг обявяване на независимостта на България от 1909 г. има амбивалентно значение. От една страна то утвърждава държавността и монархическата институция най-вече, но от друга - поражда напрежения със съседните страни и сред Великите сили. Напрежения, които "се помнят" и през следващите десетилетия на ХХ в. и до голяма степен определят начина на участие и изхода на войните за страната ни.

Интересът към Македония и действителното съпричастие към сънародниците в тази област, е същностен белег на университетската книжовност. Това е средоточието на интелектуални усилия на университетските ни учени, независимо дали са хуманитаристи като Йосиф Ковачев или се занимават с точните науки като Анастас Иширков. Тази посока на университетски усилия е завещана от общата историческа съдба, от общото Възраждане, от феномени като Охридската архиепископия или сборника на стружките братя Миладинови, но е проиграна поради недостатъчно адекватното взаимодействие между университетското културно пространство и официалната монархическа държавност. Липсващото взаимодействие е тъкмо на антропологично ниво. Пообърканият поради критичност и самокритичност университетски човек, принуден да се усеща държавен чиновник, е подозрителен за висшия държавник, който по статут е натоварен да бъде "особа", да не приема критика, без да прекъсне комуникацията. А единството на критика и комуникация е сред най-ценните особености на университетското културно пространство. Всичко това е съчетано и с недостатъчно, незряло ниво на антропоцентризъм, на



проникновено разбиране за конкретния човек, останал извън границите на България. Нещо, което не е налично и спрямо конкретния човек в страната ни, впрочем. Оказва се, че налични са само предпоставките на политическото партизанство, на злоупотребата с темата Македония, на преиграването с националните идеали, разбирани не в хуманистичен, а по-скоро в шовинистичен дух. Действеното родолюбие се редува с патриотарство и великобългарски илюзии - неща безумно отдалечени от духовното завещание на Паисий, а и на университетите, разбирани като просвещенски и постпросвещенски институции на прогреса. Впрочем Паисиевата история поражда наченките на особен вид съборност, която е невъзможна само за училищната или само за църковната институция и манастирската култура. Това е нов тип интелектуална съборност, не мистично идеалистична, а конкретна, прагматична. Свързана с нова степен на самоосъзнатост и на съответстваща конкретна действеност. Притежаваща собствена самоценност, а не просто прототип на "по съвършените" революционни комитети на Левски. Един от нейните изрази са преписите и разпространението на "История славянобългарская" в Мизия, Тракия и Македония. Украсена от старанието на преписвачи-духовници, тя е повод и поражда наченки на познатата в други земи съсловна, университетска съборност. Не може да се каже, че преписвачите формират научна школа, но след осъзнатото книжовно свещенодействие, кръгозорът на българския възрожденски интелегент вече не съвпада с елементарната грамотност по думите на Николай Генчев. Вече са налични просветни и духовни дейци, мотивирани от надеждата, че свещенодействието им, ако и несъвършено, няма да бъде напразно, че от него ще произтекат обществено необходими последствия, служещи на прогреса и напредъка български. Точно такива са някои от просветителските мотиви, които след десетилетия ще раздвижат начинателите на Висшето училище.

Втората голяма книга на Възраждането, предходница на университетската природо-математичност, е Рибният буквар на Петър Берон, чието първо издание датира от 1824 г. Друго е времето, друг, неманастирски, е типът автор. За разлика от Паисий, чиито живот и творчество е свързано с манастирската институция, променяща се (макар и мъчително по българските земи) към модерен университет, авторът има възможност да вдъхне от атмосферата на най-престижните, на "завършените" европейски университети – Хайделберг, Мюнхен, Париж, Виена. Берон е медик, но философстващ, предприемчив книжовник и търговец, който с практичност и делови умения, като че наследени по-късно от Карловските братя, успява да си осигури дългогодишни възможности за свободни занимания.

Рибният буквар с енциклопедичното си съдържание и с петте си издания не само провъзгласява и утвърждава демократичните принципи на светското училище, със стремеж за нови, наистина колежански взаимоотношения между ученик и учител. Езикът на Буквара в много по-голяма степен е близък с говоримия. Особено сравнен с Паисиевия, който неизбежно е наследил нещо от вековното манастирско безмълвие. Петър Берон е забележителен странник, в нова, по-голяма степен отдаден на светското. Той е човек, повярвал в себе си дотолкова, че задъханото му книжовно дело като че се сили да надскочи индивидуалното знание. По силите му изглежда възможността да обясни всичко в света и в космоса. Суетността му е надраснала свръхсериозната съдържаност на Паисий, което намира отражение и в новите посоки на езика му. На моменти езикът на Берон, особено в написаните на френски натурфилософски прозрения (не само от лош превод на български), граничи с абсурда. Намерението да подреди в система света и явленията в него е университетско усилие, в традицията на някакъв български, предуниверситетски позитивизъм. Но за разлика от Огюст Конт, наследник на вече вековна

университетска традиция, нашият просветител е орисан от една "липса на университет", която се сили да компенсира. Която, в крайна сметка е израз на това, което нарекохме "несъвършено просвещение", "просвещение в себе си". Не е случайно, че френските му натурфилософски творби дълго време остават непреводими и непреведени на български. Относно термина "Беронов комплекс" (достатъчно критикуван в хуманитаристиката ни) има някои основателни възражения, които ще имаме случай да споделим другаде. Но тъкмо това несъвършено просвещение е характерна черта както на други дейци на националното ни възраждане, така и на книжовници и радатели на висшето образование след Освобождението. Впрочем Освобождението е много условен, политически белег за разграничаване. Дейци като Марко Балабанов или като Васил Стоянов, или като Тодор Пеев просто продължават своята собствена еволюция в книжовното поле, като че независимо от "освободеността". Още повече, че в първите години, до създаването на университета, книжовността, просветата, науката, са недостатъчно признати и реабилитирани в българското обществено съзнание. Петър Берон в по-голяма степен е свързан с дарителската традиция, една от характеристиките на прагматичната университетска идея "в себе си". Ако представителят на монашеското съсловие Паисий е бил даряван в качеството си на манастирски таксидиот (пътуващ таксосъбирач), то Берон, търговецът, предприемачът от по-ново време, усеща необходимост да бъде меценат. Навярно и в този факт има доза суета, но не бива да се пренебрегва трансформирането на ценната традиция, свързана както с християнското символиране, така и с новото светско образование, включително висшето образование - дарителството. Разбира се, в периода преди основаване на институцията можем да говорим само за наченки на прагматизма, на който отделяме нарочна част по-долу. Впрочем дарителството е една от европейските особености на училището, свързано с

християнската традиция, както и с еволюцията на манастирската институция към университетска.

Съвременни изследователи на университетската институция отбелязват, че тя, редом с църквата и с държавата, е сред най-старите, познати на човечеството. При това е очевидна връзката на университета както с държавността, така и с църковната съборност. Няма да е преувеличено ако се каже, че университетът, какъвто го познаваме днес, има своя прототип в църковната организация и по конкретно в манастирското устройство. Това твърдение заслужава статут на аксиома – толкова е очевидна основателността му от раждането на университета, та и до ден днешен, със спецификата на модерната и постмодерна университетска организация, етика, ритуалност. На този възглед не са чужди нито Жак льо Гоф и Умберто Еко, нито Арон Гуревич. Твърдението има и своите български – повече пренебрегвани, отколкото разбирани – мислители. Материалистично-монистичната философия виждаше единствено противопоставянето, въставането на университетите срещу църквата като символ на застиналост и консерватизъм. За подобен възглед могат да се намерят достатъчно основания, но по-плодотворен за търсене на истината изглежда другият подход, залагащ на приемствеността, на еволюцията на институциите като средство за обособяване и утвърждаване на ценности.

Еволюционността е заложена като традиция още в древната европейска култура, в достиженията на староевропейската образованост. Античната академия предхожда манастирската институция на средновековието. Между тях двете съществуват напрежения, сходни на напреженията между манастира и университета. Езичникът Аристотел за известно време е пренебрегван и критикуван от християнските отци, така както университетските учени след години, преоткривайки аристотелианската логика, спорят с новите и сякаш малко по-самодоволни, отколкото християнският идеал допуска, идеолози на

християнството. Става дума не толкова за отрицание, колкото за процес на диалогизиране, на проблематизиране, целящо достигането на по-дълбоки, ментални обосновавания на битието и на смисъла. В рамките на официалната християнска култура диалогизмът е съществувал чрез усилията за опровергаване на ересите, чрез дискусиите по църковните събори, които са приемали ту едно, ту противоположно решение в търсене на официална истина по даден проблем. Иконопочитанието и неговото противопоставяне – иконоборството е само един от примерите, при които взема връх съзидателното начало. Това начало, което е свързано с изкуството, с по-голямата освободеност за творчество, за "подражание на Твореца", за търсене на конкретността в най-мистериозни абстрактности. Друг пример, при който "двете мнения" продължават да съ-съществуват и до ден днешен са нерешените (и нерешими) спорове между католици и протестанти. От трета страна тук не бива да се пренебрегват и общо взето по-сдържаното, но не по-малко категорично като позиции православие. Явно всяка от страните има основания за своите тези, за вживяването в тях, за решимостта, която нито думите, а още по-малко войните, са способни да разрешат. Това съ-съществуване на ритуали, текстове, идеи, е първото проявление и особеност на университетската идеология от европейски тип, която е основа на цялата съвременна култура и цивилизация.

След дългогодишното отрицание на Средновековието в най-ново време българският историк Васил Гюзелев направи сериозен опит за "възхвала" на действителните средновековни ценности, за които при внимателен поглед ще се установи, че са свързани не по малко с диалогизма на университетската институция. Но като правило у нас разсъждението по същностни за църквата въпроси е свързано с тези за съдбата на родната литература, на действената етика и нравствеността. И не всичко

приключва със Светите братя Кирил и Методий, със Седмочислениците или със Св. Йоан Рилски. Протоерей Иван Гошев през 1933 г., по повод седемдесетгодишнината от рождението на Любомир Милетич, се спира на особеното символно значение на монашеството, изхождайки от псевдонима Черноризец Храбър. Според него става дума за "храбро борчество" с дявола, с неистината, с ограничеността. Всяка монашеска одежда, отбелязва авторът, има свой "боен символически смисъл". Хитонът и мантията са "риза на спасението", но и "броя на правдата". Но за да бъде така е необходимо постоянно будно състояние, постоянно следване на идеала, вплътен в житията на светците. То не означава папагалщина, а постоянно самоусъвършване. За автора собственото име Черноризец Храбър не съществува, защото през средновековието "храбри черноризци" е имало много. Те са личностите, създатели на културата, съхранители на науката и на тайнствата на епохата. Тъкмо техни наследници в модерността са призвани да бъдат и университетските преподаватели и книжовници. През Средновековието всички писатели, всички учени-универсалисти като Йоан Екзарх, по статут са носители на житейски идеал и на личностно достойнство, необходимо и предполагащо битие-модел и пример. Тъкмо от такава човешка перспектива можем да си обясним факта, че за средновековните ученици въпрос на жизнено дело е описанието на житието на Учителя. Книгата, заниманието с книжовност е сред най-престижните и отговорни занимания, както отбелязва Калин Янакиев. Но не може да се приеме мнението, че монасите в скрипториите са едва ли не освободени от воля и съзнание свещенодействащи занаятчии. Това би омаловажило действителните стойности в делото (макар и несвършено) на цяла редица свещеници-възрожденци, за които преписът на житието е и повод за самоусъвършване в същата мяра на ценности. Формирането на университетската институция е предхождано от едно ново отношение към

книгата, от вникване в действителното нейно, в съвременното нейно значение. За монасите, които са преписвачи в скрипториите, съдържанието никога не е било пренебрегвано за сметка на самата технология на изографисването. Паисий със своята "История славяноболгарская" е пример за една липса на старателност, за сметка на новото съдържание, което днес може да се нарече футуристично. Но това съдържание не би било възможно както без осмислянето на другата налична историческа книжнина в Хилендар, така и без собствената авторова воля, подражаваща на Твореца. Това е основата и на формирания университетски възглед за книгата като за предмет, но свещен, подпомагащ процеса на обмен на знания. Подобно е отношението и към изобразителното изкуство, свързано с източната църковност. Руският граф Трубецкой подчертава колко необходимо е осмислянето на същността на иконите, колко противоречи на тази същност натруфеността. Различните рамки и златни накити, скъпоценностите и прекалената яркост около иконата не е в състояние да накърни съдържателността, предполагаща и предметност, но пестелива.

Университетската "идея в себе си" не възниква на празно място, в обществото има институции, които подготвят неговото появяване. Тезата за приемственост между институциите се подразбира от съществуващото, от съ-битието им, снета е от естествената им наличност и развитие, от тяхната онтичност. С гениално въображение и с художническо умение – и, както вдъхновено бе разтълкувано от Ивайло Знеполски, с една теоретикопостулатска премереност – Умберто Еко пресъздаде възбуждащото съжителство на религиозния канон с просвещенския рационализъм, на библиотеката с билкаро-химическата манастирска лаборатория, на високото и тленното, на Аристотел с трагедията на простодушието, на хладния разсъдък с диaboлистичната жестокост.

Вглеждайки се в романите на Франсоа Рабле, руският литературовед и културолог Михаил Бахтин обръща внимание на нееднородността, на стратификацията в средновековната духовност, обособявайки две противоборстващи средновековни култури - църковна, учена, официална - от една страна и народна, смехова, карнавална - от друга. Според Бахтин карнавалната култура, кореняща се в дълбоката древност и по всички свои основни белези дълбоко отличаваща се от официалната, дори враждебна на нея, в епохата на Ренесанса нахлува в "голямата литература". Бахтин е склонен да вижда в Средновековието само противоборството, рязко обособявайки положените на анализ две култури. Официалната култура като че няма нищо общо с престолюдието, и като че ли във фолклорната карнавалност липсва "високостта". По-друга и по-реалистична е тезата на друг руски учен - А. Я. Гуревич - според който въпросът не се свежда нито до противопоставянето, нито до взаимодействието на културата на образованите и културата на плебейството. Той предлага средновековната култура да се разглежда като цялост, в която може и трябва да се разпознават отделни, но

преливащи се и взаимнопроникнати нива и пластове. "Това, което наричат фолклорна или народна култура, никак не е било чуждо на образованата част на обществото, в това число и на духовенството. Заедно с това в известните средновековни текстове фолклорната култура в чист вид не се открива и не само защото нейните носители са били лишени от възможността да запечатат възгледите си в писменост. Причината се корени във факта, че такава "безпримесна" народна култура в Средновековието просто не е съществувала." В съзнанието на всеки средновековен човек, добавя Гуревич, даже у най-необразования, остават някакви елементи на християнство, колкото и фрагментарни да са били. Университетът е точно това пространство, което регламентира "смиряването на различностите",



без да ги обезличава. Той е дом за свещенослужещи поклонници и за съмняващи се скептици, за ораторстващи сладкодумци и за безмълвни рационализатори, за студентска виталност и професорско достойнство.

Първите университети са рожба на Средновековната европейска култура, осъзнала след кръстоносните походи изоставането си спрямо културата на Изтока и конкретно спрямо великолепие то на арабските академии. Университетската "идея в себе си" дава възможност за регламентиране на различните, взаимнопреливащи се пластове на културата, специфично място за помирение на антиномиите, за придаване на диалогична цялостност и цивилизованост на напреженията между тях. Този факт все още не е оценен по достойнство в нашата хуманитаристика поради късното възникване на университета ни и поради засиленото държавно попечителство, свързано с невъзможността да се преодолеят бюрократични и затварящо-дисциплиниращи порядки, свързани със свръхрегламентацията, която утвърждаващата се млада държава налага, с цел да се утвърди в една, общо взето, недобронамерена среда.

Тезата за цялостността на различните културни пластове в дадена епоха и на дадено място би могла да хвърли особена, организираща светлина върху пъстрата култура на българския преход от Средновековие към Възраждане. Въпреки сравнително по-малкия обем изследвания на източната християнска култура, вероятно следствие от убеждението на ортодоксалните отци, че близостта с Бога е повече въпрос на "свещенослужене", отколкото на осмисляне и описване, въпреки съзерцателната мистичност на източното християнство, в него от най-ранни времена се признава правото на богословстващата мисъл "да не се бои да си задава въпроси". Нещо повече, тя е длъжна да не се укрива от вълнуващи и трудни проблеми, въпреки че на някакъв предел е необходимо смирение пред непостижимото, пред "закритата с

ангелски крила тайна". От една страна не може да не се отбележи, че много университетски люде не се смиряват пред мистичността, но от друга "смириването" е необходим аспект на всяка научна работа, дори само поради факта, че за да бъде ценно едно изследване трябва да ограничи своя предмет, за да не се залута в безкрайнината на знанието. Учението на Григорий Палама за богоподобие то на човека всъщност насърчава творческия порив. Защото на човека (по-късно и на университетския човек) е дадено "да създава нравствени ценности, да твори любов", докато на Ангела е дадено само да служи, да провежда завършената истина, да я отразява като огледало". Човекът може да я открие и разпали в себе си дори в противовес на официално приетото. Така както Св. Константин Кирил Философ, въпреки Триезичната догма, създава нов писмен език, с нова азбука за него.

Мартин Хайдегер отличава две степени на творческо отношение в науката. Осъзнаването е първа и по-достъпна, по-разпространена. Втората и по-висша степен според него е осмислянето, т.е. същинското занимание с наука. "Осмислянето е повече, то е отдадеността на достойното за питане. Същият философ, но не единствено той, говори за "недостъпното неизбежно", което управлява открай докрай науките и така забулва тяхното съществуване в загадъчност. Уместен е паралелът между "недостъпното неизбежно" и ограничеността на християнския възглед за познанието. Това ражда често срещаното безпокойство, дискомфорта на учения, сроден с несигурността в земните дела на християнина. Но в науките, отбелязва Хайдегер, "безпокойството прониква далеч отвъд простата несигурност"... Хуманистичното учение на Палама има общ корен с Кирило-Методиевското демократично дело, чието продължение по нашите земи ражда уникална и самобитна университетска култура, част от европейската и световна цивилизация.

Думата "университет" не е позната например на европееца от девети век. Но в България учениците на Солунските братя създават образователни центрове, които не само решават вътрешни книжовни и политически проблеми, но и съхраняват за световната култура демократичното дело на славянските първоучители. Има основание да се говори, че Охридската и Преславската книжовна школа са първообрази на университети в българските земи. Не е достатъчно обосновано твърдението на Красимир Станчев, че не бива да се мисли за книжовните школи като за университети. А дори да приемем, че те не са университети в днешния смисъл на думата - нещо за което няма спор, не можем да не ги приемем за прототип на днешния университет. Но впрочем, школарските общности от XXII в. на Запад също малко приличат на днешен университет. Така че нека бъдем малко по-справедливи, когато решим да сме категорични.

Изследванията на Цочо Бояджиев, Георги Каприев и Калин Янакиев в най-ново време допринасят за плътност и предметяване на разбирането за приемственост в културата ни. Историкът Георги Бакалов съвсем убедително защита тезата за наличие на центрове за висша образованост във Византия (виж статията му "Висшето образование във Византия", сп. STUDIUM, бр 1, 2001). Това е още един принос към идеята за приемственост между институции аксиоматично пред-убеждавани като несъвместими, ментално противоположни, антагонистични. Подобни предубеждения впрочем говорят и за незрялост в разбирането за диалогизъм и полилогизъм, на които е основана вътрешната същност на университета.

### 3. ДИАЛОГИЗЪМ И ПОЛИЛОГИЗЪМ

Диалогизмът е съ-причастност, висша форма на взаимност, на символиране, разбирано като съ-мислено, смислено действие. Диалогът е сакрален феномен. Той съдържа в себе си настояване, молба, молитва за разбиране и етичност. Той е едновременно и по-желание за изява на индивидуална воля. В "дома на ученост и откровение", едно от определенията на университета, диалогът е у дома си повече, отколкото във всяка друга институция. Особеното значение на университета е тъкмо в това, че той тренира, репетира самите умения да се диалогизира. Без тези умения е невъзможно съществуването на която и да било институция, а реализацията на неподготвените в университета все повече ще бъде проблематично. Оправдан е въпросът не е ли имало институции преди раждането на университета. Имало е, но с друга степен на самоосъзнатост, следователно и с друга същност. Имало е, но не университетски институции. Приемствеността на Платон от Сократ и на Аристотел от Платон все още не е от университетски тип. Въпреки мястото на жанра диалог в творчеството на древните, въпреки определеното ниво на абстракция при видоизменянето на възгледите за защита на "идеите" и "формите".

От гледна точка на всеки конкретен участник в диалога, той е постоянно изпитание за другите участници в него. Бидейки също постоянно само-изпитание както в акта на университетската комуникация, така и по отношение на възприемчивостта към новото в науката, в изкуството, в битието. Университетският диалогизъм може да бъде разглеждан на няколко равнища - като диалогизъм на институции, като същност на университетската комуникация и на приложно ниво - проблематизиране в процеса на усвояване и усъвършенстване на знанието. Преди да се спрем на всеки от тях е наложителна една бележка, предизвикана от становището на уважаемия виенски

професор Франц Вимер, един от съвременните методологични застъпници на полилогизма. Според него в културата, във философията, в науката от поликултурна перспектива може да се говори само за полилог. Наистина, основанията за такова мнение са очевидни. Самото понятие полилог е далеч по-универсално, всеобхващащо, в сравнение с диалога. Диалогът обаче има една очовечена камерност, една обозримост и конкретност, която не може да се смята присъща за полилога. Наистина, диалогът носи в себе си драматизма на противопоставянето. Това е първият термин, който се налага при надживяване на враждебности, при туширане на полюси, при помиряването на принципни различности. Полилог предполага нормално, ежедневно, безпроблемно съществуване, често без особено задълбочаване и дори без определеност на проблема. През последните години може да се забележи една свръхексплоатация на понятието "диалог", особено в политическия живот. "Литературен вестник" посвети цял брой на проблема, ето и някои от полилогизиращите мнения по въпроса.

Валери Стефанов, определяйки диалога като едно от най-самонадеяните понятия, бродещи из хуманитаристиката, отбелязва, че терминът се мисли като благо "само по себе си, което позволява много често да се употребява с минимални усилия за терминологично проясняване и дефиниране". Предоверяването на априорния ценностен статут на диалога, според него, е причина за загубената му смислова пластичност, за тавтологизма на изказаните серии, в които той се включва. "Много често под знамето на диалога се нареждат позиции, лишени от всякакво разбиране за другостта и различието. Така "диалогът", благодарение на своята повратливост и размитост (дали са му вътрешно присъщи, дали ги има изначално или са привнесени?) се превръща в дискурсивна украса, фигура, легитимираща добрите намерения на говорещия. Оттук произтича и престижната му служба в езиците, които трябва да

придават благообразен вид на социалната действителност. Валери Стефанов признава, че и българското литературознание има заслуга за автоматизма на употребите, понятието за известно време (в края на 80-те) наистина е синоним на социален и интелектуален авангардизъм, знак за провокация срещу идеологическия монологизъм и монополизъм. Струва ми се несправедливо да се пренебрегва или омаловажава точно това (и точно тогава) значение на диалогизма, първото нещо, което може да се изправи срещу монизма във философията и в методологията... Наложително е да се поясни, че не диалогът сам по себе си, а неразвитостта на българската университетска култура (дори в наше време), е действителната причина за злоупотреба с понятието. И наместо действително "виновните" да прочетат някоя и друга книга, по стара нашенска традиция, мислителят си "посипва главата с пепел", (отново) умният отстъпва. Оказва се, че Валери Стефанов и други като него са виновни за това, че някой демагог изпразва хубавите думи от съдържание... "Необходими са сериозна рефлексивни усилия, за да се вдигне диалога от смъртното ложе на яснотата, да се сдобие с нов евристичен и хуманистичен потенциал", заключава авторът, като отбелязва още, че не споделя "юношеския възторг", забележим в наименованието на книгата му "Творбата - безкраен диалог". Морис Фадел пък в същия брой съвсем по юношески, но и много проникателно, отбелязва, че силно застъпеният преди години "бахтиновски диалогичен концепт" все повече губи привърженици. Александър Кьосев свързва понятието "полилог" с "науката, която постоянно търси определението си" - семиотиката, изваждайки го от философската методология и разводнявайки значението му в характерния си сладкодумен стил. Масовата употреба на диалоговостта авторът изнася назад през 70-те години (със същия успех и произволност може да се смъкне и към по-сталинистки времена), ако не игнорирайки, то подценявайки нейната актуалност.

Ангел Ангелов отбелязва, че диалогът е "медиен и политически шлагер", нещо с което не можем да не се съгласим. Авторът протестира срещу "отличносттаването" на диалога и превръщането му в медиен феномен с разгърнато сравнение между Платон и "кой да е постдеструктукондискурсивист", в телевизионния спор между които Платон "ще бъде елиминиран, а другият ще получи властовомедийния "Оскар". Милена Кирова отбелязва, че понятия като диалог и диалогизъм "идеологизират като вторичен, измислен, "теоретичен" един колективен режим, който може би предхожда самата способност и потребността от теоретизиране". Наистина е така, но трябва ли да се откажем от думата "диалог", поради приведения факт. Въобще - прави впечатление, че всички изказани мнения в някаква степен застават срещу употребата на "диалог" като коректен термин, нещо, което е оспорено единствено в мнението на Симона Мирчева, която не смята, че пиететът към Бахтин и диалогичността е някаква отживелица. Недиаλεκтичният Йордан Ефтимов също не крие, че употребява понятието диалог, но само като антипод на "диалексис", а "диалогизъм" като противопоставяне на "диалектика" - мнение, с което можем и да не се съгласим, но не можем да не му признаем автентичност...

Еволюционността е заложена като традиция в древната европейска култура, в достиженията на староевропейската образованост. Античната академия предхожда манастирската институция на средновековието. Между тях двете съществуват напрежения, сходни на напреженията между манастира и университета. Езичникът Аристотел е пренебрегван и критикуван от християнските отци, (макар и не толкова в чисто теоретичен план, Тома Аквински го нарича "Философът", за разлика от "Коментаторът" - прозвище, снизяващо съжденията на арабския мислител Ибн Рушд, познат в латинските източници като Авероес), включително с мълчаливо пренебрегване, така както университетските учени след години,

преоткривайки аристотелианската логика, спорят с идеолозите на християнството. Става дума не толкова за отрицание, колкото за процес тъкмо на диалогизиране, на проблематизиране, достигащо до радикалност и целящо постигането на по-дълбоки, ментални обосновавания на битието и смисъла. В рамките на официалната християнска култура диалогизмът също съществува - чрез опровергаването на ересите, чрез дискусиите по църковните събори, които са приемали ту едно, ту противоположно решение в търсене на официалната истина по даден проблем. Духовният опит от риторичните диспути изяснява в по-голяма степен кой спор е съществен, за какво си струва да се дискутира, какви са възможните предмети, които си струва да се полагат на осмисляне. Нещо, което по ирония на съдбата, в най-голяма степен е осъзнато и осъществено на практика от англоезичния свят... Съ-съществуването на ритуали, текстове, идеи, езици е първото проявление и особеност на университетската идеология от европейски тип, която е основа на цялата съвременна култура и цивилизация. За Хайдегер дори отговорът (всеки конкретен отговор) на такъв категоричен въпрос като "Какво е това фолософията?", зададен в европейското пространство, в най-добрия случай е "един отговор, но сред много други". "Това, което срещаме, продължава авторът, проникновено преведен от Димитър Денков, е единствено и само следното: различни мисловни нагласи, съмнение и разочарование от една страна, сляпа и свирепа екзалтация от непроверени принципи - от друга - са се възправили, готови за бой. Страх и ужас са се смесили с надежда и утеха. И често, и много се вижда това: все едно, че мисленето, по подобие на разсъдъчните представи и "сметки" напълно се е освободило от каквито и да са нагласи, настроения, отгласи. Ала и студенината на пресмятането, и прозаичната трезвост на планирането, са белези на едно съгласие. И само това: дори разумът, който бяга от всякакви страсти,



като разум съответствува и се уповава на логическо-математическата очевидност в принципите си".

След дългогодишното подценяване, пренебрежение, отрицание на Средновековието в българската хуманитаристика, в най-ново време се прави опит за "възхвала" на едни действителни ценности, за които при внимателен поглед ще се установи, че са свързани не по малко с диалогизма на университетската институция. За жалост в българската философия на религията все още липсват изследвания в тази гранична област. Тази липса се допълва от пренебрежително отношение към манастирите като средища на българската култура, дори към значението им в предметността на Възраждането ни. Едно такова изследване завършва например със заключение, основано на малкото известни книги, сътворени в Манастира "Св. Георги Победоносец", че Атонският манастир нямал кой знае какво значение за развитието на книжнината ни през Възраждането и не следвало да се преувеличава ролята му на книжовен център. Едно заключение, показващо схематизма, с който се разбира и прилага логическо-математическата очевидност на научните принципи. Раждането на университетите в Западна Европа през XII в. се свързва с друг диалог – между средновековната постулатност и ренесансовата разкрепостеност, към които се добавят напреженията между католицизъм и протестантство, между дисциплиниращата ограничителност и желанието за личностно пълнокръвие, между феодалната йерархичност и буржоазните претенции за свобода, братство, равенство, довеждащи до ново пренареждане на йерархии и елити. Италия и Франция, Болоня и Париж раждат първите университети, въпреки предположенията, че "магистърски сдружения" е имало и преди тях. Но тъкмо те в най-голяма степен успяват да защитят автономността и доброто си име със средствата на високия професионализъм и самовзискателност. Разбира се, не е толкова съществено дали първите сведения за някой

университет са от десет или 20 години преди тези на друг. По-важно е, че в Европа, познала (включително чрез критика) достиженията на Изтока в науката и образованието, съществуват условията и стремежът за формиране на ново висше образователно и научно средище.

Логично е и аргументирано е да се прави паралел между възникването на градските обединения на занаятчийски и "магистратската общност", каквито опити има и в нашата хуманитаристика. Изводът за сходния генезис е оправдан, но неизчерпан от социологическия подход и от безспорния факт че и двете групи институции са рожба на градската култура. По-плодотворно би било вникването във вътрешната, ментална структура на школарските общности, които са общности от хора, антропообщности, диалогизиращи помежду си повече или по-малко ефективно. Това е същността и на университетската комуникация.

Нормално е да се намерят скептици, които биха оспорили, при това с убедителни аргументи, обособяването на университетската комуникация от други комуникационни практики. Но предполагам, че всеки, изкушен от проблематиката, който дори за първи път чува това съчетание от две думи, ще се съгласи - то не означава нито масова комуникация, нито литературна (или изобщо естетическа) комуникация, нито индустрията (или идеологията), наречена "връзки с обществеността". Ние пък ще се съгласим, че съществуват общи сечения между университетската комуникация, чията менталност извеждаме от самата идея за университет и изброените конкретни области на нейната реализация.

Същност на университетската комуникация е особеният обмен на информация между представители на университетската общност както от сходни, така и от различни области на знанието и практиката. Осъществява се цялостност, която е резултат от обединената компетентност във всички клонове на науката. В тази комуникация своето място има и

цифровата прецизност, но и човекознанието – с литературноестетическата и с психобиологичната същност и дейност на човека. Университетската комуникация е резултат и проявление на университетския диалогизъм – висша форма на символиране, според Лесли Уайт, или най-високото стъпало сред символните форми, според Ернст Касирер.

За разлика от научната информация, която е необходимото свързващо звено за нормално функциониране на всяка конкретна катедра, наука, специфична научна частност, в университетската комуникация много по-голямо значение придобива разбираемата и в същото време адекватна на един по-висок стандарт реторика. Реторика, чиято задача е да раздвижи, да извади от безучастността различния, а понякога и скептично настроен възприемател. Тук става дума за такова раздвижване, за такава активност, които са доказателство за общественозначима и постоянно утвърждаваща се самоценност. А типът реторика, за който става дума, не бива да се бърка с приказливостта или с обсебване на медийно пространство. Напротив, понякога достойнството на този тип реторика се изразява и чрез мълчалива съдържаност. Проблемът в този случай е дали обществото и човекът печелят нещо от такъв вид латентност на действителни ценности.

Диалогизмът, осъществяващ университетската комуникация, обединява не толкова традицията и иновацията в конкретна научна сфера, където протичат типологично други диалогови напрежения. Неговата специфика е стремежът към общност, към съборност, приета от принципно предпоставени различия. При това, както убедително отбелязва Цочо Бояджиев, "не бива да се забравя, че самата диалогичност е модалност на една подвижна, променлива и пластична, на една исторична реалност – човешкото битие – и че тя може да бъде цялостно

разпозната единствено в многообразието на нейните исторически себеизявления".

Ако трябва да се посочи общият вътрешен белег на всички комуникационни практики - от слуховете до висшите форми на университетското съ-разбирателство - следва да го потърсим в антропологичната, в хуманистичната природа на комуникацията. Корените на днешната университетска взаимност могат да се открият още в диалогичния характер на античната култура. Във форма на диалог за пръв път са споделени "идеите" - идеалната държава, идеалният човек, идеалното общество. Феноменологията, философската основа на съвременния диалогизъм варира от страхопочитанието към Платон, което е в основата на всяка нетърпяща възражение идеологическа практика, до невъзможността на която и да е завършена идеология да се сътои.

В наши дни Джордж Сорос разколебава принципно всяко предоверяване на идеи. Особено на "доказани". Всички идеи неточно издават действителността, включително и онези, които са доказани в живота. Фактът, че тяхната истинност може да се покаже, довежда до надценяване на значението им и до прилагането им, непосредствено или метафорично, далеч извън обсега на тяхното действие... "Познанието на хората за ситуацията, в която участват е винаги несъвършено" (266).

От тук следва да се търси необходимостта от постоянното будно състояние, от постоянното опитване да се участва в акта, който нарекохме университетска комуникация. Усвояването на "науките за познаване на битието" в цялост - идея на древногръцкия философ, която можем да наречем археуниверситетска, позволява да се приложи "това общо, от което се ползват всички изкуства (разбирай и науки), размишления и знания, и което трябва всеки да изучи".

Само такава действителна цялостност и съзнанието за диахронна плътност, която днешната университетска институция притежава, оправдават и налагат

свърхусилието за прагматична и интелигентна свързаност, характерно за всеки действително ценен акт на университетски диалог и комуникацията като предпоставка за него.

Диалогичният характер на античната култура е преоткрит в Средновековието и не само в западноевропейското. На християнското, в това число и на православното символиране също не е чужд, а напротив – присъщ е стремежът към цялостност, към съборна универсалност. Разбира се, често и тук практиката се разминава с идеята, с възможността за всеумение, за всезнание, за Богочовекост. Нещо повече, осъзнатата невъзможност задълго е вменявала на хората, в това число и на истински универсални мислители, съзнание за греховност, за непостижимост (на Откровението, но и на по-доброто житейско устройство), за обреченост. Западни наблюдатели виждат точно в това извор на специфично българска меланхолия, която пречи на обществото ни вече повече от десетилетие да се изправи на крака. Но християнското символиране позволява не само Бащин (латински в първите години на западните университети, според Георги Бакалов за висшето образование във Византия това е древният и недотам разбираем атически диалект), но и Майчин (разговорен, роден, семействен) език. И тази позволеност на "слънцето, което грее еднакво за всички", по думите на Св. Константин-Кирил Философ, ражда саморегламентирането и саморегулирането на предприемчивия капиталистически дух и на една очовечена, действена, земна етика. Няма да е преувеличено ако приемем, че едно от началата на този хуманизъм е критичната рационалност (за която ще стане дума в отделна част на настоящата работа), възпитавана в университетите, предавана от поколение на поколение чрез университетската комуникация. Макс Вебер открива генезиса на капитализма "в рационалното постоянно предприятие, рационалната техника, рационалното право, рационалния начин на мислене, рационалната

стопанска етика". И всичко това става възможно благодарение на естествената му посилност и съвместимост с природната човешка, с неизмислената антропоцентрична логика. Естествено е действителното начало на университетската комуникация да се потърси и намери в създаването на университета. В създаването на тази учебно-научна институция, която осигурява подготовката на специалисти по съвкупност от дисциплини, съставлящи основите на научното знание. В началото "Факултетът по изкуствата" е нещо като подготвителен клас, след който студентите се ориентирани към един от трите, приети за основни тогава клонове на знанието - право, медицина, богословие. По-късно Факултетът по изкуствата се трансформира във Философски факултет, в който се преподават и усвояват "седемте свободни изкуства" (septem artes liberales), съставени от "тривиума" - граматика, риторика, диалектика - и "квадривиума" - аритметика, геометрия, астрономия, музика. Лекциите и диспутите били основната форма на комуникация. С други думи, при раждането на европейския университет преобладава устната комуникация. Тя била улеснявана от факта, че студентите и преподавателите, подобно свещениците и послушниците в манастирите, живеели в общежития, образували корпоративни обединения, които освен всичко друго осигурявали възможност за физическо оцеляване. Поради това единството от "високо", висше, и "ежедневно", конкретноритийно е заложено в самите основи на Университета.

Тласък за развитието на университетската комуникация дава книгоиздаването. Според Пол Харви университетските издателства възникват около европейските академични общности, за да улеснят набавянето и ползването на учебници, за да популяризират новостите в науката. Издателствата уплътняват континуума и разширяват възможностите на университетския диалог и на университетската комуникация. Още през 1470 година Сорбоната наема книгоиздатели от Германия. В Оксфорд имало печатар,

който работел от втората половина на XV в. Лайпцигският университет има своя издателска традиция от 1502 г. Кеймбридж получава кралски пълномощия да издава и продава книги от 1534 г. От 1583 г. Оксфорд получава от кралицата вербално позволение за книгоиздаване. Първите английски издателства принадлежали, финансирани се и се управлявали от университетите. Те били налагани, утвърждавани, но и контролирани от научния авторитет на университетската институция. По-късно марката "университетски издателство" се е използвала от много издателски фирми, чиито собственици били университетски випускници. Разнообразните им делови взаимоотношения с Академиите в някои случаи довеждали до сливане с издателството-майка. В САЩ Корнел отваря малка печатница през 1869 година, която просъществува до 1894 година. Джонс Хопкинс има издателска агенция от 1875 година, а Чикагският университет има свой издателски офис от 1894 година. Едва в началото на века североамериканската традиция на университетската издателска публичност се развива в Харвард, Йейл, Принстън, Кълъмбия, Калифорния, Торонто и други университети. Сравнително късното начало на книгоиздаването в тези университети обаче се компенсира от динамична предприемчивост, в която е видим стремежът за съизмерване с най-старите и авторитетни европейски университети. Така се полагат основите на модерната интернационалност в университетската комуникация. Просвещенският стремеж към универсалност, взаимообусловен по думите на Ернст Касирер от своята противоположност - християнския идеал за цялостност - характеризира началото на българското книгоиздаване още преди формалното създаване на българския университет. Стремежът към наука, съчетан с този за благочестие присъства и във Фотиновото "Любословие" и в Периодическото списание на Българското книжовно дружество и по страниците на цариградското "Читалище" и на вестника "Македония". Разбира се,

той може да се долови още в Атонската възрожденска историография, а защо не в делото на Солунските братя и техните възпитаници. След създаването на университета тази благодатна традиция, за жалост, само отчасти е продължена. Годишникът на Софийския университет, чиито първи брой излиза през учебната 1904/05 г., педантично строго се придържа към "трите факултета" – историко-филологически, физико-математически и юридически. Но по същото време, вероятно поощрена от авторитета на тогавашния просвещенски министър Иван Димитров Шишманов, се наблюдава и друга тенденция. Разписът на лекциите започва да излиза всяка година с неизменната бележка: "Университетът в София за сега има три факултета..." В разписа на лекциите за зимното полугодие на 1909/10 г. бележката гласи: "Университетът в София има пет факултета, от които за сега са открити следните три...". Явно съставителят има предвид откритите едва след войните Медицински и Богословски факултети, чиито наченки са налице доста преди това.

За западноевропейското университетско книгоиздаване и най-вече за италианските, френските и английските университетски издателства е характерно зачитането на учеността, на индивидуалната ценност в науката. Българската традиция на университетска комуникация притежава по-скоро качеството "учителност". Не само защото Сборникът за народни умотворения, наука и книжнина е настолен за учителското съсловие, формирано тъкмо в годините на разцвет на изданието от университетски випускници. Липсата на традиция на модерна градска култура изисква не университетска комуникация и развитие на науката, а елементарно огромяване на масата от населението, по-скоро предизвикване на елементарна осъзнатост. Привилегията да "осмислят" у нас в края на миналия и началото на настоящия век имат малцина. Университетската им комуникативност е насочена изключително към Европа, където сверяват своята



"ученост", но и създават авторитет на младото Висше училище. На европейските университети първите ни университетски дейци дължат умението си "да осмислят". Известна е кореспонденцията на университетски преподаватели с Константин Иречек и Алфред Один. Първенците на българския дух остават малцинство, понякога съзнателно се отчуждават от "средата". Карл Ясперс проникновено пише, че тъкмо отчуждението е следствие от напреженията на университетския диалогизъм, а изходът от него вижда в солидарността, колкото и невъзможна да изглежда понякога.

Пак в началото на века Петър Нойков, чрез забележителния си доклад в "Училищен преглед" внася в университетското културно пространство така възрожденски звучащата и никога несъстояла се докрай у нас традиция на постоянно общуване между випускниците и Висшето училище. Това общуване всъщност е една институция в смисъла на Макайвър-Пейдж, която добива особено голямо значение в условията на либерално, пазарно развитие. От гледна точка на специалиста по маркетинг то може да се сравни със "следпродажбеното обслужване", познато в страните с пазарни традиции. В този случай чрез университетската комуникация "фирмата" Университет демонстрира и реализира отговорността си за качеството на "продукта", който е "продала". От своя страна клиентът-випускник прави необходимото този продукт, който е реалната му основа за добро положение в обществото, да бъде адекватен на развиващите се изисквания. Изследването на съвременната университетска комуникация, на диалога, на диалоговостта, прерастваща, еволюираща в полилогизъм е процес, който ще се развива заедно с развитието на новите комуникационни практики, без чието разгръщане университетът не би се справил с отговорните обществени функции, които само той може да изпълни.

#### 4. ИНСТИТУЦИЯ И КРИТИКА

В строго исторически план Освобождението се оказва задължително, но недостатъчно условие за реализация на българската университетска идея. Нещо повече, бурните години, предхождащи Априлското въстание и Освободителната война раждат пакостния конфликт между просветители и революционери, който е не толкова драматично изживян в действителността, колкото методологически измислен и заострен, конфликт в националното самосъзнание на средния българин и до ден днешен. Нейни наченки можем да открием и в домарксисткото спонтанно обществознание, но заслугата на марксизма и на революционната теория за общественото развитие е печално решаваща в тази посока. Много точно и като че подпомогнат от дистанцията на времето, Боян Пенев ще говори след десетилетия за следосвободенския "карнавал на свободата", който пречи на трезвата, на задълбочената мисъл и стратегия. Естествено е в първите следосвободенски години, въпреки университетските по своя характер книжовни начинания, идеята за висша образованост да остане на заден план. Елитът в България от началото на модерните времена, та и допреди няколко години, е не университетски, просветителски, еволюционен, а "героичен", митологизиран, революционен. Типична илюстрация е явлението Захари Стоянов с неговите пристрастия, сприхвава спонтанност и неустойчивост, намерила израз в изострения, съгрешаващ, разрушаващ, но не и достатъчно пре-мислящ и градивен език. Недовижда се ролята на културните институции в държавата за сметка на военните, например. А сред тях личното място в европейските страни отдавна е заел университетът. Немалко от довчерашните харамии, опълченци, революционери, се компрометират в отношението си към духовното, което за някои от тях е белег на нерешителност и на малодушие. "Силовите борци" за национална независимост получават едно морално предимство, с

което злоупотребяват, така както техните наследници ще го направят около седемдесет години по-късно, в средата на нашия век, както т.н. "борци" го доказват и днес, в постмодерните български времена на "задлъжняващо съзнание". Но постепенно интелигентността и образоваността, повече с постоянство, отколкото с героическа жестикуляция, отстояват мястото си в обществения ни живот. В началото на 90-те юначният Бай Ганю, шлифовал до съвършенство уменията си да се възползва от конюктурата, но само в собствената си страна, вече има своите комплекси пред студентите, пред учените, които сякаш се стремят да доведат непонятната му, чуждата му Европа у нас, нарушавайки домораслото негово самочувствие. Това е друг проблем, за който ще стане дума при друг случай. А сега си струва да отделим внимание на Алековия любимец, който можем да наречем и нарицателен идеал и пример за човек, отдаден на еволюцията – Константин Иречек, който се оказва едва ли не най-настоятелният радетел и на университетската идея сред карнавалната следосвобожденска неподреденост, така както други двама чехи – Мърквичка и Ярослав Вешин (разбира се – не само те) след около десетилетие чрез патоса си за Рисувателното училище (второто висше училище в страната ни) упорито ще прокарат пътя на "художеството" у нас. Така както чехкинята Палишек ще положи неистови усилия за създаването на българска клавирна школа... Чешкият историк, завършил един от най-авторитетните университети в централна Европа, който се гордее с делото на Ян Амос Коменски, пристига във втората си родина България през ноември 1879 година. Тогава двадесет и пет годишен младеж, той вече е дописен член на Българското книжовно дружество, автор е на "История на българите" и на "Книгопис на новата българска книжнина". Съпричастието към съдбата на новоосвободена България му позволява да помогне "според силите си" за уреждането на образователното и на библиотечното дело, както и да постави високи

европейски стандарти пред приятелите си - български книжовници, завършили европейски университети. Иречек е един от чужденците с най-голям принос както в културата, така и в държавността на навоосвободена България, сред първите, които прозират необходимостта от откриване на български университет. Според него наличието на Висше училище в столицата София ще засили авторитета на българската просвета и култура, ще внесе академичен дух в образованието и във формиращия се държавен апарат. Иречек е деец - съвременник и родствен във възгледите си с друг един голям чех - Павел Масарик - един от най-интелигентните държавници-философи на модерна Европа, за който все още малко се знае у нас. Липсата на интелектуален, на академичен дух пречи на българския политически живот да има онази задълбоченост и плътност, които биха довели много по-добри позиции на младата утвърждаваща се (също както и Чехия, впрочем) държава. Не просто това, че правителствата се сменят на всяка година, а често и на месеци, е огорчавало внука на Павел Шафарик. Поугнетително е било че въпросните правителства си приличат в незачитането на академизма, на университетските ценности и етика. Въпреки неблагоприятните условия, чешкият посветител прави това, което му е по силите.

През 1880 г. участва в подготовката на основен закон за училищата в българското княжество, който е един от първите официални документи, поставящ въпроса за учредяване на българския университет като държавна цел и необходимост. През 1882 г., вече министър, пише "Главно изложение до княза върху положението на учебното дело в България". В него настоятелно се предлага "отваряне на Висше училище". А в дневника на чешкия просветител на датата 6 октомври същата година е отбелязано "Днес ние тримата - Генчов, Вацов и аз пофантазирахме за български университет, пресметнахме разноските за юридическия факултет (7 души професори), физико-математическия (6 души), историко-филологическия

(5души)..." . От тези оскъдни цифри може да се направи извод за важноста, за градацията, която според Иречек и компания е трябвало да съществува на отделните факултети. Очевидно за

най-важният, най-държавният факултет е мислен Юридическият. След него приоритет се дава на природните науки. Накрая, с най-малко професори се предвиждал хуманитарният или историко-филологическият факултет. Пресилено е да говорим за строго промислено съотношение и модел на университет, но фактите са повече от любопитни. А практиката по-късно доказва, че мисленият като най-малък, историко-филологическият отдел, става начинател на Висшето училище и на модерното висше образование в България.

Заслугите на Иречек за българската университетска идея и практика не завършват с отпътуването му от България. Запазената кореспонденция с Александър Теодоров – Балан и с Иван Димитров Шишманов говори за авторитета му сред младите тогава професори на Софийския университет. С опита си и с напътствията по проблемите на първия ни университет чешкият учен заема видно място сред неговите съзидатели. Иречек се ползва с авторитет и сред българските учени, занимаващи се с точни науки. Доказателство е и запазената преписка между него и геолога Георги Златарски, завършил в Загреб. Тяхната дългогодишна дружба и взаимна научна дейност, отбелязва Петър Миятев, са ярко доказателство на тясно сътрудничество и между специалисти от различни клонове на науката, и за полезните резултати от такова едно сътрудничество. Модерната идея за тясна специализация, която е мечта и на българите, остава неприложима в конкретната ни действителност. Ето какво свидетелства пионерът на българската геология, установил сътрудничество с Виенския университет. "Тук виенските капацитети не могат да ми се начудят как работя по всички клонове на геологията,

палеонтологията, минералогията и петрографията, когато те са специализирани в най-малките гранки на своите предмети. Другата невъзможност, освен тясната специализация, е невъзможността на университетския идеализъм да се откъсне от злобите на деня. Същият Георги Златарски, подобно на свои колеги хуманитаристи, се измъчва от намесата на "силовия елит", на политическите страсти, за което пише на Иречек през 1884 година: "Политическите страсти са вече в апогея си. Едни през други се надварват кой кого повече да нападне... Аз се силия да работя".

Като пряка активност в университетското културно пространство следва да се разглеждат и усилията на Иречек за възстановяване на Българското книжовно дружество и на неговия орган – Периодическото списание, спряло да излиза през смутните години. Като че личността и делото на този просветен европеец, автор на първия модерен български книгопис, събира мъчително разбираната, а така естествена инак, тенденция за единодействие между първите културно-научни институции в страната ни – Книжовното дружество и Висшето училище, които само след около десетилетие ще бъдат Българска академия на науките и Български университет.

След Съединението, утвърждаващо не на последно място и градът София като столица на по-значителна територия и население, преодолявайки брожениято в официалните институции, разкъсани между филство и фобство, инициативата поемат преподавателите на Софийската класическа гимназия, насърчени от факта, че Министерството на народното просвещение вече е успяло да изработи "Наредба за висш педагогически курс", а в бюджета е вписана сумата от 5 000 лева за "поддържане на педагогически курс в София.

Станимир Станимиров свидетелства, че на 3 октомври 1888 година, "без много шум", започва първият учебен ден на Висшия педагогически курс на днешната ул. "Московска" 49. Курсът е настанен в една голяма стая на източната част на сградата,

която е обзаведена с 25 чина, 1 писалище, 1 черна дъска, 2 долапа, 4 окачалки за дрехи. За редовни курсисти се приемат 49 мъже, завършили пълен гимназиален курс. Открива се едно отделение - историко-филологическо, с три дисциплини - философия (с педагогика), история и славянска филология. Учебната година е от два семестъра: зимен (1 септември до 2 февруари) и летен (15 февруари до 29 юни). Курсът се ръководи от Съвет на преподавателите (редовни и извънредни), които за всяка година избират нов председател. За пръв председател е избран Александър Теодоров - Балан, тогава 29 годишен доктор по философия от Пражкия университет. Предвиждало се съветът да заседава най-малко един път в месеца, като обсъжда всички въпроси по дейността на курса, който в бъдеще следвало да се разделя на "отделения по разни научни клонове" - основа на по-късните университетски факултети. Първите редовни преподаватели са четирима - Александър Теодоров Балан, Иван Георгов, Станимир Станимиров и Любомир Милетич. Извънредни преподаватели са Никола Михайловски, Йосиф Ковачев и Иван Данев. В София започнали да ги наричат "новите седмочисленици". Може да се обобщи, че следосвобожденското лутане завършва с техния скромни, но свръхценен акт, който бележи началото на действителната реабилитация на българската култура. Той увенчава позакъснялото, многострадално и уникално по своята съдба българско Просвещение, чиито плодове в следващите години ще се раждат в една по-сложна, качествено нова ситуация.

Повечето "седмочисленици" са немски възпитаници, но подготовката и примерът на немските университети не е единствен за българските дейци. Особено заслужават отбелязване чешките и английските традиции във висшето образование, както и руските университетски нрави, които в най-голяма степен, добри или лоши, намират почва в българската следосвобожденска специфика.

Моделът на немските университети, възприет от ранните университетски дейци в страната ни, не означава, че те са затворени за други влияния. Многобройните възпитаници на руски университети донасят особеното очарование на източния тип "миграционна" ученост, която също притежава собствена самоценност. Многобройни са преводите от руски на западноевропейски произведения. Зачетен е първият руски университетски мислител - Михаил Ломоносов, който, в духа на европейската мода, наблюдавана в немски и швейцарски университети, не отделя своите естественонаучни трудове от художествените си опити и от организационните си предложения за усъвършенстване на Санкт Петербургската академия и университет. И за него научното мислене е на по-високо стъпало от изкуството, което в разбирането му има най-вече реторично и дидактично значение. Интересен е и възгледът му за йерархия на науките, като, в духа на средновековните мислители, най-висши са тези от тях, които са свързани с производството и преработката на метала и на благородния метал в частност. Величаенето на Петър I като покровител на учеността също издава една идея за университет, при която силният монарх е пряк и най-авторитетен покровител на науките, изкуствата, на университетската институция в цялост. Специфичната аристократична елитарност на университета е водеща идея в Русия до началото на века, когато част от студентите, повлияни от идеите на модернизма, застават срещу статуквото, срещу привилегирания бюрократизъм на "старинните университетски нрави". За въпросния бюрократизъм свидетелства А. Пипин в авторитетното издание "Вестник Европа", списвано в края на миналия век в Санкт Петербург. Проблематизирайки възторга от личността и реформите на Петър I, така възторжено оценявани от Ломоносов, авторът споделя, че тяхното значение следва да се оценява с големи уговорки. Размерът на резултатите е това, което интересува новите университетски хора



в Русия, а те, въпреки грандиозния размах и активността на реформатора, са повече от скромни. Те не успяват да преодолеят "битовата неподвижност и леността на мисленето, трупана с векове".

Стремежът към критично усъвършенстване и откровената застиналост упорстват за надмощие и в българското общество. Положителното и осъдителното се срещат в един нов тип динамика на българската култура, в ежедневието, което продължава и днес. Едно европейско ежедневието, където критиката е колкото вербален или писмовен акт, толкова и всекидневна точност, включително за най-невинни и безпоследствийни на пръв поглед неща.

## 5. ЛИЧНОСТТА В УНИВЕРСИТЕТСКАТА КНИЖОВНОСТ

Проблемът, който от години ме занимава, е личността в университета. Вероятно защото имах късмет по-голямата част от съзнателния ми живот да бъде свързана с тази институция. Така щото познанието в тази област носи всички характеристики на самопознанието и (надявам се) на саморазвитието. Но, както не един пиещ човек е разсъждавал преди нас, това което остава със сигурност е: написаното, книгата, участието в книжовността. Защо не просто книга, а книжовност изобщо? Първо, защото това, макар и малко старовремско, патинирано понятие задължително трябва да бъде напомняно когато става дума за електронизация, за глобални мрежи, за нови технологии. Книгата притежава конкретна предметност, която същевременно е метафора за пространството, в което функционират изкуството и културата. Тя е конкретна материя, конкретен материал, свързан с усвояването на природни продукти, сиреч със съзнателната дейност на човека да преработва и облагородява даденото от Твореца.

Преди време във Френския институт можеха да се видят факсимилни ръкописи на Балзак, да се проследи генезиса на романите му, който казва за авторската личност не по малко от самите му произведения или от рефлексията за тях... Приблизително по същото време проф. Знеполски сподели, че Пол Рикъор до ден днешен упорства да пише философските и културологичните си съчинения на ръка, за разлика от други днешни мислители, чиито лекции приличат повече на технологични презентации. Живата цигулка и компютърния софтуер; иконата с бои, направени от природни материали и рекламния видеоклип; многотонните скулптурни комплекси в градската среда и компютърните инсталации – това са реалностите на днешната култура и "аурата" на ни една от тях не бива да се пренебрегва за сметка на друга, така

както никоя от тях не може да мине без книгата, без книжовността и без някакъв вид университет.

Вече имах случай да споделя широкото си, универсално и университетско разбиране за литературата (вж. "Университетът и книжнината" в сб. "Литературата и литературната наука днес", Университетско издателство "Св. Климент Охридски", С.1996), няма да се разпростирам отново. Само в резюме - литературата в нашето разбиране обхваща цялата книжнина. Особен вид литература, резултат на интелигентна приемчивост и на много знания, е и каталотът и ценовата листа на "Артефакт", които виждаме тук. Дори поканата за концерт или пощенската картичка, изпратена по конкретен повод от или за конкретна личност (поет, музикант, артист или университетски преподавател), също е литература не по малко от което и да е негово стихотворение, лекция или сказка. А ако се запитаме сериозно какво е общото между писателя или художника и университетския преподавател, между архитектурния проект и щимовеите за ноти, един от надеждните отговори може да гласи: личността е дълбинният, основен проблем и на изкуството, и на хуманитарното знание. Личността от една страна ги възприема и осмисля в своето и на колегите си умствено напрежение, разгръщащо се в университетското културно пространство (независимо дали в сградата на университета или другаде). От друга страна чрез личността те добиват смисъл и конкретна резултатност, пренасяйки университетския модел на общуване, чиито характеристики са диалогизмът и полилогизмът в по-широка обществена сфера. Например в политиката, където университетският манталитет, свързан с ритуала на мандатността, или с всекидневното зачитане на уникалните творчески способности на конкретния човек, от десетилетия (от десетилетие и у нас) е задължителен. Голямо е изкушението в тези дни (края на декември 1999 и началото на януари 2000) у нас да говорим за извънредната мандатност. Или за несъстоятелността

на комсомолския ентузиазъм, с който преди три години в "Литературен вестник" бе оповестено, че вече последното поколение комсомолци били въвн от университета. Ще го направим другаде, сега ще се задоволим с констатацията, която несъмнено всеки разумен човек би споделил: извънредната мандатност е по-добър вариант от извънредното положение.

Липсват примери за университетска резултатност в икономиката у нас, вероятно защото голяма част от действащите наши икономисти са възпитаници на ВИИ "Карл Маркс". Не са реализирани университетските, сиреч либералните, антропоцентричните идеали чрез обозрима и ефективна предприемчивост. Чрез внедрителската дейност - най-доброто което природните науки и съвременния дизайн могат да направят за усъвършенстване качеството на днешния живот. Качество, което притежава както консумеристките си особености (реализирани чрез търговията), така и феномени като индивидуалното естетическо самосъзнание или ценностната философия, реализиращи се в конкретния оригинален продукт, резултат от конкретно авторство. Разумната действеност е това, което трябва да замени търсенето и лутането както в екзистенциално личностен план (определят студента, като "търсещ се човек"), така и в по-широк - национален и международен аспект.

Наистина, диалогизмът и полилогизмът са вътрешна същност на университетското културно пространство. Университетската книжовност - от замислянето и реализацията през критичното възприемане до съ-съществуването си, представлява основен продукт на диалогизма и полилогизма, на това, което нарекохме университетска публичност. Можем да я свържем със сепарираниите книжарници или с университетското международно сътрудничество, както направи Михаил Неделчев. Но университетската публичност може да се разглежда и като вътрешна същност на общуването вътре в Университета, в "театъра на преподаването". Точно в резултат и като

продължение на този театър (който се прелива и в училищното общуване, а и във взаимодействието между випускниците след завършване на университета), се появява и университетската периодика. В България тя не започва с Годишника на Софийския университет, чиито първи брой е отпечатан в началото на века, който изпратихме, бележейки датата, от която софийското Висше училище започва да се нарича Университет. Както свидетелства в по ново време Дочо Леков, в големите възрожденски училища и центрове още в средата на XIX в. е възприета колежанската традиция ежегодно да се произнасят "академични слова" пред цялата училищна общност. По същия начин както словата в християнския храм, свързани с християнския календар, са един от резултатите и поводите на християнската съборност. Първите издателства в Европа и по света възникват в университетите, у нас напоследък също има университетски издателства, а липсата им преди двайсет години показва колко силна е била държавата и колко неавтономни университетите по наше време. Университетското книгоиздаване е феномен на европейската култура. Когато Гутенберг осъществява първата печатна книга нито мястото (град Майнц, разположен точно там, където река Майн се влива в Рейн), нито книгата е случайна. Печатната Библия на Гутенберг е свидетелство за приемствеността и взаимното проникване на две институции - манастирската и университетската. Може да се предположи, че преди да отпечата изящната и от съвременна гледна точка първа книга, Гутенберг и компания са правели опити с други текстове, които днес бихме нарекли авангардни. Но това, което остава и е трябвало да остане, се нарича Библията на Гутенберг. Въпреки че след години печатарската преса влиза в работа и на революционната, ефективна, но реакционна в същността си пропаганда - от революциите във Франция и Англия, до големите революционни утопии на 20-ти век, еднакво

загърбващи (в редица случаи справедливо) университетите.

Университетската институция предава ценности от поколение на поколение. Осъществявала го е преди това и манастирската институция. У нас – така нареченото килийно училище, странно защо така упорито и до ден днешен противопоставяно на светското. По тая логика деканът на Юридическия факултет в края на ХІХ и началото на ХХ в. Марко Балабанов, преподавал Закон Божи в Юридическия факултет на Висшето училище, трябва да е бил даскал в килийно училище, утвърждава конвенцията през последните петдесет хуманитарни години у нас... Оказва се, че християнски ценности има, макар че днешните техни институции не са каквито трябва да бъдат. Навярно защото институцията "личност" е занемарявана прекалено дълго време, въпреки че на другия полук напоследък е желанието тя да се реабилитира като основна институция на университета и на гражданското общество.

Университетската личност е необикновено динамична система. Тя е развиваща се, променяща се, натрупваща знания, опит, компетентност. Нейна характеристика е особеният релативизъм, промяната, която не допуска спокойствие, отместването и от авторитета, и от самоцелната авангардност, за да се остане при ценностите. Тъкмо в университетската книжовност съществуват множество доказателства за тази теза. Белег на търсенето е критичната рационалност, която е не толкова общностна университетска характеристика, колкото конкретна изява на личността. Висшето училище не е критикувано от Ректорския съвет или от колективния ум на някой от факултетите си. Първокритикът на университета и на "университантските нрави" у нас е докторът на Лайпцигския университет Кръстю Кръстев – личност, притежаваща хоризонтът и познанията (но не и средата) на европейските мислители, конкретно обосновавали идеите за немски университет... Но и до днес доктор Кръстев е възприеман от българската

хуманитаристика само като литературен критик, което си е чиста проба подценяване и ниҳилизъм. Или литературност, биха казали Далчев и Чавдар Мутафов.

Още по-непознати са университетски хора като Иван Георгов – първият историк на философията в България; споменатият Марко Балабанов – еволюционистът с основна категория "напредък", останала непроменена и в Цариград преди Освобождението и в софийското Висше училище; Атанас Илиев – интелектуалният приятел на Бенедето Кроче в периода между войните, от който са останали не само безлични томчета от втората половина на века (както великотърновското издателство "Слово" напомни наскоро с издаването на текстове от "Стрелец" и "Изток"); Иван Саръилиев, разчел философията на английския прагматизъм в българското университетско пространство в едни, меко казано, сложни години... Наистина – личности – институции, които все още липсват на цялостността на съвременния университетски мислител у нас. Университетското културно пространство е изобилно и завидно осмисляно от социологическа гледна точка. Няколкото истории, включително последната книга на историци "Университетът" (София 1999), също разсъждават "на едро". Важно за тези книги и автори е как университетът участва в "голямата история", а не детайлите, свързани с конкретни личности, не университетската персонология. Антропологията липсва и в разсъжденията (не безоснователни като се има предвид реалното днешно положение, впрочем) на социолога Румен Димитров за университетските випускници като за членове на маргинална, а не на обществено значима общност. Последната чудесна (с надмогването на социологията вътре в текста си) книга на Пепка Бояджиева, е с показателното заглавие "Университет и общество – два

социологически случая". Добре, но е крайно време да обърнем внимание и на антропологичните случаи, които така бият на очи в българската книжовност. И не просто за да се констатира безнадеждното, смазващо надмощие на държавно над частно, както прави Иван Еленков в "Случаят със завещанието на Евлогий Георгиев...", а за да се поеме и някаква лична отговорност.

Както в много други термини, в разбирането за антропология има недоразумения. Първо - антропологията се разбира като медицинска наука. От там - в добрите случаи: напъни да се философира върху произхода и вековното развитие на човека, разбирано също като антропология, в лошите: преповтаряне на подробни страници от съответни енциклопедии. За други изследователи антропология е синоним на етнология - изследването на особения начин, по който живеят хората в долината на Амазонка или в Южна Африка, тяхното обичайно право и традиции. В нашето интегрално разбиране и в този конкретен случай понятието антропология е подчинено на една същностна необходимост у нас днес и сега: реабилитирането на личността в хуманитаристиката и в университетската институция. При това не "политическо" и митологизиращо реабилитиране, а познание за другите университетски дейци с оглед на нашето собствено самопознание. В такъв акт (защото тук става дума не толкова за методология, колкото за действеност) има много от християнския етос, но и от една специфична всекидневна организация на действеността и на общуването, които дават възможност на личността постоянно да се доизгражда и усъвършенства.

Десетилетия наред усъвършенстването се е мислело отделно от категории като "продукт" или "пазар". И днес ортодоксалното разделение на духовно и висше от една страна и материално и низше от друга, които не се срещат и не взаимодействат (разделение така добре възседнато от най-дейните пропагандатори през отминаващия век), съществува в



съзнанието и действието на съвременници. Това е на път да компрометира пазара тъкмо като институция, в която стоките и услугите вървят заедно с ценностите. В българската университетска книжовност открай време са популяризирани сдружаванията като възможност за личностна изява и реализация. И читалищата през Възраждането, и "народоучните дружества" на Иван Димитров Шишманов, и Фондация "Отворено общество" ако щете (но в периода преди кариеристични активисти да се самоназначат за говорители и лоши преводачи на това, което Джордж Сорос бил искал от тях), са възможност за личностна реализация, съчетана с усъвършенстване на обществото. Възможност за книжовност, но и за действено преливане на ценностни идеи в ежедневието. Възможност за университетска съборност (извън военизирания кариеризъм, който си стои непокътнат в днешните ни университети) един необходим следващ и нереализиран етап в развитието на ортодоксално християнските страни.

Автономията на университета е друг проблем, коментиран в университетската книжовност във връзка с личностната автономия. Още кризата от 1907 г. показва, че университетските личности са особени, уникални и незаменими, които не можеш просто да уволниш. Най-съществените фактори в която и да е европейска страна - управниците на държавата, банките, дарителите - имат и проявяват възможно най-високото разбиране и внимание към университетската личност не защото я митологизират. В някои случаи го правят въпреки нейните несъвършенства.

Емблематичен пример за университетска личност е еволюционистът Александър Теодоров - Балан, първият ректор на Софийския университет. Макар че и неговите годишници бяха на крачка от така познатото митологизиране по юбилейни поводи. Юбилеите почти винаги са събуждали най-силните думи, старателно подбирани за да очертаят значимостта на юбиляра към ценностна ос, устройваща организаторите. Юбилярът

не може да бъде обикновен човек. Ако не е гений, войвода, герой, загинал за свободата, не заслужава много внимание, премисляне, дисертации... Май е така и веднага след Освобождението, и през първата, и през втората половина на века ни. В редки случаи чувството за хумор и самоиронията са спасявали действащите лица - дълголетници от конфузии.

Първият български ректор Александър Теодоров - Балан е крайно неудобен за митологизиране. Близо вековният му противоречив и лъкатушен житейски и творчески път е отрицание на всяка предпоставена схема. Особено тази, че "силовите" са по-значими от "мислещите". Многопосочният му творчески път е оцялостен от странно последователен "личен развой". Университетският човек няма предразсъдъци. Не се смущава да приеме всичко, което може да допринесе за еволюцията, за по-доброто уреждане на живота, институциите, училището в България. Има претенциозно, капризно име - Теодоров. Войнствен е май единствено на полето на българския език. Големите бури на историята го засягат осезателно, но не са голямата му страст или най малкото - не съумяват да променят личностната му нагласа към просвещение, към еволюция, към постепенно усъвършенстване и самоусъвършенстване. Крайните му мнения по въпросите на езика съдържат една усмихната доза самоирония, която години наред бе възприемана свръхсериозно. Но и патосът върху езика, и изследванията на литературата, и "вестникарският ситнеж" - стотици бележки по разни поводи - са тъкмо такъв, очовечен поглед на обикновения, не дори много надарения човек, който обаче си е задал правилните въпроси и според силите си адекватно им отговаря. Александър Теодоров не загива млад, както изисква "високата" конвенция, въпреки че изпитанията му не са малко. Симпатичните му реакции разколебават представата за масонството у нас като нещо диаволично и силово. След 1944 година, когато масонството бива схематично

демонизирано, Балан не се отказва от нищо, в което е участвал.

Всяко обобщение за Балан в този смисъл може да е валидно и за други университетски дейци от първото полустолетие на българския университет. Всички те заслужават да бъдат наречени еволюционисти. Днес, когато е важно ежедневно да се живее пълноценно и умно, нежели да се умира за някакъв измислен идеал, личностите, университетските дейци, нетърпящи митологизиране, са особено необходими на обществото ни, което трябва да приеме спокойното достойнство на университета, след десетилетните изстъпления на силовостта и активизма в страната ни, а и на Балканите изобщо.

Моделът на българския университетски еволюционист, на "модулния човек", по думите на проф. Богдан Богданов, тръгва от Възраждането. Пътят му винаги се е оплитал в драматургията на други личностни и обществени траектории. За да изглежда днес по-симпатичен от всякога. Но защо и днес липсва антропоцентричното законодателство и уредба на "разумната институция", на институцията на разума. Защо в края на отиващия си, общо взето трагичен за българското (и за балканските) висше училище век, всичко по нашенско си остава недоосъществено, какви са гаранциите че нещо по добро ще започне да се случва през годините, започващи с "2" отпред? Неизвестността и липсата на оптимизъм за внятен отговор е не по-малко трагична от въпросите.

Едно е сигурно - чрез книжовността университетските личности винаги са успявали да изразят себе си, както и желанието си нещата в България да тръгнат надобре. Правят го и сега не само чрез традиционното книгоиздаване, където днес диктатът на цензурирането е не изместен, а допълнен от щенията на печатарския пролетариат и неговите рекетъори. Но и чрез нови комуникационни възможности като ИНТЕРНЕТ. Просто университетските

личности трябва да бъдат по-действени, за да успеят да придобият повече внимателни читатели. Както и повече разумни съ-действеници.

## 6. АНТРОПОЦЕНТРИЗЪМ НА НОРМАТИВНОСТТА

Чрез човека всички науки придобиват статут на общност, на универсална цялост. Човекът е, който ги "изобретява", дава им наименования, подрежда ги и ги усъвършенства, прилага ги конкретно и целенасочено като истински Творец.

Антропоцентризмът е смисъл на всяко усилие - независимо съждение или акт - отнасящо се до която и да е обществена норма. Хомо сапиенс - с наличието си и с волята си - придава дълбинната логика на раз-съж-даването. Чрез него съж-даването надмогва еднократността (раз-), придобива диахронна и епистемологична ценност. Антропоцентризмът и нормативността следва да се разглеждат и в тази перспектива. "Отвън" е това, което нормативността се стреми да регламентира, да подреди, да узакони. "Отвътре" е самият конкретен човешки разум - веднъж регламентиращ нормите и втори път осмислящ нормативността к о м п р и х е н т н о, сиреч в нейната конкретност и цялостност, в нейното универсално и детайлно значение, в традиционната нейна разбираемост и доизбистрящите се иновации, в уменията всичко това да се прилага като основа и потенциал за културата.

Осмислянето не винаги е свързано с приемане на нормата и особено на начините по които тя се прилага. Насилието, познато от дивата природа, е а-нормално спрямо човешкото общество и неговата нормативност. В разумно устроеното общество нормата е преди всичко регламент, уважаващ конкретния човек и възможността му да бъде творец. Избистрянето на регламента, на нормативността е сред големите предизвикателства за човешкия разум и воля. Нерядко критичното отношение става причина за въвеждане на нова норма, по-адекватна както на обществено приетото, така и на личностното зачитане.

Гражданският статус е динамична категория, основана на антропоцентризма. Зачитането на човека започва още преди епохата на "свободата,

братството, равенството" и далеч преди осъзнаването "духа на законите" от Монтескьо и от преданите му читатели. Но тъкмо в развитието на капиталистическите обществени отношения конкретният човек има най-големия шанс да осъществява това, което смята за разумно. Отчитайки, че шансът не винаги предизвиква автоматична реалност, а изисква съответна воля, усилия, обществена подкрепа, насочването към университетската институция, в която кристализира идеята за автономност, сиреч а в т о з а к о н н о с т, е естествено. Европейският университетът е първата обществена институция, последователно защитаваща правата и свободите си, разглеждайки, практикувайки, изживявайки ги като права и свободи на конкретни личности, винаги малцинство в обществото, "излъчени" не по кастов или по класов принцип, а според универсални достойнства, свързани с науката, прогреса, по-доброто обществено устройство и възможно пълната цялостност на човешката мисия.

Следващите редове са посветени на развитието на българската университетска нормативност, задаваща параметрите на гражданския статус за университетската институция и за личността. Актуалността на проблема е в това, че антропоцентризмът в много отношения се разминава със сега действащото университетско законодателство, което въобще не отчита разликата между субект и личност, както и между "юридическото лице" университет и институцията университет, в смисъла, който влагат в понятието антропологично ориентирани мислители. А гражданският статус би трябвало да е вътрешно присъщ на всеки субект на днешното общество и да е уважаван от всеки съвременен държавник.

Съвсем справедливо рождената дата на българския университет се отбелязва на 1 октомври 1888 г., когато е открит Висшият педагогически курс. Но има и второ, юридическо рождение, което е през януари 1904 г. Тогава се публикува Шишмановият Закон за

Университета. Държавното Висше училище в София, гласи член 1, се преименува и преурежда в Университет. Закъснялата модернизация и юридическото регламентиране е резултат от усилия на конкретната университетскоцентрична личност, която е антропомонадата на университетската култура, но и на модерния индивидуализъм. В действителност съзнателно противопоставящи се на общността, личностите и до ден днешен са разбирани не като самоценни, а именно като "излъчени" от народа, като "представители" на националното, като еманация на "българския дух". Разбира се, за да просъществува толкова време подобна трактовка има своите основания, но тя е благодатна почва за създаване на митове и опасно подценяване на личната отговорност в днешното българско общество, а и в хуманитаристиката, която, досущ както вчера, предпочита удобните колективистични абстракции.

До 1904 г. съществуват редица правилници, закони, наредби, уреждащи образователната система в младата държава, като свидетелстват за главните идейни течения и тежненията на обществената мисъл по отношение на училището в една или друга посока. Приноси в изработката на нормативни текстове и като участници в зараждащата се научна дискусия имат Марин Дринов, Иван Гюзелев, Константин Иречек, Димитър Агура, Нешо Бончев, Ал. Люцканов, Иван Георгов, Т. Иванчев, Константин Величков... Не бива да се пропускат Сефан Стамболов и просветният министър Георги Живков, начело на държавата ни при откриването на Висшето училище. Въпреки "духът на централизация", заложен в първия закон, Източна Румелия преди 1885 година също има своя деец за просветно законодателство - Йоаким Груев. А Иван Димитров Шишманов пръв приема да стане министър на просвещението не за да прави реформи в училищното дело и във висшето образование, а за "да създава нови форми". Прочул се като "краен просветител" сред тогавашните политици, той отстоява позицията, която в най-голяма степен

допринася за реабилитирането на българската култура сред европейската. При това в едно общество на байганювски страсти, където дори "народното представителство" има "улично отнасяне към книжовните дела".

Любопитен факт, който може да се приеме и като многозначителен, е, че Шишмановият Закон за Университета е предхождан в същия брой на "Държавен вестник" от Закон за Ефорията на Университета "Братя Евлоги и Христо Георгиеви от Карлово". Като че по такъв начин тогавашният законодател подчертава наличието на обществена съпричастност, на частна, лична инициатива към обявяването и развитието на Университета. Държавната, безлична грижа-задължение за образованието е допълнена от завещанието на почетния софийски гражданин и български родолюбец. Така държавното Висше училище сякаш става по-малко държавно и повече автономно, давайки възможности на самоинициативата и личната отговорност. Двете тенденции (държавна и частна), с временно надмощие на едната или на другата, най-често "се сражават", наместо да взаимодействат, каквато е добрата университетска традиция. Така или иначе от началото на ХХ в. българското Висше училище не просто е наименувано "университет". В страната ни е налице обществено съпричастие, зачетена, включително законодателно, частна дарителска воля - белег на европейски, антропоцентричен тип образование. Висшето ни училище, със своите ярки л и ч н о с т и, е доказало, че заслужава да му се дари, да му се дарява. Самите начинатели на Висшето училище, например рано починалият френски възпитаник Йосиф Ковачев, дават пример за това. По късно те ще бъдат последвани от други преподаватели, а и от техни наследници, утвърждаващи правото на нестуденти и на преподаватели "да участват" в институцията университет. За многоголетното си развитие, както отбелязва Иван Георгов, Висшето училище придобива особености, "каквито имаха не много външни



заведения за висока наука и се наричаха университети". Рационалните основи, на които е поставено модерното българско висше образование, са антропоцентрични, наследили най-ценното от духа на Възраждането. Антропоцентризмът намира израз в съчетаването на вътрешноинституционалната и личностната автономия със свободата на студентското обучение, с волята на дарителите, изразяващи не по-зле от държавните институции обществен интерес и отговорност. По-късното насочване към науки, приложими към индустрията, изпълнява както волята на завещателя, така и една вярна стратегия за развитие, каквато люшкащата се между кризи и катастрофи държава трудно би могла да очертае, а още по-малко - да осъществи. За жалост, в социалните и обществени реалности на ХХ в. българският университет, а то значи българските университетски личности, не успяват да извоюват полагаемото им се място в обществото. Поради криво разбран и още по-криво отстояван национален дълг, демократизъм, а в по-ново време - масовизация. Поради вменени силови необходимости, които са подчинявали обществения живот на българския, а и изобщо на балканския и европейския ХХ в.

Във връзка с университетското (антропоцентричното) законодателство, интерес представляват първите закони, правилници, наредби, отнасящи се до дейността на Университета. Текстовете им, въпреки че от 1905 г. излизат в първите броеве на официалния отдел на университетския Годишник, не се включват като представителна част от университетската книжнина. Дори във въвеждащите думи към първия брой на Годишника се отбелязва, че "... както ще се види още от тая му първа книга, "Годишник" съдържа несравнено повече научни работи, отколкото официални". Предвижда се в следващите броеве научните съчинения да нарастват като обем, образувайки самостоятелни годишници за всеки конкретен факултет. Видно е, че "официалните

текстове" имат обслужващо значение спрямо университетските личности и университетската институция. За литераторите те нямат художествена стойност, езиковедите ги подминават като скучно свидетелство за бюрократичен български език от епохата на модерното му формиране, историците споменават фактите на ранното университетско законодателство само по специални, юбилейни поводи, а политикоцентризмът на съвременната историография недовидва необходимостта от анализ. Значително и осезаемо е и пренебрежението на съвременната юридическа наука, която се самосъзнава повече като част от държавата, и по-точно от "текущата държавност", отколкото като част от науката, от една съвременна антропоцентрична хуманитаристика. Университетското законодателство се смята за прекалено частна област на гражданското (административното) право, за да привлече вниманието на юристите – историци и теоретици на съвременната държава и право. Липсата на антропоцентризъм дава примат на "буквата" на закона, за сметка на неговия "дух", увърждаващ в европейската християнска традиция конкретночовешкото. Очевидни са загубите както в теоретичен, така и в приложно-рационален план от пренебрежението, демонстрирано от днешните законотворци към модерния антропоцентризъм на законодателството. И то сега, когато би трябвало да се преоткрият действителните стойности на българската образователна политика, на "активното образование", по израза на Петър Нойков. Когато следва да се положат нови и в по-голяма степен очовечени основи на законодателството ни. Щом нормативността не зачита своите творци, (това далеч не са само юристите ако отчитаме извечната връзка на правото с етиката и с по-знанието изобщо) своя истински, а неизмислен елит, своите университетски личности, как може да се очаква, че ще зачита "обикновения човек", комуто е присъща по-малка степен на самосъзнание и възможности

самоотстоявайки правата си, да отстоява демократични принципи, норми, закони? Днес, на основата на антропоцентризма трябва да се заяви ясно правото на различност, правото на естествена йерархичност, правото на личностни възможности в обществото ни, които са способни да го активизират, които ще накарат повече на брой конкретни хора не да се питат "какво ни очаква", заслонени в относителната сигурност на колектива, а да си отговорят "какво зависи от мен", реагирайки действено (не значи обратно на интелигентно) на конкретни предизвикателства. Всичко това открива нови възможности за развитието на връзките с обществеността, разбирани като основен организиращ фактор на гражданското общество.

Ранните университетски дейци изстрадват действителното регламентиране на университетските закони и правилници. Някои увлечения по свръхрегламентацията, по книжната регламентация, която се разминава с моралния кодекс на университета, стават поводи за недоволства, студентски вълнения и кризи, но в крайна сметка и те допринасят за избистрянето на добрата, човекоцентрична организираност на институцията. Макс Вебер подчертава значението на **р а ц и о н а л н о т о п р а в о** за формиране на уреденото общество. Един от компонентите на университетската автономия и днес все още занемарен в страната ни, е университетът да има решаващата дума поне що се отнася до законодателството, което се отнася до неговата уредба. Разумната уредба на университета може да бъде модел за разумната уредба и на държавата. Където университетът не е уреден разумно, колкото и да го наричаме държавен, това не е комплимент за държавата, за нормативността, за конкретния човек, за личностите, които живеят в такава страна.

В "Упадък на законността" Пол Джонсън проследява формирането на нова етика и принципи при функционирането на университетските сдружения. За

литературното дружество (оксфордското) в ранг на морален кодекс е изведена фразата на Форстър, противопоставящ се на юдео-християнската доктрина за личната отговорност пред абсолютен морален (често представян като национален, като колективен, на "избрания народ") авторитет. "Ако трябва да избирам между предателството към моята страна и предателството към моя приятел, надявам се да ми стигне смелостта да предам страната си", разсъждава приятелят на Стрейчи. И това най-малко е бръщолевене на странник или на трагичен хомосексуалист, както мнозина биха предпочели да го тълкуват. Това е неговият начин да бъде верен и на страната си, на човешките принципи, на които следва да е основана всяка човешка общност. У нас подобно "волунтарианство", характерно например и за делото, и за размислите на американските трансцеденталисти, което по принцип е основата, личният мотив на "гражданското неподчинение", не е допускано. Нито при формирането на българската модерност, още по-малко до деветдесетте години на ХХ в. Като че обозримата възможност е тъкмо сега и няма да е преувеличено да се каже, че в това е забележителният шанс на времето, в което живеем.

Във връзка с недооценяването и подценяването ролята на университетските хора в организацията и уредбата на автономната институция са и възникващите конфликти с официалните държавни институции. Конфликти, в които се отстоява новият граждански статус, новото зачитане на човека в българската модерност.

В заключение никак не е излишно пак да се подчертае, че не човекът следва да обслужва нормативността, а тя, нормативността, следва да бъде в помощ на конкретната личност, да го ползва, да доказва и отстоява самоценността му. Става дума за зачитане на всеки конкретен човек, на гражданина-творец, осъзнал самоценността си, а не за уравниловъчните колективистични абстракции, зад които не е трудно да се долови липсата на хуманност

у не най-доброто малцинство на обществото. Малцинство, което се осланя тъкмо върху инерциите на безмълстващото, притиснато от пропаганда (или от свободни медии) мнозинство, върху неуредената нормативност, върху липсващата осъзнатост на немалко съвременници и съграждани, с които трудно се съ-гражда каквото и да било. Необходимо е бързо надживяване на сегашното неадекватно състояние, превръщането му в поучително минало. В обозримо бъдеще ще се наложи да избираме или антропоцентричното законодателство, успяло да надмогне демагогията в името на по-доброто обществено устройство, основано на действителни ценности, или продължителната, агонизираща неадекватност.

## **7. УНИВЕРСИТЕТСКА ПРЕДПРИЕМЧИВОСТ И ЗАДЛЪЖНЯВАЩО СЪЗНАНИЕ**

Предприемчивостта е възможна там, където има еволюционно развитие. Тя не е съвместима с екстремността, предизвикана от реални или измислени революционни ситуации или в резултат на незначитане на личността (дори на една-единствена) в условията на незначитана антропоцентричност на нормативността. Пакостно е противопоставянето на революционери срещу просветители, чието начало се поставя в хуманитаристиката ни при тълкуване на фактите и процесите през Възраждането. Факт е, че не само главният редактор на сп. "Читалище" Марко Балабанов е принципен противник на революционната промяна сред възрожденските начинатели на Висшето училище. Възпитаникът на Сорбоната и на Хайделбергския университет, убеден неокантианец, е типичен представител на консервативните цариградски еволюционисти. "Напредък" – това е основният му просвещенски термин в един самобитен идеализъм, подчинен на постепенността и ненасилието, на вярата в науката, но и в християнския морал, извършили чудеса на рационализъм във западноевропейските общества. Вярата и науката в европейските университети не се противопоставят, споделя и убеждава Марко Балабанов. Тъкмо те могат да бъдат единствената здрава основа и за действително българското Възраждане. Но универсалността, общото в науките, морала, философията, е подчинено на конкретното, на българското избавление. Този възглед го сродява с неговите принципни отрицатели – либерални дейци като Петко Каравелов и дори с революционерите-демократи Каравелов и Ботев. Противопоставянето им по "класов принцип", резултат на монизма в подхода към историята и обществознанието ни, всъщност е обезличаване, отнемане на антропоцентричната плътност и същност на всеки от тях, а най-вече, разбира се, на представителя на "едрата българска буржоазия".

Всъщност Марко Балабанов е един от първите осъзнати, университетски български дипломати. Не забравя да благодари на султана за възможността да бъде журналист, български университетски журналист в самия Цариград – столицата на империята. Но това, разбира се, не го прави по-малко убеден защитник на българската кауза от който и да било революционер. Убеждението на Балабанов е, че за България трябва да се живее, а не да се умира. Ницшеанският волунтаризъм, прибързаното действие могат да имат обратен ефект, могат да донесат непредвидими трагедии, те са акт на отчаяние, а не на достойно за разумно същество действие. Българинът всекидневно и съзнателно трябва да се готви, за да заслужи своята свобода. На България е необходимо ново, централно, висше, но и християнско училище, повече болници, читалища, по-сърдечно зачитане на празниците и традициите. "Безредието е най-голямото зло", пише Балабанов. "Има хора обаче, които само в безредието, само в неизвестността намират за себе си полза, тях малко ги е грижа за страданието на народа, за съсипването на общественото добро, те даже търсят безредието и ако го няма, правят всичко, каквото могат, за да го създадат, като дойде то, тяхното дело е да го продължат... защото те знаят, че с изчезването му и те ще изчезнат от завзетото си положение", пише задъхано публицистът не толкова за да защити "интересите на едрата буржоазия", колкото за да сподели една от истините, в които действително вярва. Ботев и Стамболов може и да не са оценявали по достойнство такива писания, но е факт, че те имат повече валенции към днешната действителност, отколкото призова "Всички на оръжие", например. И тези двама митологизирани национални герои по ирония на съдбата също стават жертва и на собственото си, провокирано от другаде или неовладяно от тях самите, безредие.

Предприемчивостта по правило е качество на конкретната личност. Може да се твърди, че в условията на пазарни обществени отношения тя е

един, ако не и най-същественният, от личностообразуващите фактори. Затова е ясно, че абстрактно-колективистичните общности по правило не я ценят. Като че това правдоподобно твърдение не е валидно обаче там, където съществува значима свръхзадача, способна да впрегне индивидуалната воля заедно със стремежа на общността. Такава свръхзадача например има българското Възраждане. Успехът на всеки нашенски цариградски или букурещки търговец, пробивът на всеки художник (бил той Николай Павлович или Захарий Зограф) или книжовник (бил той Григор Пърличев или Васил Друмев) означават не само конкретен индивидуален успех. Те са еманация и достойние на възрожденските стремежи, доближаване до осъществеността на идеалите. От друга страна университетската общност съществува и е възможна само чрез особен тип колективистичност, основана на зачетената индивидуалност. Но университетският човек в страната ни по правило е със статут на относително осигурен държавен чиновник, което го отличава качествено и от предприемача, но и го прави чужд на труженика, прехранващ се от "неквалифициран труд". Това прави проблема за университетската предприемчивост у нас един в истинския смисъл на думата комплициран проблем. В институцията, в която междуличностните напрежения са по-високо застъпени, в сравнение със средно познатите, предприемчивостта има особености, пряко обвързани, повлияни и влияещи върху пазарната ситуация на културния пазар и на пазара в цялост. Търговията с университетски продукти винаги е била сред най-съществените ако не и най-важният аспект на културния пазар. Причините са в средищната роля на университетската институция, в особеностите на университетското културно пространство, в специфичните белези на университетското общуване. И във факта, че всички те имат висока, реална (включително парична) стойност в общественото обръщение. У нас неоправдано малко внимание е отделяно на такъв поглед към "храма на



духовността". Почти винаги финансовите, прагматичните напрежения в българската университетска институция са се пренебрегвали, а тъкмо там ежедневно, неуловимо и ненатрапчиво се интелектуализира и добива надднешни очертания икономическата активност на здравето общество.

След ентузиазма на частната инициатива през Възраждането, следосвобожденска България създава едно държавно Висше училище. Но то е резултат от частната всеотдайност и действеност на конкретни личности. Въпреки това държавата е същественият фактор в уреждането на новия тип пазар. Формално тя е не само единственият купувач, но определя и необходимите приоритетни продукти, в някакъв смисъл моделира структурата на националната ни интелигенция, "поръчвайки си" учители, чиновници, юристи. Освен квалификацията на споменатите специалисти, държавата поръчва и поощрява някои практически изследвания с "приложение към индустрията", определен тип книжнина, в която докладите са наистина с универсална тематика – от земемерски, синоптични "физико-математически", през исторически, социологически, психолого-педагогически... До художествени творби, които и днес са обект на читателско и изследователско внимание, защото представляват основата на модерната българската литературна класика. Доколко професионализирането на художествената литература е белег на прогрес е друг въпрос, който заслужава поразгърнато изследване, но не тук... Паралелно с "поръчките" се уреждат стипендии, осигуряващи възможността на млади хора да получат висше образование. Отделяйки средства за Висшето училище, държавата става дарител на знания, на висша образование и културни придобивки, които в кратък период от време дават богати плодове, повдигат стандарта както напазарните, така и на обществените взаимоотношения в цялост.

Самият акт за създаване на новата за съвременна България институция дава възможност за

нова обществена оценка и място на науката и образованието в техния амбициозен, висш за времето си, модел. Сред останалите продукти на обществото, сред продуктите за оцеляване, с една предпоставена и приета "разточителност" се проявяват и университетските пазарни продукти. За известно време се чуват гласове, че много по-евтино от едно Висше училище в страната ни ще издлезе изпращането на повече студенти в чуждестранните, авторитетни университети. С активното съпричастие на "крайните просветители между политиците", сред които личното място винаги ще заема Иван Димитров Шишванов, недалновидната инерция се преодолява. Български университетски продукти трябва да има, колкото и скъпа за изглежда цената, на която се създават - ето мисълта и действията, които вземат връх.

Университетската наука и образованост до 1913 г. е продължение на възрожденските усилия в полето на културата. Не е случайно, а е показателно, че и най-голямото частно богатство (държавно през Възраждането просто не съществува, при липсата на българската държавност), на търговците и банкери Братя Георгиеви, е насочено към съграждане и издръжка на Българската Алма Матер. Има данни че чрез братя Георгиеви в университета се влагат прилични за времето си европейски средства. С риск за поразсърдим блюстителите на "чистата деуховност", може да се заключиш, че даренията на Карловските братя, са първа а и ненадмината досега частна сделка в полето на българския културен пазар от времето на модерното му формиране. Не желание за лично възвеличаване, а памет за достопаветни събития, които не всяко поколение има късмет да преживее" са мотивите на дарителския акт. Отявленото русофилство на братята и евентуалната връзка на капитала им с руските интереси на Балканите досега не са сериозно осмисляни нито в науката, нито в публицистиката. Но дарението на двамата братя притежава една "държавност", в него има нещо и от "старинните университетски нрави".

- - - - -

Липсата на университетски продукти в едно общество рефлектира в специфична неразвитост на предприемчивостта. Липса, която може да се назове "задлъжняващо съзнание" – общественото съзнание на страни, в които е пренебрегнат антропоцентризмът на законодателството, което е пренебрежение и към действителните университетски стойности. Появяват се специфични спекуланти (в нашенския смисъл на думата), които приемат лошата неуреденост като шанс, който в други условия не биха получили. Те са "наследници" на някогашните революционери, силови натури, борци и каратисти с дебели вратове, които пренасят "казармата" и "войната" в условията на еволюиращото общество. Задлъжняващото съзнание е налице там, където пазарната съзнателност, здравоостта, възможностите за гражданско усъвършенстване (например чрез усилията на т.нар. "трети сектор") е загърбена. Там, където значима част от паричното обръщение е "посветена" на непроизвеждане и "въртене в затворен кръг". Публична тайна е например, че процентът на охранителите в обществото ни е по-голям от този на произвеждащите. Основно липсва съзнанието на общественополезен труд, за самоценността на собствения труд. Това произтича от по-ниско стъпало на самоосъзнаване и на действително ценни в дълбинния смисъл на думата занимания. В такива условия най-проспериращи се оказват "първосигналните бизнесмени". Възпроизвежда се не загриженост за, а наглост към хората и нещата. Наглост, основана на силовостта, на убеждението "и с мен са постъпили така", на малодушието на околните и на липсата на необходимост за богатия да бъдат предприемчиви. На тях това просто не им е необходимо, защото в страни със задлъжняващо съзнание те получават богатството "на кредит" и не

се чувстват собственици, отговорни за него. В същото време уж интелигентни хора предпочитат да стоят отстрани, задоволявайки се с едно усреднено място в обществената и финансова йерархия. В най-добрия случай тяхната предприемчивост се заключава с ориентация към най-скъпоплатеното в такива страни занимание - заниманието с политика.

Първосигналността на бизнеса, в която може да се включи и неинтелигентното захващане с политиката, е лош бизнес, не в полза на обществото и с трудно предвидими щети в бъдещето. Недооценката на тези щети е белег за липса на ефективно университетско пространство и може да се определи като най-лошото сенчесто лице на кризата, като криза на самосъзнанието в посткомунистическото общество.

Задлъжняващото съзнание е неподредено съзнание, което няма смислени цели и не се интересува от усъвършенстване на обществото в посока на действителните, на университетските ценности.

Задлъжняващото съзнание се ражда от нихилизъм и възпроизвежда същия този нихилизъм, като естествено следствие от продължителното пребиваване в безцелни и безпосочни пространства, контраверсни на университетското културно пространство.

Задлъжняващото съзнание е съзнанието на безотговорния, то допуска да бъде третирано като виновно, защото е гузно от непълноценността си. За него е естествено да бъде "осчетоводявано" чрез сложна система на контрол, на подозрение и репресивни кампании, в които конкретният човек е буквално нищо. Така "греховността" получава минимално наказание, след което, като че "печистена", но все така комплексарска продължава мизерното съществуване на задлъжнялостта.

Задлъжняващото съзнание е хоризонтално, примирено, синхронно на всякакви репресивни политически дразнителни. То приема произвола за сметка на естествената, уредена йерархичност в обществото, в която да са зачетени десетилетно и столетно установяваните институции на културата, на

висшата образованост, на държавността. Отказвайки да се вживее, да символира, задлъжняващото съзнание печели една временна, съмнителна свобода, която го лишава окончателно от смисъл и прави самочувствието му неиздържашо на критика и конкуренция, особено в международен мащаб. В крайна сметка задлъжняващото съзнание търси увереност в самозатварянето, в болния идеализъм, в национализма, неотчитащ реалностите, в ограничаването, в изолацията – сиреч в обратното на университетските, а то ще рече, на действителните ценности.

Ерих Фром в по ново време (но не само той) подчертава обезличностяването на човека в съвременното общество, което е резултат тъкмо на липсваща критична рационалност – менталната същност на всеки университетски продукт. Зстрашаващото нарастване на конsumerизма е проблем преди всичко за силноразвитите страни, но се оказва, че и тези, които приемат ориентираните към пазара ценности, се стремят точно към това, което Фром отбелязва с критичното си отрицание: "През двадесети век характерните черти на човека показват значителна пасивност и идентификация с ценности, ориентирани се към пазара. Днешният човек в по-голямата част от свободното си време е пасивен. Той е консуматор: "взема си" алкохолни питиета, яденета, цигари, доклади, възгледи, книги, филми; всичко е консумирано, поглъщано. Светът е един голям обект за апетита му..."

Истинската опасност за хуманността е, че и на работното си място човекът в пасивен, макар и в по-друг смисъл на думата. Той не предприема, не е мотивиран да направи нищо повече от това, което се очаква да направи, действията му са машинизирани, лишени от творчество. Свръхрегламентацията му "спестява" необходимостта и удоволствието да бъде творец, отдалечавайки го от действителната университетска смисленост и цялостност на битието, пренебрегвайки заложения най-висш Божи дар – необходимостта и стремежа към творчество.

- - - - -

Ще спрем до тук с незадлъжняващо, но категорично съзнание, че темата заслужава далеч по-подробно и систематизирано (или по границата с науката) обглеждане. Дано ни стигнат силите и свободата да свършим още нещо... Ако не, приключваме тази част с отрадното убеждение, че проблематиката не може да не заинтересува и другиго.

## II. ПОКРАЙ ЗЛОБИТЕ НА ДЕНЯ

### 1. НАПРЕЖЕНИЯ В РАЗБИРАНЕТО ЗА ИНФОРМАЦИЯ ДНЕС\*

Очевидно информацията, която дава горното заглавие, настоява на това, че изявлението след него не се интересува от исторически напластявания. Векове след Декарт ще разчитаме на собствения си опит, придобит повече в досега с конкретни проблеми, отколкото с разните определения за "информация", които впрочем съперничат по многобройност и разнопосочност на тези за понятието "култура". Не от вчера терминът информация е основен в опитите на интегралната културология да осмисля "подразбиращото се", за да възвиси цялостта на човека като смисъл на науката и на знанието въобще. И тези опити в следвоенния свят, въпреки отчайващите резултати на стремежа да се обхване в точни данни неподдаващото се на измерване, продължаваха да се случват. Докато през последните няколко десетилетия в българското обществено пространство прелитаха отглаголни съществителни с негативистичен отенък като "информатор", например, с които от време навреме хората се замеряха с особена отмъстителност към мизерността на битието си. От няколко години този синдром сякаш е преболедуван, заслуга за което имат и колеги литератори, осмелили се да очовечат стеснителния и изчервяващ се български език, употребявайки в пренията помежду си (освен всичко друго) много поткровената и изяснена като обвинителен патос думица "ченге". При това не в смисъла, в който се употребява в американски филм или във френското ежедневие.

Очевидно времето на студените войни, психологическите противоборства (винаги изискващи оптимистичен победител) и железните завеси, е зад нас. Шпиономанията днес е почти симпатично неадекватна, поради което можем да се съсредоточим

върху действително същностни неща. С други думи, обществото и хуманитаристиката ни навлизат (най-после) в своя следвоенен период, за да открият своята естественост и самоценност. Това не значи, че досега са липсвали достойни учени, както и изследвания извън военизираната (включително университетска) конюнктура. Но те винаги са се съобразявали, а в някои случаи са правели компромиси с нея, винаги са се "старонагласявали" като "втора цигулка".

Днес източният човек, в това число и този на Балканите, макар и с известно закъснение, проумява ценността на заниманието да осмисляш, за да съграждаш, нежели да бъдеш войник (включително словесно) и да побеждаваш на всяка цена, а когато победата липсва – да си я съчиниш... Разбира се, и у нас все още има индивидуални практики, които и утре ще предизвикват неудобства на носителите си, но тенденцията наистина е неповърхностно оптимистична. И точно тук ми се иска да призова: нека не забравяме фразата на българския поет на 20-ти век Атанас Далчев (дано в бодронастъпващия 21-ви век бъде четен повече), че оптимизмът е понятие от областта на пропагандта.

Един от изстраданите поводи да разсъждавам напоследък (отново) по въпроса що е това информация, беше рязкото отрицание на сп. "Аудиториум" от страна на мой бивш университетски преподавател. Според него първите два (книжовните) броя на списанието са "ни риба, ни рак", тоест нито само информационни, нито само аналитични. Това беше основната му претенция, родена от виждате какво измислено и схематично противопоставяне на едното на другото. Аз бих добавил още, че изданието не е нито само за българска университетска култура, нито само за световния опит във висшето образование, нито само литературно (с хедонистичен отенък), нито само академично-научно (с цитати и позовавания). Нито само есеистично – защото известно е че есето най-добре смирява две такива тенденции. Така е



поради стремежа ни авторите в "Аудиториум" да са от всички налични университети и факултети, различни като темперамент и равнище на убедителност, но притежаващи автентичност в най-широкия, а не чисто литературен смисъл на творчеството. За мен това бяха само някои от предимствата и посмиванията на "Аудиториум". В тази еkleктика не виждах нищо осъдително, напротив, точно тя най-адекватно, безхитростно и без претенциите на университетския кариеризъм, отразява духа на времето и новия порив за самопознание на университетския човек. Но аз можех само да имам доброто мнение за изделието "Аудиториум", докато бившият ми преподавател трябваше да вземе тежкото решение - да не го подкрепи финансово. Решение, поради което бях не на шега отчаян, но за което днес по-скоро трябва да съм благодарен. Защото от "историческа" гледна точка има непреходното значение "Аудиториум" да стане първото българско подобно (или неподобно) издание за университетска култура в ИНТЕРНЕТ.

И така, в какво се изразяваха различията ни в разбирането за информация в оня момент на афектирани предизвикателства? Трудно е да се определи точно, защото където няма прагматизъм и конкретен интерес, нещата се размиват по един лош начин, характерен за Истока изобщо и за винаги оцеляващото у нас бюрократично левичарство в частност. По-важно е, че в тишината след "историческото" събитие затвърдих някои предишни свои убеждения. Наистина, информация означава да знаеш какво от интересуващото те (и къде) ще се случи точно утре в 12.00 часа. Това би казал мениджърът на Ройтерс за централна и източна Европа. Но информация е и това, че е недопустимо университетите ни днес да са такива, каквито ги знаем от вчера и от оня ден, казва "Аудиториум". Точният анализ, имащ за цел конкретна задача, също притежава определена информация, която хората в други страни ценят поради нейната близост с прагматичното чудо, наричано "ноу хао". Информация

е програмата на ИНФОПРОФЕСИЯ '2000, споделена чрез WWW.ART.BG с целия свят в мига в който изобщо беше възможно да се публикува, но информация би бил и анализът защо са необходими понякога повече от час усилия, за да влезе в ИНТЕРНЕТ потребителят на някои днешни университетски мрежи в страната ни. Информация е това, че месечната заплата на доктор на науките в някои български университети е като седмичната на неквалифицирани работници другаде. Но информация е и тъжният факт, че ако имаш пред името си "проф.д-р", "чл.-кор." или дори "акад." това далеч не означава, че си емоционално грамотен и цялостен човек, да не говорим за адекватност спрямо нови изисквания. Като приятел на художници и музиканти ще кажа още, че информация не са само думите, но и идеограмите, знаците, понятия от вида "изчистеност на рисунъка". "Всичко ми говори" е симптоматично заглавие на книга, която като че най-точно изразява патоса на тези редове. Споделям също разбирането на Георги Лозанов, че живеем в епоха на "засраменото слово" и разбирам защо Кирил Маричков изисква от водещите в радио "Тангра" по-малко да говорят и повече да пускат музика. Та нали информация може да бъде и хармонията или мелодията, както и изкривеността им, с цел да се постигнат определени внушения. При това тази информация е една за масовия слушател, друга за музиканта-композитор, трета за виртуоза-пианист, а за четвърти и пети, на които липсват сетивата и подготовката - просто шум от пейзажа. Информация са думите, но и звуците, и образите, които в постмодерното и в постиндустриалното общество са по скоро колажно разпокъсани, отколкото подредени в единна и еднопосочновнушителна последователност. Чуваме ги от всякакви източници, към някои от които сме толерантни по навик, а други са като заплаха за спокойствието ни, защото изискват постоянното усилие на самоусъвършенстването. И не че във всичко това няма логика, но логиката е нелинейна и неформална - адекватна е на

наличностите, на онтичността, би казал философът. За сина ми четвъртокласник информация е всичко, което попива с бистри сетива от компютърния екран, нежели моето мърморене, че трябва да си пази очите.

Много колеги преимат разделението на информацията на стандартна (подредима в парадигми) и естетическа (чиито отличителен белег според друг общ наш преподавател е "ефектът на опроверганото очакване"). Но при цялото уважение, което дължим на университетските си преподаватели, новите софтуерни продукти, резултат от определени научни усилия, също изненадват. Докато в музиката или в другите изкуства все повече предпочитам да се връщам отново и отново към вече познати неща. Те не ме изненадват, но съм склонен да ги слушам и гледам пак и пак. Знам че ще бъде така и занапред. Без на всяка цена да откривам новост или изненада в тях... Искам да кажа, че електронните технологии (почти както масовата възпроизводимост) са изпитание и възможност за естетическото, точно като преплетеност, като съ-съществуване с познатия опит и практики на общественото и на индивидуалното съзнание.

Напрегнатостта в разбиранията за информация днес идва първо от самата варираща менталност на този универсален феномен. На второ място от желанието на човека да бъде цялостен. Да бъде задълбочен, но без да е сухар, да постигне университетски успехи, но не за сметка на реализацията си в семейството. Да мисли стратегически, но да съумява да си купи нови обувки, а защо не и нова кола. Напрегнатостта идва и от това, че индивидът притежава относително малък ресурс от време, за да стане личност. Само няколко десетилетия. Докато пространствата на информацията и информационните носители сякаш все повече клонят към безкрайност. Днес информацията идва от всякакви медии (по-точно от източници, настояващи да бъдат медии), от преплетения поток на масовата възпроизводимост, до устното осведомяване, от

слуховете, до предизвикателното безмълвие на библиотеките. Тук е третият причинител на напрегнатост. Но постмодерният човек постоянно ще преоткрива и спокойствието, то ще става все по-насъщно. Точно като такъв символ и стремеж приемам факта, че един от големите философи на века до ден днешен продължава да пише нещата си само на ръка. Казано иначе, конкретният човек както никога до сега има право да избира - да бъде само консуматор или и да произвежда информация. Дали само да "пазарува", при това бегло и което се предлага на улицата, докато бърза да се скрие в къщи, или действително да уважава усилията на търговеца, който се интересува от личността му, от качеството, от стандарта на живота, който ще се споделя с производителя и с купувача.

В епохата на ИНТЕРНЕТ повече от всякога да излъчваш информация означава да бъдеш автентичен, да имаш идентичност, да изразяваш себе си, да имаш какво да изразиш по начин, сходен с други неповърхностни люде по света... Затова замисълът на ИНФОПРОФЕСИЯ, която днес стартира в София (да припомним, че в превод това наименование означава "мъдрост" или "Премъдрост Божия"), е едно ноухао към което трябва да се отнасяме с грижа, наместо с традиционния нихилизъм на университетските хора по нашенско. С Цветелина Кънчева написахме това съставно съществително в една от търсачките, оказа се че никъде у нас и по света не са се сетили за infoprofesion. От тук нататък наистина това може да бъде форумът, от който да споделяме направеното, в който взаимно да се радваме (и критикуваме) автентичностите си, както и оригинални български (в постмодерния смисъл на думата) продукти и представяния.

Информация може да бъде от друга гледна точка само това, което ни върши работа в момента. Да си припомним убеждението на Изобретателя с главна буква Джон Атанасов, че в съвременното общество съществуват само практически задачи и само

практически решения. Затова е разбираемо, как информацията става синоним на икономика (ако погледнем към доклада на Румяна Гоцева); или това как идеалната фирма за разпространение се премества от Манхатън в новия сайт на "Артефакт" [www.abonamenti.com](http://www.abonamenti.com) (ако погледнем темата на Станко Йорданов); или поучителния пример на една еволюционна последователност, носеща името на конкретния някогашен книжар от Хага Мартинус Найхоф. Крайно време е да се приеме и у нас, че информация е само ефективната информация, сиреч това, което формира убеждения. Така както поезията се ражда само чрез точните думи, а музиката – в тоновете, изразяващи човешките емоции. По точно актуалната емоция на конкретния възприемател. Свръхспециализираният жаргон с позоваване на авторитетни имена, извадени от контекста си и не намиращи никаква опора в родния контекст, е начин да не кажеш нищо, начин за университетския чиновник да подчертава своята самодостатъчност. И подобни, окопани в университетския щат и псевдоавторитет текстове (за които се интересува съм готов да посоча типични примери), по вътрешната ми интуиция, изискват не по-малко напрегнатост от изморителното занимание да търсиш точната дума, чрез която ще бъдеш разбран. В крайна сметка напрежението на всичките ни усилия иде да ни убеди в нещо банално и отдавна известно на други преди нас – нищо ценно не може да се случи без съпричастието, любовта, приятелството, вдъхновението да посмяваш. За тях искам да благодаря на всичките си приятели, чиито думи и активности ще допълнят и конкретизират непълнотата и несъвършенството на казаното и на направеното в една отколе пренебрегвана у нас посока.

- Въвеждащ доклад към симпозиума "Инфопрофесия'2000", организиран от Мартинус Найхоф Интернешънъл и "Артефакт" в Националния дворец на културата

## 2. ПРИЕМСТВЕННОСТ ИЛИ УТОПИИ\*

Поколенията в културата имат няколко възможности, които най-често се противопоставят като две. Първата - Да взаимодействат, утвърждавайки общи ценности. Втората - да останат "сами при себе си", обитавайки взаимни отрицания, обвинения, недоверие - независимо дали изразени вербално или с мълчаливо безучастие. Разбира се, това е схема, в която обществената практика винаги е добавяла нюанси. Най-съществените се завъртат около това, че творческата личност не винаги се съобразява със законите на формалната логика, с обществената конвенция, с принадлежността си към каквато и да било група. Напротив, много по-чести са случаите, говорещи за обратното. А "поколение" всъщност е колективистично понятие, чиято актуалност винаги е била проблематична в "царството на индивидуалността", каквото е изкуството.

Обикновено се наблюдава как "младите", бидейки по-действени и неуморени, оспорват установения свят на "старите", утвърждавайки се чрез отрицание. Примери - от ренесансовото разкрепостяване през "щурм унд дранг", до всякакви "оварварявания" и постмодернистични издевателства над "наследството". Но следва да се отбележи, че несъгласието да се взаимодейства, да се съ-трудничи, обикновено е несъгласие за вписване в рамките (и идеологиите) на установеностите. Отвратени от двойния морал на соцдействителността, в края на 80-те и началото на 90-те оповестихме съществуването на литературен кръг "Стрелец - 2". Недоволни (кой знае защо) от "родителите", се обърнахме към "дядовците", поради убеждението си, споделяно и днес, че да останеш без корени е толкова банално и nihilистично, колкото да утвърждаваш наличното като най-доброто възможно... Строго погледнато това си беше вид авантюра, но и предизвикателство - да откриеш нещо трайно и безспорно в разпадащия се (за кой ли път) български социум. (В скоби ще споделя, че дори

чисто физически Димитър Пантелеев приличаше на дядо ми, докато официалните "априлци" заменяха най-силния си патерналистичен период с дни на "гузна подсладеност" – нещо което не знам защо винаги съм свързвал със соц-бащата – умален образ не на Отец от Светата троица, а на един друг, северен Бащица, при това, (о нима е възможно!) усетил греховността си... Собственият ми баща бе талантлив инженер и строител, но... пребивавал в казарма три години и няколко месеца, след което – един от най-добросъвестните запасняци, които някога е имало някъде по света... Днес съм убеден, че това не е по-малко изпитание за човека със съвест от който и да било "лагер на смъртта".)

Изглеждаше ни, че на литературното поколение преди нашето му трябваха "служители", хора без собствени възгледи, готови да възприемат техните. Това, внушаваха литературните чиновници в текст и в подтекст, бе начин за утвърждаване – по схемата от техните младини. Внушаваше ни се приемствеността на о-казармената литературност, извън която всичко друго се смяташе за еkleктика, неподреденост, разпиляване... Старият кръг "Стрелец" между войните ни допадна точно с тази естественост, чрез която разпръснати в различни посоки писатели и личности успяваха да оцялостят взаимодействието на литературата с "новата предметност", с пластичното изображение и философстване, с творческите практики на настъпващата технологична епоха. Тази еkleктична естественост ни се виждаше достатъчно категорично противопоставена на казармения образ, статус и обще-житие между "новобранеца" и "старото куче". Схема, в която е по-логично да се говори не за поколения, а за "набори". Но ние търсехме приятели (в дълбинния творчески смисъл на думата) и ги открихме (или си ги въобразихме) повече в дядовците и в по младите от нас.

Тук ще подчертая едно несъгласие (не първото и не последно, предполагам) с Бойко Пенчев. Младите не отричат ценностите на предишните поколения, а

само това, което се представя за ценности, без да е. В студентската си книга пространно разсъждавах в тая посока по повод осмислянето на роккултурата. Младите търсят ценностите, но не такива, каквито се вменяват по скалата на патернализма. Те искат да ги разпознаят като способни да докоснат същността им, творческите импулси, себереализацията, защитена с достойнство извън битността на "обслужващия". Тъкмо ценностното взаимодействие между поколенията наричам тук приемственост. Приемствеността е първата необходимост за наличието на институцията като обществен и граждански феномен, тя е същностна за институцията, тя о-съществува институцията, споделяща ценностите на обществото, предавайки ги от поколение на поколение. В случай като българския - понякога през поколение.

И това, че Йордан Евтимов по най-зуилски начин се нахвърля срещу последната (поредната) книга на Блага Димитрова не означава, че те не споделят едни и същи ценности. А от чисто рекламна гледна точка който и да е автор винаги печели от унищожителната критика и от дързостния критик, стига да не е единственият забелязал отреченото произведение. По сходен начин класиката ни печели немалко от пародийната "Българска христоматия"... А това, че толкова одумахме "априлското поколение" само подчертава наличието и съществената му, особено поучителна, роля в българската литература в последните години на отминалия век.

Приемствеността не означава безкритичност, точно обратното. Но има и критичност, която е способна в конкретен случай да скъса самата възможност за приемственост. Това е радикалното отрицание от революционистки тип, което много прилича на унищожителство. На автори, но и на предмети, на нагласи, на разбирания, свързани с индивидуалната съкровеност. Също така няма приемственост където единият - обикновено по-старият - дава, а другият взема, най-често без да пита. Приемствеността е взаимен процес, или както



учехме по педагогическа психология, да бъде светла паметта на проф. Ангушев, има два субекта, а не активен субект и пасивен обект, комуто се "налива". Затова най-добрите преподаватели в университета са взискателните, но тези, които изискват критичност, у-частие, спо-деляне-на-част от това, което трябва да се осмисли и свърши, а не демонстриращите превъзходството на комплексирания.

Твърдя, че гражданското общество по принцип е общество на приемствеността. Несъстояването му в страната ни върви паралелно с екзистенциалната виновност на всички и на всеки през българския дваисти век. Войните в началото на века бяха като трагично обвинение за непремерения възрожденски ентузиазъм, възседнат от чужди на българската психика политици, както и към nihilизма, поетично изплакан в Дебеляновото "Жал никого не ще попари..." В името на царя по късно за терористи бяха обявявани инакомислещи учители, които след попадането в затвора (и на хора) ставаха убедени и екзалтирани революционери. "Народнодемократичната власт" пък накара три четвърти (ако не и повече) от българите да се чувстват виновни от "кулашкия" си произход, който днес основателно може да бъде разпознат като "произход на действителните стопани". Септемврийското поколение се преля в априлско, отрицавайки лагерите, но само живеещо в лагер... После военизираното съзнание и действено стигнаха до последната си (последна ли?) висина - "възродителния процес", от който едва ли не всеки българин, внушава кампанията, трябвало да се срамува. Революционерският хъс на закъснялото отричане на комунягите, подчинено на "вземането на властта", беше нещо, което надали е впечатлило някой от действителните престъпници или дъртите ченгета (днес неслучайно се оказва, че пак ги имало във и особено около властта). Но доогорчи немалко хора със съвест, затворили се в себе си през последното десетилетие. Днес всеки вид артистичност е оправдана, за да бъде прокарана, съхранена,

ефективна, приемствеността. Да се неутрализира лесното обвинителство, изземващо приоритети на съда. Колкото тронам и без традиции да е днес той в България... Приемствеността е единствена, тя е надредово понятие. Тя е основа на еволюиращото, на устойчивото общество, обществото на ежедневните конфликти, спестяващи големия и катастрофичния - революцията. Без да навлизам в пространна критика на понятието "ретроутопия", което Пламен Дойнов употреби по отношение на намерението ни да възродим духа на "Стрелец" от края на 20-те и на 30-те години, ще споделя, че утопиите следва да се мислят свързани повече с настоящето и с бъдещето, нежели с миналото, както прави прогресистката критика не от вчера. Утопиите са тук и сега, често се предлагат като по-доброто от действителността, като необходимост от справедливост, като възмездие на някакво староизвършено престъпление. Утопия е нагърбването на журналисти с несвършеното от съдебната система. Утопия е, че е необходимо наказание по-голямо от това, с което всеки е наказан още с раждането си. Утопия е потъването в иновацията: ИНТЕРНЕТ - алтернатива на живото общуване. Подобни лъже-институции, с лъже-приемственост може би са най-точният образ на утопиите след разпада на единствената и монолитната, която, впрочем, май е била такава само в представите на хората. Как иначе е съхранена българската култура и литература на 20-ти век? Защото се оказва, че въпреки военизирания комунизъм се е правело и кино, и театър, и са се пишели книги, които остават...

Съществен днес изглежда въпросът - утопия ли е справедливото общество. Има аргументи, които дават основание да се отговори да, утопия е. Защото не може да стоиш пасивен и да очакваш някой вместо теб да "донесе рая на земята". Не може да оставиш разобличаването на побойниците за неопределеното време, когато ще си набрал достатъчно смелост, за да го направиш. Утопичността в страната ни е

предпоставена от ежедневната бездейтелност на интелегентните хора, съчетана с активизма на "строеваците". Като се говори за култура у нас все още се разбира най-вече наука и изкуство, съвсем както преди десет или дваисет години. По подобен начин, когато се говори за история се разбира политическа история. А и историята и културата следва да имат достатъчно предметност, достатъчно опора в ежедневния живот, в елементарната, учебникарска човешка етика. Тъкмо там е семейството, там е завещаването на Божията искра от бащата на сина, там е любовта, която единствено всеотдайната майка може да "преподаде" на децата си, за да проумеят не само с разума си, но и да я почувстват с интуиции, за да бъдат способни по-късно - отраснали - да се доближат с цялостното си същество до някакво призвание и да се слоят с него.

Ако трябва да изброи утопиите днес, правоверният хуманитарист непременно ще започне с комунизма. Но така както си задаваме политизирания въпрос имало ли е фашизъм преди петдесет и повече години, не бива ли да проблематизираме и това - имало ли е комунизъм... Да, ще каже пропагандата, която винаги си е измисляла жертви, за да застане до тях и да придобие част от мъченическия им ореол. Правеха го активните борци преди 89-та, правят го и активни демократи след това, влезли в политиката със същия тип мъченичество, което лично за мен буди повече подозрение, отколкото съпричастие. Да, имало е жертви, но надали точно те са, които свидетелстват днес. Не е неоснователно опасението, че подобно политиканско преекспониране на жертвеността и особено приемането му от обществото, много прилича на подготовка за оправдание на ново палачество. Поне в миналото не веднъж е еставало така. Т. нар. "народен съд" става възможен поради представата, че много хора са били изтезавани, убивани, преследвани без съд и присъда. Излишно е да питаме който и да било християнин може ли едно престъпление (или несправедливост) да бъде

поправяно с друго? По скоро е способно да продължи трагичния низ на разпокъсаност, залутаност, виновност – извън действителната лична отговорност.

Споделям мнението на поета, който казва, че в редица случаи жертви и палачи са неразличими едни от други. Силната позиция е не да си наковалня или чук, а да реагираш в съгласие с ценностите и с приемствеността. Безсилен и безперспективен е палачът, почти колкото претрепаният. Както и обявеният за герой изстрадал невинник, от който други ще черпят възможности за кариеризъм в схемата на военизирани безобразия от един и същи тип, независимо дали ще ги наречем комунизъм или фашизъм. Днес е време да се запитаме дали присъствието на български войски в Македония през 40-те е по-похвално от присъствието им в Прага през 1968 или от готовността им да бъдат днес в Косово, Македония или където и да било? Това са факти от един и същ военизиран порядък, загърбващ автора, университета и съ-градителството като институции! Пренебрегващ необходимостта от приемственост чрез критика, за сметка на потъването във вече уж надживяни утопии с плакатнопропагандни имена и раздумки "на едро".

"Град на слънцето" в България никога не е имало. Само строят на войниците се е сменял с низ от черни майчини забрадки. И с неразбирщина между поколения и между личности, всяка от които с достойнства, с качества, с талант. Поривът за повсеместната и цялостна спаведливост "веднъж за винаги" е пречела да се взрем в съществените, в очовечените, в спасителните детайли. Защото за тях, а не за цялата планина се захваща алпинистът, ако не за да продължи оптимистично напред, то за да се задържи и да обмисли следващата си крачка. Българското съзнание трябва да се отърси от робията на силовостта, от въвличането на всеки и на всички, поколение след поколение, в безначалната и безкрайна българска виновност. Еднакво

пренебрегваща Автора, Мислителя, Строителя, който винаги е творческа индивидуалност.

Днес творческият индивидуализъм има много отрицатели. Основанията им се градят на парадоксални разсъждения от вида: нищо ново под слънцето, европейската култура винаги е бълвала всякакви идеи, които с не по-малка стихийност е опровергавала или надживявала. Така че всички (хора или общества), които се вживяват в някаква крайна или дори само определена идея, рискуват да станат жертва на неадекватна идеология, която (подобно на комунизма) се оказва не просто нехуманна, но и човеконенавистническа.

Нашето мнение е, че при всички обрати на словесността и на реторическата убедителност в модерната и постмодерната култура, едно е безспорно. Няма ценност, няма достижение или потенциал в европейската цивилизация, които да не са основани на здравия творчески индивидуализъм. Непризнаването на този факт е късогледство или недоверие към собствените способности – неща блокиращи приемствеността и осигуряващи животуване в утопии. Алтернативата е инвестирането в образование, култура, изкуства – единственият безспорен капитал, който има страната ни днес.

\* Изказване на кръглата маса "Поколението в българската култура – срещи и разминавания", организирана от Академичния център за литература и култура в Националния студентски дом

### 3. ИДЕНТИЧНОСТТА – ПРЕДИ ВСИЧКО ИНДИВИДУАЛНОСТ\*

Вземам повод за изказването си от някои обобщения, които чухме в прочетения въвеждащ доклад, както и последващи изказвания. Ако не бъркам, Уилям Блейк в минута на прозорливост и спорейки с Декарт, както и с интуитивни или съзнателни последователи на картезианството, които никога не са липсвали в Англия, отбелязва, че да обобщаваш значи да бъдеш несправедлив. От друга страна, всеки човек, още повече всяка творческа личност, има правото да бъде несправедлива, изхождайки от своя собствен, изстрадан и носталгичен (ако употребя очовечаващото определение на проф. Богданов) път в изкуството и в обществото. Отделен е въпросът доколко носталгиите ще срещнат съчувствие или отзвук сред аудиторията. И дали винаги трябва да срещат човешкото съпричастие. Защото има и несимпатични носталгии. Една от тях, например, гласи "България на три морета" и ще призная, че тя няма нищо общо с личната ми идентичност, освен че е способна да отключи по панагюрски сърцатото ми отрицание. (В такива случаи се сещам за прекалено критичния патос на съгражданина Нешо Бончев спрямо езика на охридския поет и по-късно библиотекар от Националната библиотека в София Григор Пърличев и изпитвам нещо като първороден грях.) И днес се злоупотребява, особено по избори, с плакати като "Родината над всичко", "За България", "Отечество" с понятия като народ, нация, с обобщаващото "ние"... И с други, дълбинно-нихилистични в същността си възгласи, към които през отминалия век българинът се е отнасял повече безкритично, отколкото проникателно. Поради което май по-често му се е налагало да бъде войник, отколкото да кажем строител, добър стопанин или ценящ (включително финасово) знанията и възможностите си притежател на "know how".

Когато говорим за идентичност, не бива да прикачваме задължително и само определението

"национална". А тъкмо и най-вече по този начин разсъждават, при това не само у нас, както патриотарски настроените националисти, така и политолозите, и социолозите, и дори уважаваните от мен (макар и така различни) Николай Аретов и Луко Захариев. Идентичността, в най-голяма степен това следва да е валидно за твореца, винаги е първо индивидуална, лична, личностна. В следмодерните времена дори националното е разбирано не като механичен строй от общо надъхани съзнания, а като множественост от кореспондиращи и взаимодействащи помежду си (не винаги в една посока) лични идентичности. Мира Янова по-добре от нас знае, че най-добрите социолози днес, в много по-голяма степен отколкото в началото на 20-ти век, са и антрополози, т.е. отчитат особеностите и нагласите на конкретния човек и на малките групи, към които той е съпричастен. Точно личната гледна точка все повече характеризира и възприемането на литературата, включително на така наречения "национален свод" на българската литература. В това отношение искам да отбележа забележителните работи на Инна Пелева върху текстове на Паисий, Раковски, Ботев. Текстове, които често се цитират без да са прочетени, да не говорим за прочитани и пре-прочитани. Но освен този "нов прочит" на университетски литературоведи, все повече ще съществуват изкушенията, поради които децата ни, в много по-голяма, изяснена и категорична степен от нас, ще поставят драматичния въпрос за смисъла на четенето изобщо.

Ще призная, че от всички неща, казани преди малко, най-близки усещам свързаните с архитектура или фотография, или друго изкуство, изплъзващо се от клишетата на вербалните историко-идеологически конструкции, на които литераторите все още плащаме голяма дан. Да не говорим за политиците... Но в изказванията, за които говоря, като че присъстваха къщи и прозорци от Далчеви стихотворения. Искаше ми се повече да го има и деконструктивисткият спрямо

формално (и линейно) логичния език патос на Чавдар Мутафов. Или младият "писател на предметните времена" Светослав Минков, спрямо който бе така пристрасно несправедлив иначе изящният и изтънчен в добрата си част текст на Любомир Милчев. На дискусия като настоящата ценно ми се вижда да се подчертае тъкмо възможността за преодоляване на лошата литературност чрез "новата предметност", за която пледира Чавдар Мутафов, но и професорите Константин Гълъбов, Атанас Илиев, Иван Саръилиев и други немногоречиви български "философи на детайла" между двете войни. Мислители, за които и днес малко се знае и говори, дори в университета.

Чудесно е пишещите и говорещите да живеят повече с предметността, отвеждаща към конкретните реалии на собствения дом, към нещата, които зависят от нас, към личната ни отговорност като писатели, но не в по-малка степен и като граждани извън писателството. Чрез предметите дори понятие като "глобализация" се отърсва от своята застрашителна виртуалност и абстрактност, а идентичността – от лошото колективистично митололгизиране, за което стана дума. Мултимедията на "глобалното село" може да се разбере като още една посока, разширяваща възможностите на конкретния човек, чиито съзнателен или интуитивен модел винаги ще бъде творческата личност. В противовес на повсеместното, задължително, антиутопично унифициране. Впрочем всичко зависи от човека, от качеството на стремежите му, от това как ще избира да се възползва от иновациите. Дали ще бъде способен да създава "оригинален продукт" или ще предпочете да бъде само консуматор. Защото е твърде вероятно при втория случай да пропусне възможностите си, както често е ставало на нашата географска дължина и широчина.

Като правило през изминалия век обществото ни не насърчава създаването на "оригинален продукт". Гюловото масло и панагюрската луканка са изключения, но от тези, които са прекалено свързани



с комплекса "никай не е по-голям от хляба". А когато човек живее, за да е малък, само за да се прехранва (о, няма това е възможно!), очевидно сферата на творчеството и на зачетения индивидуализъм са "шум в системата", нелогичен и капризен порив с привкус на пренебрежителност към средата. В шеговит план съвременният български пантагрюелист Венелин Сапунджиев постулира, че "човек не се храни, за да живее добре, а живее, за да се храни вкусно". Наистина, заклейменият консумеризъм може да се разглежда и като индивидуален произвол, но и като индивидуалистично, лично, етично и отговорно отношение към себе си, към собственото призвание, а чрез него – към групата и обществото.

- Изказване на кръглата маса "Идентичност, глобализация, литература", организирана от "Литературен форум" в Българска телеграфна агенция.

#### 4. КРИЗАТА НА СТРАХА

Преди известно време, малко след като ми загубиха три дни в нищоправене, наречено "запас" (патриотичен дълг на всеки среден българин, пребивавал в соц.-казарма), подготвих доклад с название "Кризата на страха", който прочетох в зала 1 на Ректората пред един генерал от запаса (съветник на тогавашния президент), пред колеги и ентузиазирани студенти - търсачи на истината от разни факултети. Значимостта на темата бе изявена и чрез надмогването на естрадността в националното движение "Не на страха", възникнало няколко месеца по-късно.

В доклада твърдах, че в страната ни от доста време, поне откакто се помни нашето поколение, с най-драматичен ореол се представят въпросите за националната сигурност. На тях, според популярния възглед, са подчинени всички други - икономически, финансови, дори демографски, да не говорим за лукса, наречен култура, изкуство, образование. Доскоро, а и днес, националната сигурност се размахва като плашило. И разбира се, най-вече в ядрата на духа, едно от които (няма да е преувеличено ако кажем - най-същественото) е университетът.

Мнозина, когато говорят за национална сигурност, имат предвид само армията и полицията, броят колко патрона се падали на глава от военослужещото население, колко новобранци трябвали, за да се обслужва военната машина. Като че всички, които не се трудят в армията и в полицията, за които не важи принципът на единоначалието, са програмирани да създават несигурност, да се самоотлъчват от "националния дълг"... Но какво е национален дълг? Вероятно икономистите ни са най-облагодетелствани за отговора на този въпрос. Както, впрочем, и по принцип. И жалко, че тъкмо те са изселени от

университета ни преди около четиридесет години, не съвсем в съгласие със завещанието на братята Евлоги и Христо Георгиеви. Дали удобството на днешните икономисти обаче (което със сигурност в близко бъдеще ще ги прави все по-угрижени), ни дава увереност пред предизвикателствата на "Третата световна война"? Война, която, според един почетен доктор на Софийския университет, вече е започнала и нейното "единствено оръжие е лихвата".

Моето разбиране за дълг пред предците ни и най-вече пред децата ни, не е продиктувано от страх, а от увереността, че в ежедневието си следва да бъдем по-предприемчиви и по-интелигентни. Доколкото мога да преценя, такова рационално разбиране имат и колегите, с които сме в постоянен контакт около идеята за регламентирането на университетския клуб или - както според някои от тях е по-правилно да се нарича - Асоциацията на випускниците и приятелите на Софийския университет. Над 90 са сдруженията, клубовете, гражданските коалиции, създадени от възпитаници на Софийския университет. Допускам, че има и много "непреброени". Техните обединени (но не и централизирани) усилия, постепенно изграждайки стабилността на гражданското общество, могат да допринесат за националната сигурност не по-малко отколкото всички "силови" структури, взети заедно. Те са разумният път днес, защото едно ново и адекватно разбиране за сигурността не може да бъде основано на страха. Страхът и недоверието за пореден път биха ни запратили сред изостаналите страни. "Ако искаш мир, готви се за война" може да бъде стратегия повече на страхуващ се и възгордяващ се, отколкото на разсъдлив народ. А който трупа страхове, оръжия и неподплътено със знание самочувствие, не е годен да защити мира - по-скоро е способен да предизвика войната. Събитията в Югославия през последното десетилетие доказаха докъде може да доведе подобна позиция, безнадеждно отстоявана като национална политика.

Гражданското общество зачита индивидуалността и особено личността, докато военната машина и особено тази на военния комунизъм, прави от всички взаимозаменяеми пионки, субекти без индивидуална самоценност, според идеологемата "какво тук значи някаква си личност". В едно разумно уредено общество, подобно на университетската институция, хората, в зависимост от нагласите си, приемат професионалното разделение на труда и професионалните си отговорности. И ако един университетски преподавател бъде заставен да облече военна униформа за известно време, това е толкова нерационално (сиреч вредно за националната сигурност), колкото ако един пилот бъде откъснат от полетите си, за да се превъплъти, да речем, като жезлоносец в университетска церемония. Не е без основание твърдението на колега-аспирант, че след десет години в университета да го викат запас е абсурд, който прекъсва нелекото му усилие да бъде адекватен пред изискванията на съвременната наука. "В библиотеката аз съм по-полезен на страната си, в тоза число и за националната и сигурност, отколкото на танковия полигон", казва той. Мнението на този колега в едно самоуважаващо се общество следва да тежи повече, отколкото инерцията на средностатистическия запасняк, защото свръхусилието за адекватност пред науката по нищо не отстъпва на което и да е воинско или полицейско свръхусилие. В тази връзка подлежи на преосмисляне и настоящата нормативна категоризация на труда в обществото ни. Съответната наредба, въпреки множеството промени напоследък, продължава да бъде екстензивно неадекватна.

През май 1995 г. участвах повече като слушател в семинар на тема "Свършват ли войните". Там друг участник, когото дълбоко уважавам, сподели, че войните се предизвикват от скучаещия, от нереализирания човек. Наистина, човекът, който няма смислено занимание, е опасно нещо. Той е враг първо на себе си, после на "новобранеца" (по-младия

колега), най-накрая и на обществото като цяло, колкото и с добри оръжия да се е снабдило... Друг участник в същия семинар изказа мнение, че войната е най-голямото изпитание за човека и за обществото, като сякаш придаде на това изпитание статут на периодична необходимост. Нашият скромен възглед е, че най-голямото изпитание за човека и за обществото е обуздаването на войната и насилието, недопускането им в ежедневието, доколкото това зависи от всеки от нас.

Наистина, волята на отделния човек понякога изглежда отчайващо безпомощна сред обществените стихии, но съм убеден, че тяхното познаване (на стихииите), следва да започне от конкретния човек. Само приемайки този метод на "антропоцентризъм", учените и обществото могат да налучкат символното поведение, което буди повече доверие и уют, отколкото страх и отчуждение. Страхът събира хората в "болшинства" и в неинтелигентни групировки, той ги принуждава да бъдат враждебни и да воюват не защото природата им е такава, а по силата на някакво "първосигнално символиране" (да ме прости Лесли Уайт), което ги кара да се съобразяват с предполагаемите възгледи на абстрактния "другар", чието лично мнение, компетентност и отговорност по даден въпрос са също не по-малко абстрактни. Сред такава "липса на здрав разум", сред хора, чиито интереси са в посока обратна на гражданското общество, които искат да просперират не благодарение на качествата си, а разчитайки на централизма, узряват мълви и заклинания например като тази - колко луди били военните, как те са особена порода хора, с които преди всичко трябва да се съобразяваме. За нас военните и полицаите са хора като хора - с деца и семейства, с битови и житейски проблеми, с по-творчески или по-рутинни професионални занимания.

Но и те, и общественото мнение като цяло, трябва да приемат, че залагането на високата образованост, на добронамерената комуникативност, на културата и

резултатната предприемчивост е не по-малко вложение в националната сигурност, отколкото превъоръжаването или умуването върху абстрактна "доктрина", несъобразена с конкретни реалности, с конкретния човек преди всичко, затова пък свръхсъобразени с исторически натрупани маразми и предразсъдъци, които на Балканите винаги са задействали като критична маса извън рационалните опити за осмисляне... Крайните просветители сред политиците ни като Иван Димитров Шишманов не бяха правилно чути и оценени преди 1913 г. Иначе изтичащият век вероятно би бил по-малко трагичен за страната ни. Сигурен съм, че близкото бъдеще на българската хуманитаристика ще изплати дълга си към възрожденските ни философи. Днес, тъкмо поради десетилетния nihilизъм към вътрешната същност на българското Възраждане, "крайни просветители" сред политиците ни почти няма. Колко от тях, колко от новозабогатялите бизнесмени и предприемачи (ако е вярна думата) си спомнят кое училище са завършили, в кой университет и с колко честни усилия са се учили да ораторстват? Един качествен университетски възпитаник искаше да създаде университетска банкова институция, друг споделяше идеята за банка с особени преференции, която да се казва "Просвещение". Днес тези двама достойни университетски випускници не са между живите, а трети, известен сред състудентите си повече като волнодумец, отколкото като злодей, е обвинен, без безспорни доказателства, че е убиец... А случайно или не медийната "бомба" бе пусната в деня на Общото събрание на Софийския университет. Не е неоснователно предположението някой да е видял в стремежа ни поне за равнопоставеност ако не за върховенство на науката, културата, образоваността "заплаха за националната сигурност". Но нека да сме наясно - тоя някой, въображаем или реален, е повреден за страната ни от всичките нейни реални и въображаеми врагове, взети заедно.

Страхът е неадекватна детерминанта за човешко поведение днес. Тази истина изисква толкова повече достойнство и нравствени сили, колкото повече поводи за страх се манипулират около нас. Митологизираното минало, липсата на антропоцентрична перспектива, гороломно или мълчаливо приетото превъзходство на "революционерството" и силовостта над просвещенството и еволюцията – това ражда днешното насилие, било то рекетъорско-борческо, правоверно-политическо или просто нагло-чиновническо. И понеже дедите и бащите ни достатъчно са патели от южняшки сърцато вживяване в схеми, нека ни бъде позволена и простена друга посока, по която ще тръгнат един ден и децата ни.

България, тази малка, но родна страна, родина на Седмочисленици, които никога и никъде по света не са били мнозинство, а по скоро са изстраждали греховете от инерцията на мнозинството, все повече ще осъзнава, че "малкото е красиво". Така "тук и сега" все повече ще бъде място и време за живеене и все по-малко – за схематични противо-поставяния, за болен старчески или бодър инфантилен идеализъм, за първенюшко самодоволство. Осъществяването на този шанс, който днес е по-близо до нас отколкото през цялата обозрима история на изстрадалата ни страна, ще зависи от нашите действия, ентусиазъм, въображение, но и от въздържането да правим необмислени, недалновидни, глупави постъпки. За съжаление все още има политици, а и пригласящи им политолози, които хиперболизират възможностите на политическото пространство, на властта (в неизживяната маркс-ленинска представа за нея) за сметка на интелигентната взаимност. В безсилието си някои от тях са склонни да търсят последна опора в "силовостта", в неочовеченото драматургизиране на проблемите, в търсенето на непорочни нови лица, зад паравана на които да се шири все същият вътрешен nihilизъм и безотговорност. За българската интелигенция подобен сценарий би трябвало да е

болезнено добре познат и да не се допуска още веднъж. За да се стигне в обзримо бъдеще до нов и отговорен оптимизъм, споделян в по-цивилизован социум, където действителните ценности ще са на почит, а личностите, с разума и с примера си, ще увличат все още комплексираните от посттоталитарна "първородногреховност". Българинът, след десетилетията Божие наказание с войни и комунизъм, трудно ще приеме отново страха или насилието. Всеки, както по света, така и у нас, който не отчита тази истина, ще бъде просто неадекватен.



## 5. КУЛТУРА ИЛИ ВОЙНА

(Няколко символни университетски проблема) \*

Изведената в заглавието опозиция е основна за цялото развитие на човечеството, повод за по-драматично или по-улегнало премисляне. Направените изводи, както и нежеланието вече изживяни трагедии да се допуснат отново, днес пазят голяма част от европейския континент мирен. Там хората залагат на креативността и на малките, еволюционните конфликти, в чието решаване всяка личност се усъвършенства ежедневно. Балканите, според това, което са надживяли, би трябвало да са най-упорити в недопускането на войната и в залагането на културата. Не би... Вероятно тъкмо защото осмислянето не е на ниво, защото черно-бялото опозиционно разсъждение и действие винаги е взимало връх, защото заниманието с политика е било и си остава единственият (мнимо) печеливш бизнес, чиито банкрут винаги се е плащал с пушечно месо.

Днес, като слагаме културата пред войната, трябва да сме наясно, че войната от десетилетия не е била по-близо до дома на българина. Много българи в същото време се усещат чужденци в собствената си страна, всъщност бездомни, нищи в панелното равнодушие на градовете ни. По тая причина поставянето на "култура" отпред в един патос на необходимостта, изглежда футуристично, идеалистично, неадекватно, неднешно. Войната по балканско е пред културата и далеч пред творческата личност още от първите години на отиващия си век. Винаги тя е държала първенство в съзнанието на масовия балкански човек изобщо, не само на българина. Пък и в страховете на балканския интелектуалец, който по зачетеност в обществото е допускал да бъде след генерала, понякога и след офицера, дори след фатмака.

Културата винаги е била нещо пожелателно, обтекаемо, неделнично, далечно, почти без валенции към средния стандарт. Всеки художествен успех

доставя повече временно морално удовлетворение, отколкото постоянен знак в нагласата на балканеца. Дори хора на изкуството, учени, учители, които е трябвало да застанат зад университетските идеали, са правели компромиси, поради което войната става възможна, допустима, даже "велика". Дали днешният ни преход ще бъде към по-добро зависи от факта - ще бъде ли културата, специално университетската култура, по-зачетена от нетворческата сръчност на хора, свикнали да се оправят по-умело в извънредни, революционни ситуации. България и Балканите трябва да бъде зона на университети, а не на военни учения и експерименти.

Но наличието на определени лоши символни знаци днес предизвиква повече безпокойство, отколкото удовлетворение. Например официалните ни празници се отбелязват с до болка познатите военни проверки. Това, че датират не от комунистическо, а от по-предишно време, не означава, че тези ритуали трябва да продължават все по същия начин. Строят е определен символ, който за всеки разумен съвременен българин трябва да е по-скоро отблъскващ, отколкото вълнуващ. Чужденците пък вероятно си правят извод, че сме нация, която подлежи само на строяване, а не такава, която може да се похвали със зачитане на културата, например. Традиционните официални напъвания, съчетани с реалното безучастие към все по-многобройните ни официални и национални празници в университетите изобщо не си струва да се коментират.

Приехме, че обучението във висше училище струва скъпо. Но трябва ли да приемем на един студент, например във Физическия факултет, да се падат около 30 щатни професори, доценти, научни сътрудници и прочее наставници? И катедри на Софийския университет да се дублират в Техническия, Геологическия, Химикотехнологическия и др. университети, макар че студентите с всяка година намаляват? Университетите ни също приличат на лоша казарма, на "обърната пирамида", в която генералите

са най-многобройни, а мотивираните от нещо значимо "редници" се броят на пръсти, като успяват да го осъществяват не благодарение на средата, а въпреки нея. Софийският университет до края на 1999 се управляваше все по-фатмашки - единственото възможно управление на организация, която, докато се наслуша на думата "реформа", се постара да не промени нищо в устройството си... Настоящият ректор проф. д-р Боян Биолчев има пред себе си сериозно предизвикателство - или да стане заложник на чиновничеството и нищоправенето, или да отстоява нова, ценностна стратегия, без да изменя на свободния си писателски дух.

Иска ни се да вярваме, че България ще бъде страна на университети, а не на глупаво войничество. Проблемът е дали тази вяра има достатъчно реалистични основания. Защото натегаческите меро-приятия от пехотински тип, каквито никъде по света няма (май са ни спестени само на 24 май - единствената дата в българския календар, достойна за национален празник), зловещо кореспондират с намеренията на добри люде, представители на Великите сили, да озаптяват сръбските бандити с пехота. С балканска пехота...

Защото когато неизчерпаемите университетски възможности за разрешаване на конфликти се разхищават, военните са тези, които козируват и поемат непосилна за човешко същество тежест. Обикновено го правят с подobaващ ентузиазъм и оптимизъм, който трябва да маскира объркаността им. Объркаността обаче може да се скрие само за известно време. След което започват малки, по-големи и накрая непоправими грешки. След което, за кой ли път, човекът осъзнава, че творческото ежедневие, креативността, еволюционното усилие, усъвършенстването на това, което ти е по силите, са по-важни от всяка непродуктивна и антипродуктивна силовост, революционност, активизъм.

Напоследък имаше отвратителен повод да си припомним, че и САЩ не са страна само на

университети. След 11 септември загинали пожарникари се погребяха с военни почести. Американското знаме отново бе преекспонирано – естествена е солидарността с невинно загинали хора. Но къде свършва солидарността и къде започва възгордяният реваншизъм. Не преиграват ли някои лоши актьори и не е ли родствена категоричността им с тази на дядовците от Ку-Клукс-Клан? Не се ли завръща, не взема ли връх онази "Антиамерика", на която Джеймс Олдридж каза "довиждане" в една от най-добрите си книги? Америка на студеното противопоставяне, на силовата самоувереност, на подозрителността, шпиономанията, репресиите към инакомислещите?... Нещо уж надживяно и от Изток и от Запада в средата на миналия век?

Нека не бъдем несправедливо категорични в отговорите си. Но да направим каквото зависи от всеки – за културата и съградителството, за мира и хармонията, на които след Еразъм Ротердамски не им приличат вайкания и оплаквания. И дано никои атентат не успее да порази здравия разум.

- Вариант на текста е изказване на кръглата маса "Образът на войната в българската култура вчера и днес", организирана от Академичния център за литература и култура в Националния студентски дом.

## 6. ИМЕТО ИЛИ ПАГОНА

Наскоро попаднах на книга\* от проф. Борис Спасов, която може да се сравни със спомените "весели и невесели" на Константин Гълъбов или с тези на други остроумни университетски ветерани, преживявали нелеки десетилетия с човешина и усмихната мъдрост. Придобили заслужен и не само формален авторитет, радващи се на влияние и уважение не само сред колегите си от своя факултет, но и сред цялата университетска общност. Независимо от званията, степените, формалната йерархия, които могат да бъдат само допълнение на достойното име.

Повечето университетски спомени остават неразказани поради различни причини. Някои университетски люде просто нямат такъв широк поглед, който да е интересен и за историка, и за литератора, и за юриста. Други нямат какво, трети не искат да си спомнят. Мнозина остават в невъзможност да публикуват това, което искат да кажат на по-младите си колеги и следовници. Защото спомените никога не са сами за себе си, в някакъв смисъл те са повече необходими на читателите, отколкото на техния автор.

"Новият автентизъм", изявяването от първо лице единствено число не само в поезията и в лиричните жанрове, но и в прозата, есеистиката, мемоаристиката все повече ще печелят вниманието и на българския читател...

Наскоро Митко Томов, вездесъщият директор на Университетското издателство, ме попита дали ще срещна скоро баща си. Да съм му казал, че книгата му излиза скоро, да не се безпокои. Възразих, че ако баща ми иска да разкаже спомените си, би трябвало да разчита на моето съдействие, но засега е рано за неговите мемоари. Как, казва Митко, ти нали си Борисов Спасов, а г-н член-кореспондентът от няколко месеца е оставил ръкописа си в издателството. Не, казвам, чест е за мен, че ме смяташ за пряк потомък на чл.кор.проф.д-р Борис

Спасов, но аз съм Бориславов Спасов и тази истина е по-голяма чест за мен. Димитър Томов отмина като че малко разочарован.

Не зная дали тънката книжица, събрала "морните спомени" е прототип за новата книга. Ако е така, издателството на Софийския университет ще има основание да се гордее с още едно ценно издание... Защото от спомените може да се разбере как някогашният млад министерски служител се сблъсква с демоничното безсъние на Вишински, как участва в суматохата около посрещането на Тито през 1947 година, как начинаещият юрист предизвиква гнева на самия Георги Димитров по въпроса за т.нар. Върховен административен съд, който трябва да внимава за спазването на законите от страна на правителството, как успява да помогне на дъщерята на Тодор Пеев, чиито грях бил, че известно време е живяла сред царското семейство. И това е биело на очи повече от очевидните заслуги на нейния баща за българското освободително движение и за ранната академична книжовност, която днес имаме основание да наречем и университетска. Уникални са материалите, запознаващи ни с детайли и документи за живота и творчеството на Иван Вазов и Пейо Яворов, на Александър Теодоров – Балан и Александър Балабанов, на Димчо Дебелянов и на художника-скулптор Андрей Николов, автор на дълго оспорвания лъв пред Паметника на незнайния воин.

Хората дават имена на всички животни, на всички предмети около себе си, сътворяват термини в науката. Това, което получават по рождение и не си го избират, е собственото име. Не толкова като поука, а като необходима адекватност звучи препоръката на Борис Спасов името на автора, общественика, писателя, да говори само за себе си достатъчно. Да не се "въздига" чрез професорството, член-кореспондентството, академичеството... Направи ми впечатление, защото високопоставеният ректоратски химик (който трябваше да е заместник ректор по връзките с обществеността, но го нарекоха

зам.-ректор по отчуждението), отказа да бъде председател на инициативен комитет за учредяване на Университетския клуб, защото името му не било подредено най-отгоре, наравно с другите член-кореспонденти. При това в работен документ, където азбучният ред е най-естествената последователност. Поне като става дума за Клуб и за равнопоставеност, така необходима в Софийския университет. Както чиновничеството си трябва в армията или в полицията. Горещо препоръчвам книгата на Борис Спасов на всички, за които важи нещастното обстоятелство личността им трагично да изостава от пагона...

Разбира се, нравоучителството е най-тънката плоскост на книга като тази. Жалко, че все още имаме основания да се обръщаме към дидактиката и тъкмо тя да е необходима за видни ректоратски кадри, които са готови да повтарят отдавна надживяни от други университетски личности суматохи, конфузии, неадекватности, при това в далеч по-несвободни времена. Защо все така им липсва усмихнатата човещина и мъдрост, за които не е задължителна дистанцията на времето и които са украшение не само на университетската, но и на всяка друга институция?

· Борис Спасов, Мигове от един живот, София, 1996

## 7. ХУМАНИТАРИСТИ ИЛИ ИСТОРИЧАРИ

Има родни историци, които дори в края на ХХ в. не отиват по-далеч от едната история. И това вероятно е комплимент за всеки традиционар, но проблематизира възможността мислителят да бъде в по-голяма степен днешен адекватен хуманирист. Наскоро някой най-после се сети да преименува катедрата по етно-графия(?) в такава по етнология, но дали фактът означава близост с една нова прагматична и антропоцентрична философия на изследванията? Защото институциите през Възраждането, както са разбрани и осмислени в този многообещаващо звучащ сборник\*, комай се изчерпват с най-липсващото тогава - с едната държава, която трябвало да се възстанови... Това е обобщеното впечатление и тъкмо защото е обобщено, в някаква степен е несправедливо - все пак всеки от представените автори е различен. Един обаче е общият интерес да разсъждават по проблеми на Възраждането, които имат и днешни проекции, включително в повече или по-малко просветеното съзнание на читателя.

Начинанието на Кооперацията "ИФ - 94" е хубав белег за извън-административност в активностите на университетски хора. Но защо част от текстовете в тоя добре замислен сборник звучат не толкова възрожденски, колкото административно? Дълбокоуважаемият проф. д-р Константин Косев споделя размисли за самоорганизацията като мерило за цивилизованост на българското общество, но с въвеждащия си текст, по силата на един неувяхващ рефлекс, той настоява на революционната самоорганизация, която е повече от проблематична като институция в модерния (да не говорим в постмодерния) смисъл на думата. Читателят добива впечатление, че църквата, читалището, еснафските сдружения са едва ли не слуги на революцията и на клиширания национализъм. Парадоксално е че в края на ХХ в. това, с което българинът (чети историкът)



се гордее, е обременено от старовремски митове. Неприлично много е писано например по въпроса за отражението на Априлското въстание в цивилизованите страни, като се има предвид, че липсват цялостни преводи и познания за контекста, в който пишат по този въпрос Виктор Юго, Уилям Гладстон, Оскар Уайлд. А руските гении, заедно с техните наставници, се разглеждат не със справедлива, подобаваща за тях дълбочина, а като бабюшки на посредствените, на малките, жадуващи освобождаване, удобно недоосъзнати, стадни нашенци.

В този сборник единствено текстовете на Димитър Цанев и на Надя Манолова се четат, без да огорчават широко скроения хуманитарист. Пламен Митев е предпочел да изведе в тема "държавната регламентация" на градското стопанство в българските земи през 18-ти век. Регламентация, която не е трудно да се свърже повече с турския централизъм, отколкото с духа на българското възрожденско общество. Последните два доклада - на Павлина Йосифова и на Валери Колев настояват на временното руско управление и неговото значение в следосвободенска България - нещо, което повече би се вписало в темата за краха, за неразвитието на модерни институции, ако справедливо допуснем, че освен държавата съществуват и други. Та нима държавата в централистичната и военизирана нейна разновидност, украсена с достатъчно монолитни свои представители, с клиширания ореол на непризнатост и с характерния мундир (княз Владимир Черкасски в случая), е единствената от модерните институции, която заслужава изследователското внимание? И това ли е, което българското възрожденско общество ни завещава?

Не може да не се отбележи, че в сборника умно, но недостатъчно категорично и убедително, се проблематизират някои митологеми. Така че благодарността за книжовното начинание, наречено "исторически студии", не е само към издателите. Но дано следващите или същите, съвсем по възрожденски

кооперирани автори, в предстоящите си книжовни начинания да са повече съвременници. За да не се досещаме с известно неудобство за Люсиен Февр и Жак льо Гоф, за Арнълд Тойнби и Пол Джонсън, за Васил Златарски и Петър Мутафчиев, или за нашия руснак Петър Бицили, които още преди десетилетия звучат по-съвременно и по-антропологично от днешни изследователи.

\* Сб. "Създаване и развитие на модерни институции в българското възрожденско общество. Исторически студии", Кооперация "ИФ - 94" - Исторически факултет на Софийския университет "Св. Климент Охридски", Университетско издателство "Св. Климент Охридски", София 1996.

юни 1996 г.

## 8. ПРЕНЕБРЕГНАТИЯТ БРИТАНСКИ БЛАГОРОДНИК

Според Христо Огнянов на паметната дата 9 септември 1876 г. в Лондон излиза книгата на Уилям Гладстон "Българските ужаси и Източният въпрос". Написана като отрицание на официалната британска политика от позицията на ярко о-позиционна личност, с конкретен повод Априлското въстание, Гладстоновата книга дава повод за осмислянето на духовния опит от април 1876. Тъкмо за осмислянето, а не за хоровото пъшкане от Изток и от Запад, а и от нас, българите, за това колко сме клани, колко сме малки и нещастни. Такава трактовка може да има някакво хуманно и прагматично значение за тези, у които заговаря човешината, но на българската индивидуална и национална психика тя и до ден днешен влияе потресаващо негативно. Дотолкова, че се чудя кой българин е по-за окайване - онзи ли, който, стискайки зъби, в името на деца, сестри, семейство процежда през зъби "Аллах е велик", заменяйки християнството с исляма, или този, който хитропетровски възприема ролята на агнец, комуто християнският свят трябва да се притичва на помощ. За да може след по-малко от десетилетие мустакатият нашенец (и днеска си го имаме - в политиката, търговията, вестникоправенето) да заключи, че европейците са маскири като нас, все пари искат.

Днес никой не отрича кланетата в България през 1976 година, както никой не отрича похода на Аспаруховите българи на юг от Дунав. Но глупавото политизиране на Априлското въстание по простата схема "ние сме малки, трябва ни някой по-голям, на когото да се осланяме" не е от вчера. Срещу лесното подразбиране кой е по-големият, достоен да ни бъде бащица, 104 души студенти от Висшето и от Рисувалното училище, между които Димитър Михалчев, Александър Божинов, Александър Цанков, през 1901 година отказват да участват в тържествата, посветени на Априлското въстание. С подчертаване на годишнината от въстанието и с полагането на основен

камък за паметника на "освободителите" българската дипломация е разчитала за излизане на страната от изолация, за възвръщане на загубеното благоразположение на Руската империя след Стамболовото упорство за самостоятелност. За студентите от двете тогавашни висши училища годишнината се превръща в необоснована и нетактична кампания, която, както всяка кампания, разчита на инертност у масата и на подценяване на действителните стойности и ценности, изкристализирали през Възраждането.

Не от вчера има български мислители, които са наясно, че Априлското въстание ни е необходимо не с абстрактните цифри за хиляди заклани или с изопъчения образ на Бобеков като войнстващ мини-Бенковски (колцина знаят, че същият Бобеков е пръв преводач на "Дон Кихот" у нас и че за него Бенковски е пришълец, който ще докара беда на Панагюрище), а с конкретна истина за днешния ден, за света след лесния героизъм. По точно след митологизираната героика, която блокира възможностите за постоянство, за трудна, но необходима еволюция.

Ако имаше коректен превод на Гладстоновата книга, а не препечатка (при това неточна) на цензурирани издания от преди сто и повече години, ако последните "издатели" бяха погледнали оригиналния английски текст, вероятно повече съвременници щяха да бъдат адекватни спрямо друг предразсъдък: че Англия е Лорд Биконсфилд, че Англия е обратното на Русия, че англичанин, следователно, означава неприятел. Битува това странно патриотарско съждение до ден днешен и не само сред пенсионерите на опашките за олио. И на академични форуми може да се чуе задъхано и безпардонно, повтаряйки лошите страници (има ги и има право на тях всеки поет, включително народен, гений и пр.) на Вазов. Свещената глупост волно или неволно се поощрява от откровените или простодушни фалшификации с произведенията на Гладстон (и не

само на неговите) и от факта, че човек може по-лесно да намери томове изследвания на доморасли и чуждорасли историци, нежели оригиналните текстове на английския благородник. Последното издание, за което стана дума, е от 1992 г. Спретнато е от Издателска къща "Иван Вазов", подкрепена от Националния център за книгата. То носи красноречиво-първосигналното наименование "Уроци по клане", при положение, че и цензурираното от руски военни заглавие от февруари 1878 година, което е възприето за прототип (при пренебрегване на Гладстоновия оригинал), гласи "Уроци от кланетата в България". Няма да цитирам имена на редактори, на директори, на препоръчители, на интелектуалци, членове на комисии и пр. корифеи, защото срамът ми изгаря челото... Няма да се спирам и на по-дребните спекулации, които се откриват при внимателно вглеждане в английския текст. Всъщност to speculate от английски означава разсъждавам, размислям, предполагам, за да взема точно решение. Нашенската спекулация, както се вижда, служи за точно обратното - да не се осмисля, да не се обръща внимание на детайла, да не се търси днешна (и рискована), очовечена истина за събитието... Все "стратегии" на оцеляващия роб, колкото и освободители, врагове, революции да си изобретява...

август 1996, Панатюрище

## 9. ВЪЗРАЖДАНЕТО КАТО ИЗКУСТВО

Свикнали сме за българското Възраждане с подходящ патос и "на едро" да се произнасят едва ли не изключително историците. Много рядко някой антрополог или изкуствовед ще се вгледа в предметното битие на българина, разбирано като самоценност. Или в изкуството на Възраждането, оценено като самостоятелен феномен. Толкова по-отрадno е новото изследване на Маргарита Брадистилова\*, посветено на театралното изкуство и на фолклорната култура през тази наистина забележителна епоха. Авторката разбира възрожденския ни театър в неговата диахронна перспектива, свързан с културата на стара Европа и синхронно - във връзка с фолклорни, литературни и народопсихологични влияния, неотделими от специфичната национална съдба. Кукерството, играта-жертвоприношение, фолклорният обряд са само някои от източниците на оригиналност на възрожденското ни зрелищно изкуство. Позорището съдейства за формиране на общностно съпреживяване, като внася специфична критична празничност в предосвобожденския живот. Училищните представления с дидактичен характер се редуват с ентузиазма на читалищни дейци като Павел Бобеков (който не е просто стотник от април 1876) и Сава Доброплодни, последвани от по-високите критерии на личности като Добри Войников, Васил Друмев, Тодор Пеев. Изследван е богат изворов материал, свидетелстващ за отражението на конкретни театрални представления в тогавашния печат. Засегнати са теоретичните възгледи и драматургичният максимализъм на позабравени мислители като Константин Величков, един от безспорните строители на българската театрална и изобразителна култура, чието дело години наред си остава недоосмислено в неговата цялост. Театралността в тази книга се разглежда като осъществяване на насъщна културна необходимост за възрожденския българин. На основата на

специфична, обогатяваща съвременното знание интердисциплинарна компаративистика в традицията на Н. И. Конрад, е направен точният извод, че "българският театър на Възраждането възниква върху богатата и разнообразна фолклорно-зрелищна и мистериално-игрова културна традиция". Голямо достойнство на книгата е пречупването на изследвания обект през търсенията на съвременни авторитетни културолози като Лесли Уайт, Клод Леви Строс, Мърдок, Крьобер, Уилям Томас. Сравнителният метод позволява да се подчертаят някои аналогии с развитието на европейския театър и изкуство, както и опозицията "примитив-модерн", изведена като основополагаща съвременната българска култура изобщо. В заключение е направен критичен анализ на т.нар. миграционна теория, като е подчертана самоценността на театралната ни традиция от Възраждането. Книгата продължава многогодишните търсения на автора, посветени на българската историческа драматургия, на възрожденските диалози и театралната култура. Наскоро университетското издателство ще представи нейна монография за живота и творчеството на Константин Величков – книга, любопитна не само за специалиста.

\* Маргарита Брадистилова, Театрално изкуство и фолклорна култура на българското Възраждане, Издателство на БАН, С.1994

## 10. ПРЕДМЕТНОСТ - ДРУГОТО ИМЕ НА ИСТОРИЯТА

Книгата на Райна Гаврилова\* съзнателно загърбва историята на митологизирани факти и събития, сред които, по стар диалектико-материалистически навик на хуманитаристиката ни определящи са политическите събития, така лесно поддаващи се на различни, често противоположни тълкувания. Като съсредоточава интереса си към нещо безспорно и сигурно - ежедневно битие на възрожденския човек - авторът прави усилие да продължи благородната линия в българската културология, при която плътността на познанието за миналото се трансформира в особен тип самопознание за днешния човек. В този смисъл "Колелото на живота" е книга за идентичността на българина от възрожденския град, но и за идентичността на днешния българин. Интересът към конкретния жизнен цикъл по нашите земи преди повече от век за днешния читател естествено буди размисъл за съвременната "ежедневна история". Ценностното и преходното в тогавашното битие кореспондират с днешните "бели кахъри", но и с достойнството на съвременника.

На първо място тази книга проблематизира схематичната представа за традиционното българско общество като за социум на селското, в което тоталната патриархалност е съчетана с липса на институции. Тя ясно заявява, че в българските земи, още преди модерните времена, съществува специфична градска култура, която е инвариант на тази в средновековния и възрожденския европейски град. Особеностите на улиците, площадите, махалата, чаршията, къщата, са резултат от постоянно преливане на традиционното в новото и обратно, при което се съхранява континуумът на предметната култура. Тя пък е една от основите на еволюцията независимо от революциите и от абсолютизираните в историята силови фактори на чуждо подтисничество, чуждо вмешателство, чужди интереси.



Голямото "колело на живота" се състои от няколко релативно вписани един в друг цикъла. Годишният цикъл, който далеч преди Възраждането е "цивилизован" от християнския календар, съдържа в себе си повтарящите се сезони с техните човешко-битийни особености. По-забързан е седмичният кръговрат на дните. В различните повтаряемости е вписан отъркалващият се индивидуален път на всеки конкретен човек. Храната, носията, хигиената и лекарствата, накитите и модите, развлеченията и увлеченията, са неразделна част от духовната култура, наравно с книжнината, сдружаванията, църковно-архитектурните и зографските достижения. Култура в разбирането на тази книга е не написаното за любовта, за женитбата, за отглеждането на децата, а самата любов, самата женитба, интересното и оставащо в детското възприятие - като гаранция за непрекъснатост. Част от културата са и странно звучащите за ортодоксална научна книжнина понятия като блудство, хомосексуализъм, опиати. Странни думици, от които патриархалният ни език винаги се е свенял. Но тук те присъстват, при това не сами за себе си като в лош телевизионен филм, а като част от цялостта на живота (тогавашния, но и днешния), в който добро и зло се преплитат и непрестанно търсят надмощие. Особеностите на различните социални страти, на разните възрасти и полове, са проследени с пунктоална детайлност. Голям е обемът на обработения изворен материал. Но по-важното в тази книга е не преповтарянето на Димитър Мариновия корпус от факти, нито социологизираниите обобщения, познати от произведенията на Иван Хаджийски и последователи. Философичното задаване на въпроси, на съвременни въпроси за конкретния човек, в съзвучие с антропоцентричността на християнството и на съвременната европейска хуманитаристика - това е същественото.

Докато е на тази земя, докато живее или се подготвя за смъртта, българинът извършва определени ежедневни действия, с помощтта на конкретни

предмети. Облеклото, гозбите, лекарствата, занаятите, професионалните организации, църквата, йерархиите – всичко това е отразено и метафоризирано от материалната култура в духовната и обратно. В това единство са обособеностите, които определят днешната и утрешната идентичност както на индивидуалността, така и на общността. Този вид разбиране за цялостност на културата помага да се направи успешен опит за надмогване на лошия идеализъм, характеризиращ ученото знание за историята и за културата в България. Идеализъм, парадоксално отделящ "базата" от "надстройката", при което конкретният човек, (творческото същество, одухотворяващо както миналото, така и днешния ден) е еднакво изолиран и от материалното и от идеалното. В патоса на тази книга (така е и през Възраждането ни) културата не се изчерпва с изкуството и с науката сами за себе си. Още по-малко с модите и с "преводачността" на чужди модели и неясни схеми към специфично наше. В предметността на привидно разнородни феномени намира опора интегралното разбиране за културата, преоткриващо и преосмислящо онтичната естественост на старите времена, без да пренебрегва методи като контент анализ или анализ на произхода и значението на конкретни думи.

Срещу специфичния nihilизъм на българина (еднакво досаден и като просташки и като наукообразен) застава книгата на Райна Гаврилова. Поради което освен цитиранията и другите ритуални университетски признания, резултат от нея може да бъде и конкретното предвидимо действие или въздържането от неточно действие в днешността... Тъкмо с това книгата е особено ценна, необходима и странно оптимистична в забърканото ни съвремие.

\* Райна Гаврилова, "Колелото на живота. Всекидневието на българския възрожденски град", Университетско издателство "Св. Климент Охридски", С. 1999.

## 11. БЪЛГАРИСТИКАТА КАТО ПРИЯТЕЛ

От втора английска група на приетите в специалността българска филология на Софийския университет през есента на 1982 година има няколко личности, които заслужават вписване в справочника "Кой кой е в българската култура". Една от тях е Инна Пелева, вече доцент в Пловдив и автор на няколко впечатляващи книги.

Последната, издадена в "тълкуванията" на "Литературен вестник", е озаглавена съвсем подходящо "Възраждания". Заглавността е добър повод за изписване и на обобщаващата дума с главна буква, въпреки несимпатията към монолитностите в определени нашенски представи, които тази книга проблематизира. Събраните в томчето българистични студии са ерудиран размисъл за основополагащи произведения и дейци на българското възраждане - Паисий, Раковски, Ботев, Вазов, Яворов. При това тъкмо книгите с техните текстове са важни за Инна Пелева като ключ към разбиране на тогавашна-тяхна, но и на днешна-наша-моя ситуация, като повод за интуиции към историята и литературата, но и към бъдещето, ценностните, народопсихологията. Впрочем тук народопсихологията е достатъчно антропологизирана, индивидуализирана. При това осмислящият не само не крие, а равнопоставя на другото женското си мислене, самосъзнание и светоусещане, справедливо негодуващо към определени парадигми в българистиката, приемани като безнадеждни аксиоми. Авторът няма комплекси, поради щото заявява претенции по начин убедителен и симпатичен, макар и често с недоизказаност. Да заявяваш с недоизказаност - не е ли това истинско предизвикателство на същество, имащо късмета да се роди и да е убедено, че мястото му е тук - на Балканите. Дори в страната, където хоремазите в продължение на десетилетия са обществените хайдпаркове - място (само) за мъжки изцепвания.

Където църквата изглежда да е била ефективна май само в романа "Под игото".

Подбраните книги са достатъчно значими, за да превърнат четенето в препрочитания. Така щото едното монолитно Възраждане ("облъчващо с патосност") придобива множествеността, изразена като "възраждания". Играейки, българистът разказвач изважда от библиотеката си като че малко капризно, но всъщност почти утилитарно, всякакви други автори. Така редом се оказват (досуц като в една библиотека или в едно четящо съзнание, което упорства да остане съвременно и цялостно, въпреки разнопосочията) Азимов и Паисий, Бейджънт и Раковски, Вайнингер и Ботев, Фукуяма и Яворов. В играта с (срещу) предразсъдъците отзивчивецът има възможност да преосмисли и да преочувства лесното, плакатно разбиране, предпочитащо да запази мито-идео-логемите. По възможност без да отваря книга, защото (знае се) четенето отслабва волята, решителността за действеноост... За глупава действеноост... За каква да е действеноост... Защото в България често залудо трябва да се работи, често "работят, за да забравят", така както пияницата на Екзюпери пие за да забрави... сиреч - губейки смисъла и стратегията, в случай че изобщо я е имало някаква...

Ина Пелева обръща внимание на нещо всъщност много естествено - в индивидуалното съзнание на четящия времето може да тече от Яворов към Ботев, например. А днешността, опасява се четящият такава книга, може да се окаже по-архаична отвсякога. Това действа мобилизиращо, осъществява "будността на разума", така необходима за да се самоуважаваме. Ина Пелева нарича този свой начин да тревожи "анакроничен историзъм". А вместо линейно-диалектичното понятие "метод" предпочита да употреби "норма на мислене" или "усет за разказване". Читателят е във възторг не от някакъв лесен оптимизъм на четивото, а от тревогите на задълбоченото, на мъдрото мислене, което на

практика няма граници, тоест има единствено достойните граници – очертаните от свободата. Поради което тук, наред с авторитетите, могат да се срещнат и небългаристични и неакадемични имена на съвременници. Инна Пелева го изразява по-добре от всеки рецензент: "Насред знанието, че да бъдеш винаги, напълно и само сериозен (та чак благообразен, та чак симпатичен) не е най-важното, обикновено проблясва някакво чувство за свобода. Именно то дарява онова спокойствие, онази устойчивост, необходими за да продължи обмислянето на облъчващи с патосност неща – България и говорите и, Възраждането, текстовете му, илюзиите ни и невъзможността за раздяла с тях. Горчивините на една привързаност и питанията към нея са винаги патетични."

Струва ми се, че авторът на "Възраждания" има аналози в литературознанието и в културата ни още в началото на отминаващия век, между войните, а и днес. Такъв автор винаги е имало покрай схоластичността на това, което сме свикнали да наричаме българистика. Той, обаче, поради дръзванията си, поради невместването в схеми, е бил подценяван, бил е покрай читателя, покрай училището и покрай университетския талвег, в който е толкова изкусително да се окичиш с името и с монолитния авторитет на класика, за който пишеш. Българинът от отминаващия век не познаваше достатъчно скрупульозния, с вкус към детайлите, българист. Не беше приятел с него, докато другаде се култивираха цели антропоцентрични школи. Това обяснява донякъде защо векът за други бе по-приятел, отколкото за българина и за балканеца. Ще се промени ли нещо сега и в бъдеще? Отговорът на Инна Пелева е, че трябва да се промени. Макар всеки да има собствените си основания за скепсис. Дори затова, че четящите хора (дори студенти) у нас намаляват от година на година. Дори затова, че подобни автори вероятно има във всички страни на Балканите, но те

не се познават достатъчно както от масата, така и помежду си...

Остава илюзията, че по-малко, но достатъчно качествени читатели ще общуват с тая и с други книги, за да имат своите собствени Възраждания, които вероятно един ден ще се окажат капитал на всички ни.

- Ина Пелева, Възраждания, издателство "Литературен вестник", С. 1999

## 12. ТЪРСЕНЕ, КОЕТО НАМИРА

Поезията и истината, след прочутите мисли на Гьоте (а защо не и преди това), са в продуктивно взаимодействие, от което тръгва най-надеждният път към човешкото самопознание. Затова появяването на поетична книга, озаглавена "Истински истории"\*, при това на хубав български език, говори първо за нагърбването на световната мярка за художествена словесност. Разбира се, веднага иде въпросът - има ли такава мярка изобщо, има ли мярка по принцип, особено в динамични, разбушувани времена като днешните нашенски. Отговорът на пишещия тези редове е, че има, но не като предписание, а като въздейственост, като увеличаване на пространствата пред индивидуалното естетическо самосъзнание на съвременника... Този отговор впрочем не изключва убедителността и на други.

Класична е композицията от три части, събрала стихотворения по действителни случаи. Първата е наречена "Истински любовни истории" и завършва със стихотворението "Друга любов, друга История". Втората е "Истински граждански истории" и завършва с "Други граждани, друга История". Третата част - "Истории на погледа" авторът определя като наблюдение на гледки и модели, "за да ги запишеш на лист, поставен върху статив". Визуалният подход е подсилен и от многозначните фотографии на Галина Ушева и Георги Панамски. Но видимата действителност далеч не е само "тук и сега", а се допълва от времева разпространост, в която лирическият герой на родения през 1969 г. автор има внук, а дядовци и прадядовци, подобно на самата "родова памет", застават редом с читателя. Музикалността на звуците в този сборник стихове сякаш е на заден план, за сметка на видимостите. Почти болезнената телесност на израза се съчетава с метафорично предметяване, което е изместило малко абстрактния диaboлизъм, познат от предишни книги на автора. Щастливите образни и ритмични хрумвания,

без да олекотяват написаното, му придават на места шеговита комуникативност. Книгата "Истински истории", независимо от предварителните намерения, всъщност е от тези, които моделират нов тип читател - сериозен, но не желаещ да бъде скучен; дързък, но не разрушителен; стъписан, но не объркан; телесен, но не по-малко духовен от това; усмихнат, но не повърхносно присмехулен.

Доброкачествената амбиция на Пламен Дойнов е част от естественото развитие на поет, който е достатъчно освободен, за да пише "бързо". Същевременно, като в една собствена "свърхзадача", сходна с тази на театралния актьор на Станиславски, той не загърбва осмислянето и разбирането на други художествени практики, включително тези на "бавното" писане и дори на "мълчанието" в поезията. Затова помага и битността на критик, есеист и редактор, равнопоставящ различното със собствения си творчески темперамент. Иначе казано Пламен Дойнов е от българските автори на стихове, дебютирали през последното десетилетие, който се отнася толерантно към други пишещи, както и към не своите стихове, стихосложения и разбирания за нещата в поезията.

Диалогизирането с "пантеона" на моменти прилича на подгавряне, но в същност е отговорност към класиката. Ботев и Яворов стават Пейо и Христо и сякаш присядат на университетска кръгла маса, подобно на Славейковци на площад "Славейков". Исторически личности и писатели са потопени в снизяващи житейски ситуации, наравно с днешни съвременници. Всъщност това е особена художествена форма за подчертаване на актуалността, а и за очовечаване на митологизирани осанки. Читателят, също както в "Българска антология" и "Българска христоматия", чиито съставител и съавтор е Пламен Дойнов, е въввлечен в игра с класиката, игра за която години наред българинът е имал само интуиции. Но не е бил достатъчно активен, за да вдигне ръка в



час и да участва. Или пък е сметнал, че не литературата ще бъде негова професия...

Книгата се обръща към една по-широка, но не повърхностна читателска аудитория, включваща и учителите, при това не само тези по литература. Тази аудитория, самопознаваща се като четяща, препрочитаща и преосмисляща българската класика, има шанс, чрез подобни книги за препрочитане, да запазва и обогатява жизнената си автентичност. На границата и в единството между поезия и истина Пламен Дойнов намира брод извън лошата самодостатъчност на литературата.

- Пламен Дойнов, Истински истории, изд. "Литературен вестник", С. 2000.

### 13. НИХИЛИСТИЧНИ ДАРИТЕЛИ

Не приемам нито казаното от "априлския поет", че поколението ни е поколение на разрушението, нито декадентщините за "загубено поколение" или за това, че ни остава единствено смъртта. И двата възгледа добиха популярност на страниците на диалогичния "Литературен вестник" и е редно претенциите към тях да бъдат прочетени на същите страници.

Скромното ми мнение е, че нашето поколение, чиято nihilistic психика се определя от липсата на собственост, на нещо, за което да си отговорен, е поколение, чиито естествен ентузиазъм бе употребен по глупав начин.. Един скорошен разговор с издателя на "Ах Мария" Румен Баросов ми помогна да го доосъзная. Приятелят от студентските години сподели, че за толкова години работа над списанието, най-голяма финансова полза от него имат... разпространителите. Не авторите, нито издателите, нито спомоществователите, които в други страни си връщат вложенията неколкократно. Незнайните разпространители (или по-скоро техните "застрахователи") обират средствата от продажбите. По простата причина, че няма такъв филолог, който може да получи пари от предоставените на охранявани (разбирай изнудвани) разпространители "на консигнация" броеве. Според речника на Стефан Младенов "консигнация" идва от латинското *con-signare* (с-отбелязване, съвместно отбелязване), означаващо първоначално точно това - записване, означаване, осъществявано поне от двама души; даване на стоки, чиято стойност трябва да се върне след продажбата от търговеца, на собственика. И това е част от етиката в пазарните общества.

Ако човек се огледа, ще види малцинство от млади хора, които (се) раздават като редакторите на "Ах Мария", понякога неизвестно защо. В обозрим сплотен (що за дума, няма я при Стефан Младенов) колектив, състоящ се примерно от един работяга-младеж и петима по-стари и по-препатили, които го

наблюдават дали ще свърши добре работата. Чувал съм, че има "сплотени" колективи, където съотношението е едно към десет или две към шейсет. А в такава среда младежът бързо "остарява", придобивайки логичния рефлекс за по-бързо или по-бавно (ако притежава излишък от упоритост) изпаряване на ентузиазма и преосмисляне, съпроводено с въпроси като "Какво правя, защо го правя, не се ли разминава идеята с практиката, не би ли могло по друг начин и наистина ефективно?". . . . Междуременно "наблюдаващите", които зорко бдят, намират някой друг, по-млад и наивен или от дълго време безработен, който да поеме така наречената работа. И нашият герой или се присъединява към "наблюдаващите стари пушки" или си търси друга работа по широкия град и дори свят.

Подобни "производствени отношения" са най-дълбоката язва, блокираща развитието на действително гражданско общество чрез бюрократизиране на нравите, на ежедневието, на кариерата. Включително и в университета. В случай, че вносната дума кариера е подходяща за условията на провинциалното чиновничество, имащо малко общо с естествената йерархичност, която разумът налага в институциите. Но много общо с военизираната йерархия, незачитаща конкретната личност.

И нека, с риск да се преоткрие велосипедът (ако не Пърсиговия мотоциклет), да стане ясно на всички, най-вече на нихилиста-дарител, че бюджетът на едно истинско списание, книга, печатно издание, (каквато и да е тематиката му) трябва да зачита първо авторите, после редакторите, накрая печатарите и разпространителите с всевъзможните им застрахователи. Само при така спазена пазарна схема спомоществователите ще знаят, че са дали парите си тъкмо за "идеалните цели", чиито носители са хората на духа – действителните търсачи на ново качество – учени, актьори, писатели, журналисти, учители, лекари. И никой няма да позволява безхаберни или недостойни неща, хвърлящи сянка върху заниманието,

за което е учил, за което има талант и на което се  
е посветил.

1995

## 14. МЛАДИТЕ ВГ-2000

Употребата на понятието "нови млади", макар и възможна, е твърде проблематична, поради ред причини. Младите са постоянен сегмент от обществото – факт за който, така да се каже, има природни, естествени причини. Новите млади по много неща приличат на предишните млади, както и на бъдещите млади – сегашните деца. Смята се, че те по правило са преизпълнени с енергия, силни са, имат бистри сетива и търсят качествена реализация. Те са много по-работоспособни от представителите на другите възрастови групи. За добро или не – нямат техния опит и знания, но им липсват и огорченията...

Младите у нас в настоящата ситуация, при условията на отрицателен демографски прираст и на огромен процент хора от "третата възраст" (процент, който в следващите десетина години ще расте), май не са големи късметлии. На всяка млада глава от населението в днешна България, казва статистиката, тежат от пет до седем нетрудоспособни... Докато работят и за тях, продуктивните хора имат призванието да раждат и отглеждат деца, при едни, меко казано, неблагоприятни условия. Разбира се има и малък процент презабогатяли, но и за тях отглеждането на потомство, вече по други причини, не е приоритетна добродетел. Случайно ли е тогава, че деца от година на година в страната ни се раждат все по-малко, че всяка следваща година първокласниците оредяват и че ужасната прогресия ще трае най-малко още поне десетилетие? Всъщност това може да се окаже най-голямата беда на съвременното българско общество, пред която всички други са просто измислени.

Упрекват младите, че въпреки неистовата необходимост да се произвежда, да се създава, да се работи продуктивно, в ценностната им система трудът не е на голяма почит? Но тогава какво кара българина между 20 и 30 години с интелект и възможности над "средностатистическите" да иде в

чужбина, където, знае се, не може да се оцелее без много труд? Очевидно недолюбван е не всеки труд, а конкретно невъзнаграденият, експлоататорският, завещаният от колективистичното общество. Мъдростта залудо да се работи е все по-неприемлива днес. По-актуалната версия гласи: "Ще работя само ако ми се плаща достатъчно!" и дори по-круто: "Пръста си няма да мръдна ако не ми се плаща достатъчно!"... Но как подобно мислене ще се съвмести с валутния борд или с постсоциалистическия "демократичен идеализъм"? Пред възможността да проявяват максимум интелигентност при минимум средства, някои (повечето?) нови млади предпочитат да са "просто безработни". Други - не толкова интелигентни или пък свръхчувствителни - не успяват да видят алтернатива на самоунищожението, наричано с разни имена - секти, наркотици, отчуждение... По-интелигентната част все пак успява да се спаси (но това е именно временно спасение, а не сигурен изход) в новите технологии. Компютрите, виртуалната реалност, новото знание, непонятно и недостъпно за претенциозни възрастни с фатмашка психика, са добър изход. По правило обаче, след като младият човек за известно време изкарва заплатите на десетина още люде около себе си в типичното наше държавно предприятие, той вече отказва да бъде млад далеч преди четиридесетте.

За новите млади през последното десетилетие в България се мисли като за студенти. Със сигурност човекът на бъдещето, дори на бъдещото производство, казват експертите, е човек с висше образование, който освен български знае един, а още по-добре два европейски езика. Това е съобразено при замислянето и откриването на новата специалност "европеистика", преди няколко години в Софийския университет. А иначе особената роля на университетите в обществения живот на новите източни демокрации доведе до небивало митологизиране на студентите най-вече. Преподаватели, осъзнали правото си да се променят,

внезапно и чудодейно се освободиха от комсомолското си и от партийското си минало. Някои дори се зарадваха публично, че най-после са им дошли идеалните студенти, които не знаели какво е комсомол... Наложил се хора, чиито демагогско верую години наред е било "където народът там и ние - един народът не греши", да се изживеят като авангард, като будители на същия този народ. Получиха се трагикомични ситуации. Почти в момента, в който Президентът на Републиката - випускник на българската Алма Матер - приветства будителите в аулата на университета, тогавашният ректор дава популистко интервю, в смисъл че се учи от студентите си... Будителят N 1 се учи от студентите, но тогава те от кого да се учат? Може би от тези, които плащат образованието им, за да бъдат слушани след това? Сигурно е обаче, че младите, които не са усвоили университетската "критична рационалност", които не са способни да разсъждават със собствения си ум, които реагират първосигнално на консумеризма, не са нито нови нито млади.

Твърди се, че днешният и утрешният свят е свят на егоизма. Хората на бъдещето са егоисти, такива са и младите не само около едноименното списание... Демократичният конформизъм пък говори, че интелектът и егоизмът живеят в чудесна симбиоза. Когато имаш съзнание за собствената си самооценност, ти цениш труда си, времето си, знанията и уменията си. За някои, привикнали да разчитат на чуждия труд, това може да изглежда некрасиво, но всъщност е по-скоро форма на отговорност. И белег за липса на нихилизма, след който според австрийския писател и философ Волфганг Краус настъпва краят на световната история. Нима е невероятно твърдението, че самоуважението ще спаси света?

Способните да създават оригинален продукт за бъдещото пазарно общество, задължително са хора със знания и с творческа нагласа, която се придобива от най-ранна детска възраст. Лошото е че докато в

училището наистина се полагат усилия в тази посока, често другата институция у нас, която трябва да го прави - семейството - дава обратни примери. Творчество ли, етика ли, та тук властва по-силният, често жената е тормозена - тайно или явно, дори отявлено... Бащата е цар, защото умее да псува и да се държи безцеремонно, всичко друго са бабини диветинини. С тази психика той е "възмъжавал" по две и повече години в българската казарма. Защо тогава се чудим, че никакви заклинания, съкращения на срокове и амнистии (за да си амнистиран не трябваше ли първо да си извършил престъпление?) не са в състояние да вкарат днешния младеж в казармата... Не знам кой бе казал, че умничките деца попиват какво се върши и говори в семейството. Хитреците имат за главен учител улицата, а глупачетата само гледат телевизия. Как ли ще изглеждат умничките нови млади от днешното типично българско семейство?

Институции като семейството и училището в добре уредения, прагматичен и вярващ свят, взаимодействат с църквата. Църквата е институция с главна буква в бленуваната Европа, към която все си повтаряме че принадлежим, но не чак дотам... Църквата е най-действената сред институциите, защото зачита индивидуализма, отчита любовта (не в поп-фолклорния, а в дълбинния смисъл на думата) като висша проява на човешката психика. И всичко това, без високопарна мистичност, е съчетано в ежедневието с етиката, с мъдростта в текста и подтекста на десетте заповеди, с които по нашенско често се издевателства, дори в изкуството.

През последното десетилетие студентите и университетските личности у нас (включително тези от Богословския факултет) бяха употребени за една особена "революция в името на еволюцията". Ако работниците от военопромишления комплекс или безработните бяха главни действащи лица през зимата на 1997 г., нещата наистина щяха да бъдат страшни, при това не за пръв път през българския XX в. Но



новите млади винаги ще се питат какво следва, какво предстои. Те винаги ще се стремят да запазят самоуважение, да бъдат личности, хванали бъдещето в собствените си ръце. Защото да бъдеш личност означава не само да знаеш и не само да си добре днес. Не е достатъчно и само това да знаеш все повече, да се учиш постоянно и да прагматизираш знанията си, така че те да ти служат в ежедневието. Бедата в западното общество, казват замислени тамошни наблюдатели, идва когато прагматизмът започне да измества и знанието, и любовта. Когато самоуважението надмогва креативността. В САЩ, казва Уилям Макнаб от университета на Делауер в Ню Арк, има цели общности, няколко десетки милиони, които искат все повече и повече, като в замяна дават все по-малко и по-малко на обществото. И в Щатите това е огромен проблем, създаващ огромен вътрешен и външен дълг, чието удържане е възможно само силово. На този фон нашите балкански проблеми добиват нова перспектива, която ще ни принуждава да бъдем все по-находчиви. Защото трудно можем да си представим, че в САЩ някой ще бъде способен да държи сметка за външен или за вътрешен дълг, камо ли да заговори за валутен борд... Кой беше казал, че дори спрямо един единствен човек да бъде извършена несправедливост, това нарушава световната хармония?

Българските млади днес не бива да се мислят само като прагматици, нито само като изривачи Авгиеви обори литератори, нито само като технократи, нито само като юпита или неформали. За тях наистина са важни парите, които могат да изкарват, както и възможността да имат достъп до новия дизайн на обществото. За тях е важно също така дали депутатите са кръводарители или кръводарителските акции са запазена марка само за учащите, които колкото повече знаят, толкова по-малко ще имат... Макар че електронните изкуства, рок и рап музиката, страстта по фините усилия със скейтборда, дават окрилящо усещане за свобода, истинският проблем на днешният млад българин е

другаде. В геронтизираното ни общество той (тя) трябва да полага свръхусилия, за да заслужи уважението на следващите поколения... Едно истинско предизвикателство, което изглежда си струва. И след което бъдещите щастливци няма да си разправят горчиви истории за именития нашенец Бай Ганьо, а светът ще възприема BG като една от европейските марки за цивилизованост.

## 15. ТРУДНА РАЗДЯЛА С ВЛАДЕТЕЛИТЕ

"Разделяй и владей" е старовремската, но все още ефикасна формула. Отбрани нашенци днес я осъществяват без особено много усилия. Разделяни са най-вече тези, които би трябвало да са най-осъзнатите, най-неподдаващи се на манипулации. Така наречената българска интелигенция. Художниците трябва да се чувстват заплашени, че Софийският университет ще посегне на галериите им. Университетските хора - да се заблуждават, че биха чели по-задълбочено в имагинерните бъдещи читални на "Шипка" 6. Писателите - че музеят на Яворов е в опасност, съответно, че например морската база за отдих е в ръцете на други писатели. "Каналето" - че Клуб "НЛО" ще им вземе най-гледаното време и обратно. Чапкънов и Гогов - че Бояна ще се разпорежда с герба без респект към тяхното авторство. "Бояна филм" - че не в тяхна полза ще се реши присвоената с помощта на държавната администрация изработка на пластичните варианти от герба. Кинодейците - че шефът на "Бояна филм" приватизира цялото българско кинонаследство. Пловдивският университет - че ще вземат от мизерния му бюджет (по-точно - мизерно разпределен бюджет), за да дадат на мастодонта, наричан с метафизична любов "Алма Матер". Впрочем не майка кърмилница живее днес в Бреасоновия дом. По скоро сградата - паметник на културата на ЮНЕСКО - е място за преживяване, където непрекъснато изчезват субсидии във вид само на заплати, оправдавани с някоя и друга гръмко оповестявана победа на математическа олимпиада. Преживно, преживяващо някак, е човекоживотното, което населява университета ни, научните институти, повечето творчески съюзи, всички институции, които са звани да продуцират елит, но вече десетилетие не се осъзнават, не могат да разберат, че са призвани за нещо повече от оцеляване. Трябва да щъкат несвястно хората на науката и изкуството, за да не забелязват

същественото - има един слой полуобразовани и полукултурни хора, наречени политици, които са на по-голяма почит от истинския, предпочитай да остане латентен, но действителен елит на обществото ни. Полупрослойката, занимаваща се с най-доходния бизнес по нашенско - демагогията, разбира се с изключенията, които винаги са съществували и ще съществуват, е същинската владетелска класа днес. В староримския смисъл на думата. След Коледа и Нова година, е прието децата да сурвакат за здраве, срещу което получават подаръци или символични пари в знак на благодарност и добро разположение. У нас - обратно - най-изнемошялите, които от години карат само на хляб и мляко, бяха задължително сурвакани от управниците с непосилно поскъпване на хляба и на млякото. За да е по-пълна идиотията, на следващия ден след съобщаването на радостната новина, същите медии оповестиха тържествено, че луканките и колбасите, които далеч не са предпочитано меню на средната българска трапеза днес, намаляват символично. Както намаляват и цените на прескъпия бензин, след като все повече хора предпочитат да не карат колата си... А една учителска заплата е необходима, за да се плати парното на семейство с две деца в София. Пенсия и нещо - за възрастните, които неслучайно излизат на улицата, макар и не така яростно решими, както преди две години други, по-млади активисти... Тук е мястото да припомним, че, независимо от формалния успех или неуспех, там, където старо не се почита, за добро не бива да се пита. Политикономистите в страната ни ще имат все повече проблеми, защото не искат да видят очевидното - с управлението си те задълбочиха геноцида от последните години. Скоро на всеки трима покойници надали ще има и по едно новородено...

На този фон владетелските си амбиции не скрива и гражданинът Симеон Борисов, към който президентът и премиерът на една конституционна република се обръщат с "ваше величество", наместо той към тях с "ваше превъзходителство", например. Истина е, че

към точно това българско семейство преди десетилетия е извършена несправедливост. Но е истина и това, че несправедливости се извършват през целия български дваисти век (а и днес) към всяко българско семейство. И дали това не е по-нерадостен и по-тежък факт от изгнаничество на царската фамилия извън страната? Десетилетното пребиваване в богатата и слънчева Испания не е по-злополучно от живота в суверенна република като България. Където българинът, по думите на Георги Тодоров, не е освободен още от българско робство. И наместо като достоен гражданин да вземе нещата в свои ръце, нашенецът отново се оглежда за добрия владетел (добрите владетели). Реабилитацията на монархията или завръщането на социалистите на власт надали от само себе си ще помогне там, където липсва гражданство. Нещо, което и умните хора от БСП (скъсали с ленинизма, не желаещи властта), и Симеон Борисов нееднократно заявиха на всички, взряни с "надежда и любов" към нова революционна промяна. Но тези хора трябва да са наясно, че през последното десетилетие на несъстояваща се революция българинът доказва че разбира поне това: силовото равенство, конфекционното подравняване е по-несправедливо от предоставянето на възможности пред всеки конкретен човек. А когато действителният елит си остава инертен и потенциален, нима не точно владетели заслужава бедният среден българин, който живее в непрекъснат, съсипващ, но неефективен труд, в случай че не е безработен...

Раздялата с владетелите се отлага. Твърде е възможно след авторитаризма на хитрия селянин от Правец, след все повече задълбочаващата се демократична червено-синя криза, да дойде ред и на нова, изтънчено-безпардонна демагогия. Макар че в добрия си вариант монархията притежава висок антропоцентричен етос. Но нима такава монархия е възможна в страната ни? Не е ли по-вероятно непредвидимият българин, давайки основания по света да го бъркат със сърбин, и този път да опровергае

здравия разум?... Във всеки случай евентуалното  
неинтелигентно повторение на силовата перспектива  
не води наникъде. Освен дето ще стане по-ясно, че с  
нищо старо не сме се разделили, както и че нищо  
ново не сме научили.

януари 1999

## 16. ДРУГОТО НА ЧАЛГАТА

Група "Исихия" има своя диск, има и първия си голям концерт, събрал над двеста млади хора на неслучайно място – църквата "Света София", най-старата концертна зала в столицата ни. Миксът, характерен за тях, можа да се появи само като наследство на старата българска музика и неравноделния ни фолклор. Чак сега, след десетилетно загърбване на ценностите и на възможностите за съвременна, комуникативна автентичност. Не че под път и над път не се говореше за "народни певци", за фестивали в Копревщица, за "автентичен фолклор". Проблемът е, че всичко това, къде безмълвно, къде заядливо артикулирано, бе противопоставяно на другото – модерното, технологичното, неселското, в крайна сметка – привличащото поколения неповърхностни млади нашенци към развития свят. "Исихия" тръгнаха с ценностна идея, която е при най-старите български корени, но и в стихията на съвременната популярност и автентизъм – електронни медии, интернет, нови технологии на звукосъздаване и звуковнушения, обогатяващи естетическото съзнание на днешния човек. Тази група има предходници, повечето неуспяли да станат популярни поради свирепата предразсъдъчност на средата ни. Безспорната заслуга на групата е опитът за създаване на цялостен продукт. Известно е обаче, че ценностната идея не винаги напълно се покрива с ценностна практика. Изпълнителското майсторство в случая не е на нивото на възможностите, които се откриват в намерената ниша. Известната монотонност може да се възпреме и като вярност към православната традиция, равността на гърленото и бедно на нюанси гласоизвличане вероятно е вярност към традицията на хайдушките песни (или на военните маршове, задължителни за всеки българин от мъжки пол, пребивавал в казарма), хармоничният минимализъм отвежда към безбрежността на Истока, посоката на безмълвието и на исихията...

Но на всичко това болезнено и тъжно липсва артистизъм, цялостност, самоувереност. Липсва инструментализмът и нюансираните гласове от джаза, липсва завладяващата категоричност и твърдост на рокмузиката, липсва индивидуализиращата очовеченост на добрите популярни образци. В този смисъл Милчо Левиев или Ялдъз Ибрахимова от години са по-вътре в добрата идея на "Исихия", Пинк Флойд и Вангелис - по близо до старата ни средновековна музика от българската група, а негърските спиричуъли - по добри за идентифицирането ни като съвременници и граждани на света, каквито и днешните, и утрешните българи ще искат да бъдат. "Исихия" са налучкали ценно пространство, което със сигурност означава че са интелигентни хора. Но цялостното впечатление от диска и от концерта е за липса на внушаващ артистизъм. Липса, която не може да бъде компенсирана нито от римските тухли на храма, нито от външните ефекти, нито от ентузиазма на търсещите се млади, препълнили залата... Отбелязвам го без удоволствие и с надежда, че точно тази идея ще бъде открита и последователно отстоявана от професионални музиканти и артисти.

- - - - -

Театророк може да бъде наречена оригиналната отлика, новостта, предизвикателството на българския рок от втората половина на 90-те. Имаше много последователи на Георги Минчев, на "Щурците" и на роккласиката изобщо, но театророкът не бе така характерен за българската "интонационна среда" до тогава. А по всичко личи, че истинският му разцвет тепърва предстои. Думата е за изпълнителите от "Каналето" (започнали преди десетина години от "Ку-ку"), за Стефан и Мая, за Нона Йотова, за Мариус и за още като тях - театрали по професия, възпитание и чувствителност, но интегрално надарени музиканти, публицисти, граждани, които в новите обществени обстоятелства имаха наистина щастливата възможност



да излъчват автентичност, представителна за обществото ни и за младостта в него (доколкото е останала), чрез свързаните с рокизкуството медии. Впрочем, като става дума за изкуство, далеч не всичко в театророка е за хвалба и възтрогване. За мен на първо място (и най-вече при "хъшовете") не е за хвалба известно залитане към лоша ориенталщина, която не винаги е изискано пресътворена от възможностите на наистина даровитите аранжори. Пародийността и свободата на подхода към класиката и конкретно към възрожденската ни класика като да се превръща в олекотяване на действителни възрожденски ценности. Справедлив е въпросът - не е ли по-добре да ги има в днешността ни несъвършени, отколкото да се препотвърждава нерадостната им нафталиново-учебникарска съдба от преди десетилетие? Но в "Хъшове" несъвършенството е идеологизирано като една липса на идеологизация. Пипнати са текстовете, така че възрожденският свободолюбив ентузиазъм се слива с по-късния "враг" от "Шуми Марица". Вярната любов народна днес има за местодействие по скоро градското пространство, отколкото гората, запасването на оръжие е сменено от хитроумността на ентузиастките лозунги, но дори само зазвучаването на думици като "любородна" в медийното пространство, си струва накърняването на "високостта".

Колкото до Мариус Куркински, туй смешение странно на Бой Джордж с Ани Ленъкс, той никъде не заявява че е българче и възрожденче. Очакваме новите му неща, които нищо чудно да прочуят българската поп и софтрокмузика както не биха го направили някои силови муцуни, страдалци, маняци и прочие професионалисти, дето тичат да застанат отпред колчем усетят, че някъде ще се събира някоя и друга хилядарка митингуващи.

- - - - -

Във втората половина на 80-те рокът и бардовете бяха будителите на тогавашните млади в една държава, боледуваща от патернализъм и от остаряваща олигархичност. Деца и студенти пълнеха зали, театри, стадиони, защото усещаха откровението, освободено изпод двойните стандарти на родителите. След това се отприщиха дългогодишно стаяваните мераци за бира, за секс, за рокендрол и будителството на високите рокаджии и на бардовете като че се стъписа пред естествеността и баналността на човешината, която десетилития наред нямаше право на естествена видимост и артикулация. Другото стъписване дойде от новите измерения на пазарността във финансов и в нравствен смисъл на думата. Иначе добри момчета от края на 80-те (където има откровение всички изглеждат добри) имаха възможност да се издънят като най-обикновени търгаши, за които трябваше както преди да се пише добро и само добро. Парите, желанието на всяка цена да се успее, а вероятно и тези, които им даваха кредитите, ги направиха неузнаваеми. Дотолкова, че упреците и заканите идваха не от бившите милиционери, преименувани в полицаи (или в по-разговорното "ченгета") или от бюрократите, а от тях - довчерашни откровеничещи.

Днес бардовете отново възвръщат увереност, по-различни от всякога. И още по-зачитащи различността на другия. Доказва го ежегодното събиране на ценни люде, дошли не просто да пийнат заедно в институцията Харманли. Институция, в която са записани имената на Валери Станков и на Михаил Белчев; на Христо Карастоянов и на най-пеещия депутат Гинчо Павлов; на митологичната Доротей Табакова и на тъжния Асен Сираков, на новия Калки, наследил усмихната свежест от къртрито и от бистрата мистика на толкова преплетени ценности, даващи си среща на нашия кръстопът; на Радо Щурчето с чист самодееен ентузиазъм и на държавника Петър Стоянов, за който, казват, преди години лично изпълнил тук своята "Лятна вечер в денонощен

магазин...". Макар че тогава все още никой не казвал "Той е", а и ръкоплясканията надали ще са били много продължителни.

Докато Марги Хранова позагърби партийния приятел Найден Андреев и се подреди кротко до Буги Барабата, Стенли и Нона Йотова предпочетоха да пеят за един губещ Александър. Предполагам не само защото няма къде другаде да се изявят, въпреки че и това не е изключено... На същия афиш впрочем можеха да се видят имената и на Стефка Съботинова, и на дългогодишния орфействащ и най-последно лауреат Михаил Йончев, когото чувам да се вълнува "Не го прави...", затова ще спра до тук... Жоржи Ганчев като че за тази кампания позанемари китарата, на която всъщност май никога не е обръщал повече внимание, отколкото му се е струвало че заслужава. Но надали някой е склонен да прости на тези, които спряха "Каналето" за дните преди изборите. Едните снимки за спомен с Бойчев и Кулеков са свидетелство, че приспиватели все още държат конците на будителите. А и самите будители като че ли това ги устройва.

Наистина, след зимата на 1997 г. в страната ни има ново мнозинство, но ще сбърка всеки, който би го помислил за нова масовост. Никой вече не може и не бива да разчита на инерцията, блокираща от толкова време гражданското съзнание на българина. На инерцията от страх или от желание да бъдеш редом с по-метежния, или от мераци за безметежност, или от откровено безхаберие. Някои сами надраснаха тези антикачества, други бяха принудени да се съобразяват по-високия стандарт. Като резултат новото мнозинство изглежда изключително мобилно, може би защото гладът го е научил така. И както винаги най-верен израз на всичко това дават чувствителните певци и самодейци (със своите все по-разбиращи зрители), които не принадлежат на кандидатите за политици, а като че ли по-скоро кандидатите са техни. Прочее да пожелаем на певците

повече възможности за концертни изяви извън предизборните кампании.

- - - - -

Международен семинар на тема "Популярната музика днес - обекти, практики, подходи" се свика на 23 и 24 юни 2000 г. в София. Семинарът бе резултат от взаимодействието на Института по изкуствознание към Българската академия на науките с Международната асоциация за изследване на популярната музика. Основен доклад изнесе Филип Таг, световно признат културолог в тази област, преподавател в Ливърпулския университет. Участваха с доклади още Кирстен Кирни (Великобритания), Франц Крюгер (Австрия), Джон Новак (САЩ), Дейвид Лойд (Канада), Улрих Дитер Айнброт (Германия), Йозеф Голденберг (Израел), Бернар Търнър (Сингапур), Йоткин Озер и Феза Тансуг (Турция). От българска страна доклади (с резюмета в уебсайта на Института по изкуствознание) бяха подготвили Любомир Кавалджиев, Розмари Стателова и Клер Леви. Световният форум бе открит от госпожа Елена Тончева, носител на Хердерова награда и директор на Института. С доклади участваха още Генчо Гайтанджиев, Георги Лозанов, Венцислав Димов, Лозанка Пейчева, Елисавета Чендова и Росица Драганова. Семинарът бе чудесен повод за "Осмислянето на популярната музика на границата между две столетия", както бе наречена заключителната кръгла маса.

За семинара бе характерна разнопосочна картина на търсения. Обектите на изследване варираха от християнските популярни песни, през еврейски и цигански фолклор, до нови технологии, видео и кино, литература, комуникации, до "игра на монополи" с академиците. Този форум е повече от необходим и като повторяемост точно днес и в София поради няколко причини. Първо: масовото "разбиране" на нещата от и около популярната музика у нас, особено

през последната година - две, благодарение на висши умения за манипулиране и с щедрото озвучаване от страна на масмедийните, придобиха застрашителни провинциалистски белези. Свързаха се, по стар нашенски тертип, с политиката, с претенциозността на действителни и мними обществени движения (или неподвижности?), с какво ли не извън самоценността на естетическия феномен. Изразител на този тип маргинализъм, всъщност остатък или по-скоро жив и здравствуваш корен на соц.-нихилизма, стана мнението, според което страната ни щяла да се прочуе по света с чалгата. Вестникарската "мисъл" за музиката пък се сведе (съвсем постарому, впрочем) до фактологичната повърхност или до подгавряне със самата възможност за естетстване в тази област. Важно за "дено-нощните труженици" и за шок-производителите се оказва "кой по колко време издържа" да прави секс, а не кой каква музика прави. Наистина, и на Острова има вестник като "Сън", но не той е законодателят на британската култура.

Недалновидно е да се мисли, че и музиката, и музикологията в страната ни днес се изчерпват с така щедро преекспонирания феномен "камъните падат". Факт е все пак, че сериозните ни музикални фестивали минават под знака на засилено внимание от страна на нарастващ кръг зрители с естетическо чувство. И на теоретици, които в нашата страна винаги са били достатъчно разкрепостени и широко скроени. Конкретно в тази проява се забелязва едно "престаряване", намиращо израз в големия брой български участници, които обаче далеч не изчерпват достойните за изследване пространства. Човек си задава въпрос: защо творчеството на Милчо Левиев или Йълдъз Ибраимова, или странстването на Милена до Лондон и назад, не е осмислено в специални доклади, така както новото "грами" на Уитни Хюстън е дало повод на австрийски изследовател да медитира над песните и. Струва си да се запитаме още защо талантлив и школуван музикант като Божидар Главев,

създал група със световен потенциал като "Ахат", днес не иска да чуе нито за нея, нито за поп или рок, отдаден на православието в най-консервативния му вариант?... Как рано напусналият този свят Димитър Воев продължава да присъства в нещата, които правят съвременните ни попсъстави, а и в най-новата българска литература...

Сближаването на "високо" и "ниско", на сериозно и развлекателно, на музика и "друго" е тенденция в световен мащаб. В Европа така наречената "класика", към която масовият българин продължава да подхожда или с дистанцирано страхопочитание или с андрешковско намигване, отдавна е част от попмузиката. В същото време у нас една определена прослойка хора, които могат да бъдат далеч по-умни стратегии на свободното време, продължават да потриват ръце от факта, че повече от половината музикален пазар в България бил от попфолк, свързан (естествено) с недооценката на такива "глезотии" като авторски права, индивидуално майсторство или дълбинно ценностна философия. Въпреки това мнение, факт е, че големите български зали се препълват от носители на ценности, на креативност, на действителен инструментализъм и категорично самодоказване. Бих споменал имена (без да съм изчерпателен) като Найджъл Кенеди, Ричи Блекмор, Йес, които гостуваха и у нас през последните години.

В основния доклад на семинара д-р Филип Таг проблематизира антиномиите, подобни на "високо" - "ниско", които определят традиционното осмисляне на музиката в Европа. Според него съществуват множество исторически и естетически фалшификации в говоренето и в писането за музика. Консервативните подходи обаче са безсилни в осмислянето на популярната музика, за чието изследване е необходимо познаване на феномени от различен ред. Необходимо е да се знаят параметри на социологията, антропологията, философията, естетиката, но и умение да се вчувстваш, да възприемаш като

"обикновен слушател". Необходимо е да отчиташ ролята на компютрите и на масмедииите, но и това в какви чудовища могат да се превърнат те, когато са отделени от креативността и от обществената отговорност.

Филип Таг е един от най-последователните радатели за адекватно отношение към феномена попмузика, на основата на една интердисциплинарна методика, интегрираща различните традиционни науки тъкмо на границата с "популярната рефлексия" и с естетственото, непредубедено възприемане на иновациите. Безспорно, подобна подвижна методология далеч надхвърля пределите на музикознанието, да не говорим за "етномузикологията", която е хит и сред родните изследователи. Интегралният подход в световната хуманитаристика отдавна е плодотворен във всички области на изкуствознанието и културологията. Правилната преценка на възможностите, които дава, у нас все още предстои. Това е основание настоящият семинар да бъде отбелязан като нещо повече от "поредно мероприятие". Дори само заради отдалечеността си от особената "балканска омая", която, видите ли, била една и съща и при сърби, и при гърци, и при турци... "Може да сме тъпи и твърдоглави, но това ни е идентичността", казва едно популярно схващане за Балканите. Но балканският човек в никакъв случай не е само Горан Брегович, на него отдавна не му достигат само сватбите и погребенията, още повече когато те се оказват едно и също нещо - като в лош и пак преекспониран филм на Костурица, дето също се изявява като музикант. Българският несхоластичен професор Константин Гълъбов, някъде през двайсетте години на отминаващия век на войни, отбелязва особената съдържаност на българската песен в противовес на "опияняването" от прекомерни възторзи и крушения. Не е ли говорил впрочем изобщо за балканската песен, която не успява да се наложи сред общо взето мизерното битие на нашите географски широчини? Защото истината е, че тук, на

Балканите и конкретно в България, има много и разнообразни ценности, има достойна популярна култура, извираща от самите корени на европейската цивилизация. Форуми като този, излизайки от тясната специализираност на схоластиката, помагат да го осъзнаем. Те дават увереност, че малкият ни балкански свят е зона не на ориенталска неподвижност или трескава залутаност, а на (макар и трудно понякога) развитие и обновление.

- - - - -

В крайна сметка какво разбираме под "чалга" и какво е нейното "друго", нейното обратно? Налага се да изясним нашето мнение, след като не сме съгласни с безобидния превод, означаващ песен, музика, или музикално изпълнение изобщо. Чалга е подражанието или "неутрализирането" на чужд образец чрез създаване на български ерзац-вариант. Другото на чалгата е изкуството "музика", с нейната оригинална идея, виртуозен инструментализъм (включително в областта на ноухаото и технологиите), находчивост при представянето. Чалга е "ритъмът шакадън" на български, другото на чалгата в този конкретен случай е оригиналът на Таркан. Чалга е "Юлско утро" на Маргарита Хранова, другото е британският оригинал на Йорая Хип. Чалга е елементарното подражателство на гласовити балкански съседности, другото в този конкретен случай е да кажем "Мустафа Ибрахим" или "Искам да бъда свободен" на Фреди Меркюри и "Куин". Чалга е схематизирането на югоизточните европейски ритми като строено от незнаен фатмак или любител на кучека "наше", другото е да кажем проектът "Балкански коне", старата българска или добрата част от новата българска музика. Чалга е липсата на търсене във всички потенциални посоки за музикантска, артистична и технологична изява, другото е да кажем "Кашмир" на Лед Зепелин, включително последният му вариант с арабски, индийски или все едно какви



други автентично източни музиканти... Съвременната българска музика има много пространство за "другото" на чалгата, очертано в по-горните редове. Срамота е ценното, нашето да продължава да бъде недооценявано и нихилизирано, докато чалгата продължава да претендира за единственост, опасно ориентирана към идентичността ни. Защото чалгата е "радостта на фатмака", определял десетилетия наред обобщения образ на балканеца. Но по нашенско трябва да заживеят и по-щастливи хора.

### III. ЯДРОТО НА (НЕ)ЗДРАВОТО ОБЩЕСТВО

#### 1. СОФИЯ ИМА ЕДИН УНИВЕРСИТЕТ - СОФИЙСКИ

Тези дни, когато отбелязваме 110-годишнината от създаването му\*, тази истина все още не е достатъчно ясна. Нищо чудно, след като вече десетилетия обществото ни пребивава в мъглата на ценностна неопределеност и разколебани основания, намиращи израз включително и в начина, по който са наименовани сегашните висши училища.

Очевидно в началото са необходими няколко пояснения. Първо - в названието на това есе не се визира днешният Софийски университет "Свети Климент Охридски", защото този университет днес, изключвайки богатата му и поучителна близка и по-далечна история, с нищо не е по-малко маргинален от който и да било друг в столицата или в страната. И тук бюрократизиран Ректорат и факултетски ръководства действат като антиуниверситети, като антиинституции, а действителните личности се броят на пръсти. Публична тайна е изключителната финансова, кадрова, ценностна каша, сред която животуват тези, които би трябвало да са представителна част от елита на страната. Не будители, а по-скоро просто оцеляващи с цената на всичко приспиватели има в немалко факултети, където студентите са "седмочисленици", а техните наставници - професори, доценти, асистенти - са стотици, в общоуниверситетски мащаб - хиляди, първородно отчуждени от университетските ценности, които би следвало да са ценности на гражданското общество. Затова не е случайно, че никой от другите сегашни софийски университети (т.е. университети в София) не желае да има за началник ректора Лалов - професорът с най-добре гледаната брада в България; шефът, който искаше и повече от позволените два мандата "С поглед напред и в рамките на възможното", да възпира реформата в университета си.

Наименованието "Св. Климент Охридски" българската Алма Матер носи през по малко от 30 години от общо 110 годишната си история. В началото Висшият педагогически курс няма свой патрон. Висшето училище - също. "Университетът в София", както се нарича в първия Закон за Университета, в началото на века не знае, че ще се титлува с името на един от Светите седмочисленици. Някъде по това време, без официално да е приела патрона Св. Климент, университетската колегия започва да чества 25 ноември (по тогавашен стил, а 8 декември по сега приетия Григориански календар) като свой празник. През трийсетте години сградата на Ректората е открита със скромния, но точен надпис "Софийски университет" - компромис със завещанието на Карловските братя Евлоги и Христо Георгиеви, в което е споменато, че висшето училище, за което дават средства, трябва да носи тяхното име. В навечерието на 50-годишнината, отбелязана по-скоро с патриотарски, отколкото с патриотични чувства през 1939 година, надписът на университета ни е променен и става Софийски университет "Св. Климент Охридски". В края на 40-те години, когато всичко, включително университетските фондове, се национализират, многострадалната фасада на университета ни е украсена с надписа "Софийски държавен университет", а политиканстващи натегачи са искали да демонтират статуите на Карловските братя, дело на скулптора Кирил Шиваров, като ги заменят с ликовете на Георги Димитров и на Васил Коларов. За щастие не се намира скулптор, който да ги направи достатъчно убедително, поради което хрумването в стил "културна революция" не се осъществява. След "историческия" Априлски пленум, въпреки продължаващото зачитане повече на революцията, отколкото на еволюцията, се взема решение университетът да върне името си "Климент Охридски", без "Св."... И така до 1990, когато тогавашният ректор и днешен председател на Висшата атестационна комисия акад. Никола Попов, човек

повече планинар, отколкото (полит)икономист, обявява пълното ново-старо име - Софийски университет "Св. Климент Охридски". Особено напрежение има в това наименование - университетът е софийски, а патронът му е охридски. По адекватно би било "Софийски университет "Св. Климент" или просто и само "СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ", в който да бъдат върнати "изселените" преди пет десетилетия икономически, медицински и всички други университетски науки със съответните им факултети. От друга страна трябва ли повече Св. Климент да бъде покровител, още по-малко - параван за недостойни люде с чиновническа психика, каквото е множеството "хора на щат", животуващи днес в Алма Матер?

Но нека погледнем един друг днешен университет, който също е Софийски, разположен е в столицата София - нине именуемият "Университет за национално и световно стопанство". Основан е след откъсването на икономическите науки от някогашния неоформен Софийски университет. Защо след 1989 не бе наречен "Университет за микро и макро икономика" или още по-опростеното Икономически университет? Навярно защото прекалено много прилича на "Икономически институт", народното наименование на Висшия икономически институт "Карл Маркс". Но трябва ли да се срамуват толкова от някогашния си патрон хората там? Независимо какво тромаво и причудливо име ще му дадат, истината, която не може да остане скрита е, че всички, ама всички действащи днешни български икономисти, са политикономисти, възпитаници на ВИИ "Карл Маркс". А е крайно време страната ни да има университетски икономисти, културикономисти, каквито могат да бъдат възпитани в един цялостен СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ в обозримото бъдеще.

Наименованието Минно геоложки университет "Св. Иван Рилски" е още един фрапиращ пример за странно съчетание на ортодоксалната мистика с представа за университет, която се е заровила в къртичината на собствената си неадекватна самодостатъчност. Всеки

разумен човек от днешния минно-геоложки университет би предпочел да бъде личност в Геологическия факултет на големия СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ. Двумилionна Виена има един университет и това е Виенският университет. Шестмилionна България (след пет години, както е тръгнало, вероятно ще е петмилionна), въпреки че не се дави в изобилие на полезни изкопаеми, сред своите петдесетина "университета" си има и специален такъв за миньори, по-точно за началниците на миньорите, наречен на многострадалния български мъченик "Св. Иван Рилски". "О, времена, о нрави!", възкликва древният мислител по друг повод. Ако би живял днес и в столицата София, вероятно би възкликнал "О, липсващ Университет!, О, неадекватни имена!"... И би продължил "гневното си пътуване" (виж позабравената повест на Дико Фучеджиев) не за да облагородява Странджа планина, а най-вероятно да мие чинии в Европа или в Щатите, където поне прехраната му изглежда по-сигурна.

\* Вариант на статията е публикуван в "Аудиториум. Издание за университетска култура", бр. 2, декември 1998

## 2. ДОСТОЙНСТВО ИЛИ КОНЮНКТУРА

За седмица, месец, година може да се създаде фирма, банка, партия, синдикат, парламент, правителство, да се спечелят избори, да се стане милионер, да се преживее възход и падение, какво ли още не да се случи от синхронната пъстрота на суетливото всекидневие от "новото първоначално натрупване". Десетилетия и столетия упоритост и противопоставяне на конюнктури обаче са необходими, за създаване на университет. Институцията, възплъщаваща знанието на всички необходими науки, способите за достигането му и обществената отговорност. Всичко това - осмислено и постоянно обновявано от свободния човешки дух. Университетът не се гради само чрез необходимите финансови средства. Не е достатъчно да има преподаватели и студенти. В най голяма степен тъкмо Алма Матер, "майката кърмителка", притежава памет, традиции, психологическо-сакрална и диахронна плътност, възможна само след креативните усилия на поколения дейци - интелегенти и интелектуалци. Не на последно място - университетът е културно-исторически и нравствен феномен, а не просто "надстройка" на някаква "база".

Не е чудно, че тъкмо в нашата страна, печално известна със столетията робство и с десетилетията чуждо подтисничество и неравнопоставено влияние, сред които традицията често се брои като излишен предразсъдък, някой реши да "наруши монопола" и да учреди нов университет. Както си е създал връзките, бизнеса, банката, фондацията. Думата е за т.нар. славянски университет, който трябвало да попристъпи "миризмата на нафталин", дете се носела от Софийския университет "Св. Климент Охридски", чиито възпитаник има честта да бъде пишещият настоящите редове. Липсата на по-сериозен, диахронен подход, а и на елементарни познания, от които е ясно, че Софийският университет от самото си създаване и до ден днешен е и славянски университет, запраща

разсъжденията, помислите и действията, насочени към академичните институции, в бленоподобие и в невъзможността, в обречени на безплодие посоки, независимо от силата и интензитета на амбицията.

Когато някой има претенции към университета, той може да ги сподели само по законите на университетското културно пространство, чиято ментална същност са възможностите за съ-разбирателство. Ако, разбира се, има сериозни намерения да бъдат резултатни тъкмо за университета неговите претенции, а не за някакво друго общество от хора - група или партия - с което по една или друга причина трябва да се съобразява.. Тъкмо университетът е мястото, където всяка идея се поставя на изпитание - не само от населяващите го съвременници, не само от пристрастията, които всеки от тях като човек не може да не носи, но и пред достойнството на институцията, която, наред с имената на българите-европейски възпитаници, като Иван Шишманов, Балан, Златарски, Агура, Милетич, Георгов, Фаденхехт, пази и тези на славяните Иречек, Бахметиев, Милюков, Завялов, Попруженко, Бицили... Но не за да ги митологизира, нито пък прибързано да ги обявява за отживяли времето си.

Университетите винаги са безпокояли обществото, а и те също винаги са били обект на претенции. Критикът на българската литература и изкуство Кръстьо Кръстев се изявява и като първокритик на младото българско висше училище. И забележително е, че това се случва преди да стане един от най-уважаваните му професори. Според него, в първите си години висшето училище демонстрира една "научна бездейтелност", липсват научни звезди от "първа величина", а има немало, които "не са никакви величини". Студентите напускат университета неудовлетворени, след като най-добрите от тях участват в "скръбни инциденти" с университетското ръководство. Доктор Кръстев апелира студентът да бъде оставен сам да се усъвършенства в зависимост от наклонностите си в условията на свободен избор.

Абсурд са всякакви "университантски изисквания", които възпитават не граждани, а дребни чиновнически душици. Недопустимо е да не се зачитат най-добрите европейски традиции. В Англия, страната с най-стара култура, отбелязва човекът с европейските критерии, университетите са образували едно цяло с градовете, в които се намират и името на които носят, били са участници, а често и начинатели на културните борби на града и на нацията. Руските университети пък взимат пряко участие в "гигантската борба между азиатския деспотизъм и домогванията на свободния живот"... Историята на университетското развитие, отбелязва д-р Кръстев, е история на най-важните етапи от духовната еволюция на нова Европа.

Може да се добави, че историята на българската Алма Матер бележи основните моменти в духовното развитие на нова България. Проумяването на този факт ще ни предпази както от "повтаряне на вече ставали неща", така и от десетилетията политикоцентризм, поставял българското общество в незавидното положение не рационално да решава собствените си проблеми, а да робува на предпоставени схеми, идващи от някоя "велика сила", сама много по-добре осъзнаваща интересите си. Между културните институти първо място заемат винаги университетите, ще се съгласим с доктор Кръстев, но и ще добавим - тези, които събират надеждите и подкрепата на народа си, тези на които отива главната буква, а не целящите да задоволят нечия непремерена амбиция.

И ако банка "Славяни" или която и да било друга финансова институция действително е загрижена за развитието на славянската наука (с цялата условност на такова определение), най-добрият начин да реализира народополезните си намерения е като подкрепи не само Факултета по славянски филологии или Исторически факултет, или Центъра за източни езици и култури, или Центъра по културология, или Центъра за славяно-византийски проучвания "Иван Дуйчев", но и факултетите, свързани с индустрията,



каквито не липсват и в днешната структура на Софийския университет "Св. Климент Охридски". По този начин ще се приобщят към делото на братята Евлоги и Христо Георгиеви от Карлово, а и ще докажат на обществеността, че не са забогатяли случайно и напразно. Така биха придобили и моралното право да бъдат взискателни.

Настоящият кризисен за университета момент е най-подходящият за осъзнаване на подобни прости истини. За мнозина обаче широкото огласяване на т.нар. Славянски университет, в който щяло да се преподава и турска филология, е не толкова задълбочено и осмислено начинание, колкото протестен жест срещу лесната смяна на "здравствуй товарищ" с "хелоу френд", срещу бързото откриване на Американския университет, на Новия български университет, на Американския колеж... За хора, които са свикнали с блоковото мислене и с "образа на врага", вероятно тези факти звучат като истинско нашествие на ЦРУ. Любопитно е, че по същия начин са приемали благотворителната дейност на Рокфелеровата фондация (с нейни средства е построен днешният Биологически факултет, обявен по-късно за "Червения факултет") за Софийския университет през 30-те години тогавашните германоцентрични управници. Едно от най-печалните последствия от люшкането между "филство" и "фобство" в българския обществен живот, са крайно негативните афекти върху националната културна традиция, прагматизъм и рационалност, върху вярата, че сами можем да се справяме.

И ако в други университети випускниците се състезават да даряват институцията, която ги е създала като граждани, у нас все още се провокират изкуствени противопоставяния между преподаватели и студенти, хуманитаристи и природонаучници, абсолвенти от последните години и завършили преди десетилетия... Не успявайки да се разбере с родния си брат, българинът намира псевдоувереност у "по-голям брат", отдалечен на хиляди километри. Неразбирайки, че е необходим на собствения си

факултет, тръгва да осъществява мегаломански проекти за нов университет, наместо да направи малкото, което му е по силите, но с което действително ще допринесе за промяна към по-добро...

Рационалното, корпоративно мислене и действие в съгласие с националното достойнство и стратегии, е заменено с идеалистично, псевдоколективистично, което през последните десетилетия едва не изтръгна из корен действителните добродетели на българина, покълнали и закърнели като че ли още някъде през Възраждането. Днес българинът наистина сякаш е позабравил, че образоваността и учителят са нещо ценно и ценено, а държавата се люшка между щедростта, която дължи на духовността, и гладното битие, на което подобна щедрост би предизвикала в други, също толкова нерационално организирани, сектори. А докато липсва адекватно отнасяне към науката и културата, ще изживяваме срама и на по-досадни кризи от днешната университетска.

Навсякъде по света сред университетите на почит е различността. И според различното качество на висшите училища (или според различната степен на убедително показано качество), е различна и държавната грижа, и степента на самостоятелност. В условията на стихийно "опазаряване" у нас уж висши учебни заведения, които другаде биха имали статут най-много на факултети, събират необосновано високи такси. Възползвайки се от дезориентираността на бързо забогатялите платежоспособни слоеве, вземайки повод от недостатъчната държавна субсидия, те направо компрометират платеното обучение. И как иначе, като на места то е платено, без да е обучение. Това е само една, но достатъчна причина, Софийският университет да поддържа по-ниски такси, неприемайки шантажа на Беровото правителство. Забравеният навик на българина да плаща за училище трябва постепенно да се поощрява, без да се превръща в алтернатива на изхранването му. "Барьерните плащания" са приумица на новобогаташи,

на псевдобогаташи, случайнобогаташи... Също както и прибързването с всеобщото платено обучение.

Ще бъде ли университетът ни надломен, както в средата на века, когато от живия му организъм заедно с богословието бяха откъснати стопанските и медицинските науки, както и някои приложни дисциплини, резултат от рационална - тъкмо за България - специфика на висшето образование. Наистина, властниците у нас май по-ги интересува за колко време може да се затрие университетът, а не колко трябва да се гради. Вероятно защото градежът е неконюнктурно постоянство, което не е присъщо на политиците ни, а и на повечето ни объркани съвременници. Но ако конюнктурата пак вземе връх, това ще бъде срам най-малко за университета ни.

След неуспешния пореден вот на недоверие към Беровото правителство, един охранен приятел ме попита: "Какво, няма ли да спира стачката?". Всъщност тя тепърва започваше.

февруари 1994

### 3. КРАХЪТ НА ГРАЖДАНСКАТА ИНТЕЛИГЕНТНОСТ

Да бъдеш богат в добре уредените страни е морално право, което се доказва ежедневно с резултатни действия в полза на обществото. У нас, въпреки латентните изключения, които не може да не съществуват, богатството все още е самоцел, впрегнала напусто здрави нерви, зъби, лакти, бодигардове, наглост и дебелоочие. "Там някъде" интелигентната гражданска личност, осъзнала интереса си като интерес на неизмислена общност, просперира, предприемайки усъвършенстващи средата, одухотворяващи житейската сегашност начинания. На нашата географска дължина и широчина "учен", "артист", "книжовник" отново е на път да стане синоним на неудачник, пияница, хахо, на даскалгенковска убогост и нездрав ентузиазъм, в случай че го има изобщо. Интелигентният, според изкривения възглед на българина, "къща не храни", трудно се задомява и лесно се развежда, прелъгва се, поддава се на манипулации, оставя се да го правят на маймуна, разговорно казано... Вероятно поради това от петкокаравелово време не се усеща част от общност, а е мнително, сприхаво, рошаво-неумито наострен срещу нея, т.е. и срещу себе си. Или, след приетата удобна самозаблуда, че учи за да не работи, е с конформистки комплекси, старателно култивирани и рекултивирани, особено през последните десетилетия.

В гражданския социум не е задължително търговците да целуват ръка на духовниците, но не се допуска никой храм да запустете. У нас, наместо да укрепят поне един от срутващите се манастири, новозабогатели кредитни ентузиаст-банкери туриха ортодоксията като наглед за финансова институция, а православни, по-православни и най-православни претендират за единственост и незаменимост, докато светата съборност, която събуди нацията ни за свободен живот, се отдалечава на светлинни години.

Писателите ни също са демократи, по-демократи, най-демократи, като си имат съответните съюзи, групи, групички. А докато Солженицин си задава въпросите, някои нашенци се връщат от Европата, за да прочетат (на български) тия пущини Чехов и Достоевски, зер по французко много ги тачели. Телевизията ни показва нарцистичните им въздишки над портрета от младини – най-сигурният белег за непълноценност, подправена с егоцентрични претенции.

Тъй или инак, читателите с пиетет към българската книга не стават повече. В цялата вавилонщина единствено сигурна е липсата на оживотворителната гражданска интелигентност, която не противопоставя дух на материя, черно на бяло, добрите на лошите. От столетия университетите са институциите, в които се култивира интелигентно съзнание и действеност. След като се разбра, че от десетилетия, та до април 1994 (със сигурност и в обзримото бъдеще няма да е по-различно) създаването на граждани не е сред държавните приоритети, необходимо е действителните университетски хора, колкото са останали, да направят нещо. Защото и след голямото им завръщане като Почетни доктори на университета, личности като Петър Увалиев, Минко Балкански, Асен Игнатов, Боян Мутафчиев, не стават по-малко самотници в културата ни. Така е, защото будността и спокойствието, тези незаменими белези на университетското достойнство, са неприсъщи на обществото ни, което все строи нещо абстрактно, все нанякъде пътува, и като че не му остава възможност да съзнае и да срещне себе си.

Поради което българинът лесно преиграва както с нещастията, така и с ентузиазма, спечелвайки в замяна нов низ от катастрофи и разочарования. В страната ни университетското достойнство е накърнено от разни противопоставяния с революционантски отенък, липсва университетска общност, разбираща собствения си интерес като общ, като обществен. Всеки черпи толкова, колкото може

от университета, но покачил се малко или повече по несправедната държавна стълбица, като че бърза да го забрави.

Подценяването и самоподценяването на университетската институция си личи още и по отделянето на различните творчески съюзи, културно-просветни организации, дори студентски общности, от университетското културно пространство и впрягането им в политиката. Никой не отрича необходимостта от граждански усилия и в политиката, но всеки средноинтелигентен ум ще отбележи предизвестеното безсилие на политиците, когато сред "масата" липсва гражданска плътност. И че където тя липсва, диктатурата дебне на крачка от щуравото ежедневие. Ако университетът продължава да не получава подобаващо гражданско съпричастие, ако държавниците, вестникарите, духовниците, лекарите, писателите, физиците, юристите, учителите, цялото множество университетски възпитаници продължават да не се подкрепят, да не са заедно (не толкова формално, а интуитивно), метафизичното и неинтелигентно зло ще продължава да взема връх над всеки граждански акт, колкото и справедлив, и обоснован да е. Обединението не бива да е манифестантно-кампанийно – за 24 май, за 5 декември или за 99-годишнината на университета. То би било естествено и оживотворително само като част от ежедневието, в което все повече университетският възпитаник, човекът с интелигентна действеност над средностатистическата, ще бъде важен и уважаван. Тогава неподвластната на инфлация негова стойност ще добие действителните си очертания и цена. И няма да бъде чудо за три дни.

1994

#### 4. ЯДРОТО НА (НЕ)ЗДРАВОТО ОБЩЕСТВО

Кризата, която университетът преживява, е предизвикана от политически предразсъдъци и наостреност, от законодателни и подзаконови намеси, от нередовно и недостатъчно бюджетно финансиране. Допускането на всичко това свидетелства както за незрялост на университетската автономия, така и за неадекватно отнасяне към проблемите на науката, образованието и културата от страна на държавата. Кризата в известен смисъл е белег и характерна перманентна особеност на всеки университет. Както впрочем и на всяка развиваща се система. Но в добрите случаи, преодолявайки напрежението, университетската институция постига ново качество на дейността си.

Във връзка с намаляващата бюджетна субсидия за академичната институция е повече от препоръчително да активизира връзките си с обществеността. И особено с онези граждани, които са негови възпитаници. Наистина, чудесно би било да се осигурява постоянен контакт както с тях, така и с евентуални дарители, фирми, банки, сдружения, клубове. В добре уредените университети такива контакти имат и своите чисто прагматични последствия, чрез тях се постига и част от финансирането на университетски дейности, и регламент за качествена реализация на част от випускниците. Създава се и продуктивно вътрешноинституционално напрежение, спомагащо за усъвършенстване на институцията без революционни сривове.

Разбира се, частната инициатива не бива да изземва задълженията и грижата на държавата. Напротив – постигането на новото качество е невъзможно в условията на стагнация, оттеглени субсидии, външни, неаргументирани изисквания за съкращения на процент.

От месеци в Софийския университет "Св. Климент Охридски" се подготвя учредяването на

Университетския клуб - сдружение на граждани, завършили университета и негови приятели, които съзнават незаменимата роля на университетската институция в демократизиращото се общество, които не са забравили, че каквото са постигнали, в голяма степен го дължат на своя университет, които са общност въпреки и над политическите си или други "синхронни" пристрастия. Членството в Университетския клуб е свързано с определени финансови ангажименти, с индивидуални клубни такси, които, при стриктно спазване волята на платците, се употребяват за книжовни начинания, за стипендии, за еднократни помощи и пр. Годишният отчет пред дарителите се осъществява и кореспондентски. А най-достойните люде, заедно с Почетните доктори, предишните ректори, дарителите, обществени дейци, писатели, интелектуалци, доказали през годините съпричастието си към университета, образуват Почетния борд на Университетския клуб.

Учредяването на Клуба като възможност да бъдат координирани усилията на максимален брой организации от университетското културно пространство, ще бъде в съгласие с европейската университетска традиция, но и ще спомогне за максимална децентрализация, съобразена със здравата рационалност и интереса на всички катедри, факултети, звена, които биха я възприели.

С риск да се повторим, си струва още веднъж да се напомни, че активността в тази посока не отменя, а напротив - изисква редовно, а и приоритетно насочване на държавни средства към променящата се университетска институция. Защото университетът не е просто "едно от училищата", които тежат на бюджета. Не е надстройка на някаква абстрактна база, а е уникален културно-исторически, антропологичен и етичен феномен. Той е сред приоритетните държавни институции на всяка уважаваща се страна. Нейното достойно зачитане е влог и за оздравяване и рационализиране на другите



държавни институции, чието достойнство е невъзможно без университетски образовани човеци.

Съществен белег и израз на университетската криза е и противопоставянето на един факултет срещу друг, на хуманитаристите срещу математиците, на науката срещу образованието, на студентите срещу преподавателите, на възпитаниците, които се потапят в живота, срещу оставащите в институцията. Необходимо е да се отбележи, че от подобни изкуствени противопоставяния вредата за университета и за обществото е сигурна. Рационалната креативност, общата грижа за бъдещето, която придобива плътност само когато миналото е адекватно осмислено, могат да се противопоставят на инерциите. Но колцина от държавниците ни, от университетските възпитаници, от преподавателите и студентите (да не говорим за "служителите") са решени търпеливо да посветят години от живота си на такива оживотворяващи училището и обществото ни усилия? Вярата и идеите, твърдят мъдри философи, без резултатни дела са нищо. Но ще има ли възможност делата да бъдат извършени по неписания кодекс на университетското достойнство?

## **5. СТУДЕНТСКИЯТ ДОМ В УНИВЕРСИТЕТСКОТО ПРОСТРАНСТВО**

Едно от нещата, които трябва да отличава ерата на кръжоците от едно по-съвършено време на Студентския дом, е университетското съзнание, свързано с най-високия и достоен академичен стандарт. Това означава самосъзнание (и самочувствие) за антропологична историчност, за диахронна плътност. Както и съответни конкретни отговорности. Защото конкретни хора преди нас също са разсъждавали и действали за тази институция, не всичко започва от нас и поради това настоящата сбирка не бива да бъде просто поредна кампания, с която да отбием повода, даzakлеймим комсомолците отпреди десетилетие или да си прославим имената.

Необходимо е да се вгледаме в миналото на Студентския дом, преди да осмислим сегашното посткомсомолско състояние и възможностите на Дома в обозримо бъдеще да изпълнява ролята на съвременно организирано средище за доброжелателно насърчаване на студентската научна, художествена и практична активност. Впрочем във връзка с употребата на думи като кръжоци, комсомолщина, централизъм – добре е да отчитаме, че нито едно от изразяваните с тях явления не са надживяни в обществото ни. Само че днес, освен за червени, се говори също за сини, за монархически и всякакви други младежи, търсеци себе си. Както и за новозаформени безпринципно-политически приятелски кръгове. А обществото ни като цяло остава nihilистично, негражданско, централистично вярващо, че политиците са най-важните и че те ще поемат нашите собствени професионални, граждански, етични отговорности.

Но нека да погледнем по-старите книги, макар че публицистиката днес е голямо изкушение. Запазени са достатъчно материали, които говорят красноречиво – Студентския дом е замечтан в съгласие с възрожденската ни образователна традиция още в първите години на българския университет. Постъпки

за строеж са предприети от наследници на братята Евлоги и Христо Георгиеви с подкрепата на академичния съвет на Софийския университет и на Министерството на просвещението. Приет е Указ 29 от 15 май 1915 година, с който се одобрява сумата от 245 520 лева, получена от отчуждени за нуждите на университета имоти, собственост на Ив. Ев. Гешов, която трябвало да послужи за образуване към Ефорията "Евлоги и Христо Георгиеви" на нов фонд с наименование "Дом на Иван и Мария Гешови". С него да се построи сграда, в която да живеят безплатно студенти, деца на ветерани от войните. В издание от 1925 година, десетилетие преди построяването на централната ректоратска сграда, Велко Йорданов, тогавашен член на Учебния комитет при Министерството на просвещението, посочва: "...тоя дом, една от големите и хубави постройки в София, е вече въздигнат непосредствено до Дома на изкуството (Славейков площад) и вероятно още тая година ще се употреби за целта."

Какви са по-късните напрежения между личните интереси на семейството-домакин и студентските среди, днес може само да се гадае. Сигурно е това, че сградата и всички университетски фондове след 1944 г. са национализирани, каквито реално са и днес. Но вероятно по-интересно е да се изследва поучителният опит от историята на автономния университет с конкретни лични собственици. Начинание като споменатото е пример как може да се съчетава личният интерес и авторитет на имотната фамилия с университетския и с обществения интерес. Във Виена например подобна взаимност действа столетия наред в посока на поддържане и установяване на едно от най-красивите и функционални градски пространства на Европа. Така е и в Мелк, така е и в Залцбург.

С характерната си изчерпателност Михаил Арнаудов сочи подробности за това, че академичният съвет години наред е имал "особна грижа за студентството". На 12 декември 1923

университетският управителен орган подкрепя решението на Гражданския комитет за изграждане на нов Студентски дом. Предоставени били приходи от университетски балове, средствата се набирали от "увеличаване на студентските вноски за Клуба при постъпване в университета на 10 лева. Отделят се по 5 процента от дохода на университетските издания, такси от 100 лева за наем на университетски зали с цел "събрания, сказки, четения от страна на външни лица". През 1927 и 1928 година капиталът достига 1 183 543 лева и комитетът решава, че "може да се започне строеж на дома върху отстъпеното от Софийската община още в 1904 година място".

В респектиращо съседство със сградите на БАН, Народното събрание, университета, храмовете Св. София и Александър Невски, се е предвиждало да бъдат разположени студентските научни дружества, където паралелно и със съгласие с модата на европейските салони се съсредоточава и художествена активност, която в много случаи през отминаващия век отстъпва и се обезличава от политическо партизанство и военщина. С известна горчивина историкът на университета отбелязва наблюдението на д-р Паулсен в студия от 1902 година, валидно и през 1939, когато се отбелязва 50-годишнината на българската Алма Матер и днес около 110 години след началото на висшето образование в страната ни. Днес дори студентите се митологизират, както никога по-рано... И така, доктор Паулсен, един от учителите на първите ни университетски дейци споделя: "Необходимо е да се признае, че щом студентът играе активна роля в обществения живот, това е симптом за болезнено състояние на страната; то показва, че държавата и нейните ръководни дейци не отговарят в своите външни и вътрешни функции на инстинктивните изисквания на народния дух..."

Има ли ги днес, ще успеят ли да вземат връх държавниците, които са способни да долавят "инстинктивните искания на народния дух"? Които, без да флиртуват със студентството (подход, винаги

съчетаван с пренебрежение и подценяване на действителните потребности), не ще поставят абстрактни обществени задачи, а просто ще предоставят възможности за изява? Които ще приемат очевидното – Студентският дом може да бъде автономен само като неразделна част от един съвременен национален университет, с окръглена академична цялост, с възстановени факултети и имоти, неправомерно откъснати от живия му организъм, със зачитане на автономността във всяко от звената му. В такова постижимо и необходимо бъдеще Студентският дом в по-голяма степен ще бъде и университетски дом. В него ще идват най-уважаваните преподаватели, випускниците на висшите училища и академиите сред политическия, но и сред стопанския и художествения елит. С помощта на които ще се удържа високото равнище на академичен стандарт, който е необходим на Студентския дом, на центъра на София и на страната ни.

## 6. ИМА ЛИ НА БАЛКАНИТЕ УНИВЕРСИТЕТИ?

Щом за някое място се казва, че е барутен погреб, това със сигурност означава, че там няма университети, че интелектът е предал позициите си на милитаристи, революционери, юнаци, на които не им е необходим нито стандарт на живота, нито естетическо самосъзнание, нито каквито и да било подобни глезотии.

От възникването си през Средновековието университетите трудно утвърждават и отстояват мястото си сред останалите обществени институции. И до ден днешен (и това е особено валидно в нашия, в балканския регион) възможностите им се подценяват от собствените им правителства. За сметка на неестествено завишени очаквания към действията на политиците. Загърбва се културноисторическото значение на университетите и не се доотчита ролята им на официални и представителни, но и на неформални средища. Не само у нас университетската култура е в недостатъчна степен държавотворческа, не се осмисля и оживотворява като част от една по-разумна държавност. Тези факти са сред причините отминаващият век да бъде трагичен за балканските народи. Липсата на интелигентна взаимност между духовния елит в региона неминуемо ще предпостави и следващи трагедии. Ако продължава недоверяването на интелигентната действеност, на критичната рационалност, на отговорната предприемчивост, която открай време се култивира в университетските институции, не можем да очакваме нищо добро.

Днес има няколко равнища на сътрудничество между балканските страни. Най-голяма степен на представителност безспорно имат контактите между държавните институции. На Балканите обаче те са доказали най-голяма степен и на неефективност. На второ място са поставяни икономическите съвместности, които за жалост все още са прекалено обвързани с политическата конюнктура и с централизираната структура на еднонационалните

държави. На трето място по роля и по обществена оценка идват т.нар. "културни връзки", незначителна част от които са и университетските взаимности. Това е един нерационален модел, който следва да се променя постепенно. Естествено е действият и неравнодушният университетски човек да започне да променя това, което пряко зависи от него. И е естествено университетските хора да започнат с по-висока оценка и отговорност на собствените си усилия за взаимност. При това официалните контакти между университетите, между ректоратите, са само начало, при това недоположено. Парадоксално е например да има договори с австралийски и латиноамерикански университети, както и техни представителства в София, да няма никакъв с Букурещкия и с Белградския университет, а в навечерието на 110 годишнината на висшето образование в страната ни договорът между Софийския и Атинския университет все още да се подготвя...

Следва да се разработят и връзките на всеки конкретен университет с випускниците му от съседните страни. Випускници, които дължат на своята Алма Матер сравнително високия си ценз в обществото. Другаде това отдавна се прави и е незаменим фактор за стабилност. В университета на областта Саар, университета в Саарбрюкен, създаден след втората световна война и разположен в бивши хитлеристки казарми, 30 процента от студентите са французи, които всеки ден преминават границата, за да слушат лекциите си при германски преподаватели, сред които личи ученикът на Карл Ясперс, почетният доктор на Софийския университет Герт Хумел. Има и много млади германци, които предпочитат френски университети. Интересно е да се отбележи, че тази разменност започва да се развива непосредствено след края на Втората световна война, когато "германец" за французите е звучало приблизително така, както "турчин" за патилия грък или българин.

Нашият Софийски университет (и това, струва ми се, е валидно за който и да е университет на

Балканите) все още няма стратегия за привличане на бъдещи випускници от съседните страни. При това всяко висше училище все още не дава такава подготовка, че след завръщането си по родните места като бъдещи участници в обществения живот, някогашните студенти и активни участници в университетския диалогизъм и полилогизъм да останат приятели. На университета, на града, на страната, допринесла за образоването им. Съществуващите днес землячески организации за сега не показват съпричастие към такава стратегия. Проявите им нерядко имат само представителен или полусиндикален характер, а понякога просто изолират студентите-чужденци от университетската общност. Крачка напред към действителен диалогизъм правят сдружения като Дружеството на неоелинистите "Костис Паламас", създадено в Софийския университет. Но къде са и има ли кой да създаде дружество на випускниците, говорещи румънски или дружество "Братя Миладинови" на випускниците от Македония, или дружеството на тюрколозите?... И не просто да бъдат създадени, но и да се поддържа контакт с всеки конкретен човек и след излизането му от Университета...

Що за риторика, та ние все още и с българите-випускници не го правим и въпреки защитеният във Философски факултета проект на тема "Университетски клуб" настоящият ректоратски екип се сеца за випускниците си само при юбилейни поводи. Надали веднага ще могат "да се пипнат" ползите, които неминуемо биха последвали от подобна взаимност. Но е крайно време да се започне с нещо. Без отлагане. И без излишна представителност, скъпи мероприятия или угодничество в каквато и да било посока. Не е задължително например непременно Ректорът да е председател на Университетския клуб. Чудесен бе изборът на г-н Тончо Жечев, да бъде светла паметта му, за председател на Асоциацията на възпитаниците на Софийския университет, но за жалост нейното учредяване остана само поредното юбилейно



припламване, без постоянни и продуктивни активности между випускниците от различни поколения...

Споделяне на проблемите, диалог, доверие и възискателност между съ-мишленици и съ-действеници за един по-цивилизован регион, за недопускане на война, насилие, трагедии. За наистина по-просветено и по-достойно бъдеще, което няма да настъпи ако не започне още днес.

В заключение - съществуват и данни за наличие на университет на Балканите. Американският университет в България, със своите студенти и преподаватели от всички балкански (а и не само балкански) страни, сякаш има повече възможности да изпълнява завета на Иван Димитров Шишманов, един от начинателите на Софийския университет. В края на миналия век той пледира за "просветен национализъм", който, по думите на един днешен мислител, означава "да обичаш отечеството си, но и да уважаваш факта, че съседът ти също има отечество". Подобно съвременно мислене изисква домораслите историци, страхливи като манталитет и възможности за адекватност, да отстъпят на други, на по-днешни университетски люде - икономисти, мениджъри, естети, философи, широко скроени мислители, разбиращи, действено отстояващи факта, че бъдещето наистина е обща отговорност. Пред нашия малък балкански, а това значи и пред големия свят.

## 7. "БАЛКАНСКО" КАТО КОМПЛИМЕНТ

Университетското издателство отново е първо. Не в някакъв състезателно-количествен смисъл, а като адекватно отнасяне към необходимостта най-сетне да проумеем, че в Македония открай време, а и през последните десетилетия, и днес има големи поети, разказвачи, мислители. Струва си да се преодолее комплексът на българската култура, започнал от заядливата критика на Нешо Бончев към езика на друг възрожденски българин – Григор Пърличев. Комплекс, който и днес разединява естетическия хоризонт на съвременното ни цялостно съзнание.

"Зад тайната врата" е не просто една от книгите\*, която ще се подреди върху сергии, ще се натрупа в складове или ще се опоска от сръчни писачи-рецензенти. Тя е акт на взаимност като в духовно-издателски, така и в прагматично-рационален смисъл. Между две съседни, две родни култури. Нейната премиера в Майските дни на българската Алма Матер говори за похвален стремеж на група писатели за "завръщане в университета". Оказа се, че и голямата зала на "Шератън" може да бъде университетско пространство, когато се одухотвори от учени, филолози, литературоведи, от съюзеното българско писателство около ИК "Орфей", от отделни несъюзени или съюзени другаде пишещи...

Който пръв се докосва до книга на Славко Яневски научава малко, но достатъчно за него. Роден е в Скопие през 1920 година. Освен с разказите си (могат да се нарекат и стихове в проза или както си пожелае необремененият от жанрова строгост съвременен читател), е известен с няколко киносценария и с едно показателно хоби – рисуването. Първият му редактор у нас е Любомир Левчев. Първата му книга на книжовен български е спонсорирана от македонския бизнесмен Никола Матлиевски. Разказвачът е носител на наградата "Мирослав Кърлежа" за най-добра проза в бивша Югославия.

У Славко Яневски, преведен старателно на книжовен български от Борис Мисирков, наистина има нещо от сдържаната мъжественост на Мирослав Кърлежа, но и от неограниченото въображение и спонтанната мъдрост на децата. Може да се сравни с нашия Чавдар Мутафов, а от днешните ни писатели – с Йордан Радичков. Но от такова сравнение нищо няма да излезе, както нищо не означават и констатациите, че някои откъслечи на тази книга напомнят Борхес, други Пришвин, трети – Далчевите миниатюри... Вероятно такива паралели са един от начините да се изрази стойността на един модерен художествен слог, който е и покана за игра, обогатяваща предания читател както с приятни минути, така и с многообразна мозайка от лабиринта зад една тайна врата: "безброй кухни, заградени от каменни стени, неизбродими пътеки, травми, изкушения, дивотии, психогенни изследвания, сънища, чудесии и магии". Читателят получава неповторимата привилегия да се усети изследовател на странности и да закривуличи сред лабиринта. Там го очаква още "калейдоскоп от звуци, които поради незнанието си хората наричат тишина", Брюсови вещици и християнски подвижници, закон, който защитава съвременния човек от "вредителните влияния на изкуството" със своите охотни изпълнители, напомнящи пожарникарите на Бредбъри, странни обичаи от Кукулино, като че току що откъснати от Фрейзървата "Златна клонка" и доукрасени със самобитно балканско въображение.

През десетилетията и столетията нихилизъм определението "балканско" е придобило негативистична натовареност. Книгата на Славко Яневски демонстрира как същото може да звучи като белег на качества, като комплимент. Необходимо е в името на по-доброто балканско бъдеще този епитет да се осъзнава и възприема точно по този начин. А процесът може да започне само оттук, от Балканите.

Славко Яневски, "Зад тайната врата", УИП "Св. Климент Охридски", София 1994

## 8. УНИВЕРСИТЕТСКА ЛИЧНОСТ И В ПОЛИТИКАТА

Възпитаник на Робер колеж и на Хайделбургския университет, представител от Пловдив на Учредителното събрание в Търново, един от малкото дипломирани юристи сред строителите на съвременна България, последователен конституционалист (въпреки байганьовското време, което му е орисано), забележителен дипломат, владеещ официалните европейски езици. Към суперлативните факти за тази личност може да се добави дългогодишното лично приятелство с Константин Иречек и Васил Друмев, с повечето от начинателите на книжовното дружество и университета, с княз Александър Батемберг. Князът не забравя човешината и коректността на своя бивш главен секретар, запознал го с България. Години след абдикацията Константин Стоилов става кръстник на неговия син, въпреки обстоятелството, че той никога няма да бъде български престолонаследник. Авторитетът му, заслужен с достойно гражданско поведение, интелект и последователност, често неразбираеми за евтините политикани, му позволяват неколккратно да бъде начело на българската държавност в трескавите години на нейната реабилитация. Въпреки това, "ораторът с европейски маниери" признава нерадостния факт, че най-добрите му намерения "отиват на вятъра".

Още много неща могат да се научат от книгата на неговата внучка Ана Чипева, наследила някои от най-добрите интелектуални качества на знаменития си предходник. Наред с "особената изтъкнатост на редица исторически моменти" - Освободителната война, Учредителното събрание, Съединението, Сръбско-българската война - кратката, но особено четивна и въздействаща биография прави впечатление и с белезите на семейния спомен. През 1888 г. в Цариград тридесет и пет годишният доктор по юриспруденцията е венчан лично от Екзарх Йосиф I за Христина, дъщерята на видния търговец и спомоществовател на възрожденска книжнина Христо

Тъпчилещов. Семейството скоро се умножава с четирима синове и дъщеря.

Придържането към източноправославното вероизповедание по особен начин се свързва с разбирането на Константин Стоилов за Македония като за "една от най-надарените части на българската етнографическа територия", с работата му над Екзархийския устав, паралелно със създаването на първите модерни български закони, с иконата на Св. Иван Рилски в работния му кабинет. Възрожденското чувство за чест и доблест го кара да не изоставя труда си в Министерството на правосъдието, дори след като е подал оставката си като министър; да се оттегли от Парламента, понеже не е отговорял на възрастовия ценз, приет от Конституцията, да се обяви срещу искането на руското правителство за уволнението на професорите в българския университет Милюков и Бахметиев; да вложи много страст и усилия в изграждането на съвременна София – Паметника на Васил Левски, храма "Св. Александър Невски". Накрая, когато неговите "възгледи по важни въпроси не се съгласяваха с тия на княза", се оттегля от активен политически живот. Мнозина му предричат университетска кариера, но скоро смъртта прекъсва нишката на този кратък, но необикновено интензивен жизнен път.

Авторката на книгата, родена през 1922, която проникновено разказва за всичко това, е високо образована личност. Дълги години е била печатарска работничка, библиотекарка. Едва на 48 години с конкурс е приета като специалист в института по история на БАН. През 1977 загива при злополука но успява да остави след себе си тази необходима книга.

Ана Чипева, Доктор Константин Стоилов, УИП "Св. Климент Охридски", С. 1994

## 9. ЕДНА ЗАПОМНЕНА КОНФЕРЕНЦИЯ

"Конституцията и президентът" на български, The President and the Constitution на английски. С получаването на програмата за тази актуално названа конференция, организирана от Центъра за либерални стратегии, съвместно с Интернационалния републикански институт в навечерието на 50-годишнината от приемането на републиканска конституция в страната ни, си записах няколко предварителни въпроса. По темата на уважаемия Скот Карпентър ми се искаше да попитам – не е ли прекалено обобщено разделението на президентската институционалност на американски и на европейски модел? В Европа има ярко изразени национални специфики, които влияят върху функциите и характера на президентската институция. Да не говорим за разликите между С А Щ и Канада от една страна, и Латинска Америка от друга. В същото време – няма ли основания да се говори за сходен модел, основан върху ценности, свързани с християнския тип антропоцентричност? Всъщност в доклада си Скот се задоволи да говори за трима силни американски президенти и да изкаже предположение, че с течение на времето и у нас нещата около президента и конституцията ще се установят и регламентират по-добре.

Към Иван Кръстев – един от точните стратегии на либерализма и на новия университетски академизъм в страната ни, чиито доклад визираше най-вече досегашността на българското президентство и последната ни Конституция – би ли желал да се ангажира с прогноза за обозримото им развитие?

Към проф. д-р Алексей Салмин – известно е, че някои културологично ориентирани политолози определят институциите като форми и начини за предаване на ценности. Имайки предвид десетилетията колективизъм в руската политика, съчетана с личностен произвол – понятието "личност" се свързваше едва ли не само с "култ", което си е

вербализирано компрометиране едновременно на личността и на културата, сиреч на самите устои на досегашната цивилизованост – възможно ли е ново зачитане на конкретния човек, на неговите отговорности и права, които са равнопоставени на тези, които има всеки друг гражданин? Възможно ли е в президентската институция да има антропоцентрична приемственост, така че не всеки следващ "пръв човек" да изтъква действителни или мними престъпления на предходника си? Професорът успокои аудиторията, завършвайки доклада си с презумпцията, че в Русия на мода си остава силовостта. Авторитетът в Еф Ес Бе (да не се бърка с Формация Студио Балкантон, защото означава Федерална Служба Безопасности) или в Съвета за национална сигурност си оставала извор и за публичен авторитет.

Към Георги Близнашки – с оглед функциите на българския президент, който несъмнено трябва да бъде личност с влияние и авторитет над други личности – способен ли е да си представи в действителността ни, в нашата, българска действителност понятието личност-институция? Въпреки че е представител на най-замисленото ядро в социалистическата партия, което, тъкмо поради това, май винаги се избутва към нейната периферия?

Към Стефан Попов – не е ли несъвършената сегашна Конституция на страната ни нещо, което размива и блокира възможностите президентската власт да бъде ефективна? И трябва ли фактът да бъде разглеждан само в катастрофично-драматичен план или всичко това има добрите си страни?

Към Иван Маразов – претендирайки да бъде една от личностите, която се надява на успех в бъдещите президентски избори, разчитайки на най-строга колективистичната политическа сила в обществото ни, спечелвайки изборите – ще прокара ли колективистичната воля, или ще се противопостави на добре известния диктат на Б С П, вече не толкова монолитен, но зависещ от амбициите на по-правоверни

функционери от него? Би ли имал мъжеството на настоящия президент да се противопостави на опитите за намеса от страна на политическата сила, която го издигна?

Към Петър Стоянов - в стремежа си да се консолидира, мнозинството в СДС като че пренебрегва две влиятелни политически фигури - Д-р Желю Желев и Г-жа Анастасия Мозер. Какво е неговото лично мнение за този факт и не зрее ли конфликт на кандидатпрезидентското му лично присъствие с реалния (обединен) опозиционен колективизъм? Не извежда ли категоричната му декларация, че никого не ще предаде, към един тип войничество, който не подхожда за динамичното ни време, в което промяната е по-скоро добродетел? И в края на един век, запомнил най-много клетви (навярно затова и най-много войни) на глава от населението.

Не успях да задам кой от въпросите си, поради нестихващите доклади, изказвания, прения, които, с малки изключения, бяха не по-малко интересни. Възхитих се от точността на стария приятел от студентски години юриста и политолога Венелин Ганев, който сподели, че си е продал саксофона - необходими му били пари, но сега завършва доктората си, преподавайки в Чикагския университет.

Очарователно бе присъствието на Мариела Въргова и на участвалите дами, които за пореден път опровергаха "дистинкцията" хубаво момиче - разумно същество.

Професор докторът Иван Маразов просто не дойде, вероятно защото не можеше да бъде хем заедно за Бетина, хем с мислещи хора. Задължително ли е точно този, който интервюира трепетно като начеващ журналист руския патриарх, да ни бъде президент? По-добре да беше разговарял човешки с някой от колегите си - професори в Москва или в Петербург.

Приключи един университетски форум, започнал с академичното излъчване на професор Живко Сталев и украсен с участие (включително мълчаливо) на университетски випускници от различни поколения и



от различни страни. За жалост не всички политици и кандидатпрезиденти все още си дават сметка, че тъкмо институцията Университет е тази, която ражда и прави адекватни всички останали.

## 10. КАПИТАЛЪТ, НАРЕЧЕН АВТОРСТВО

През последните години българинът дава ясни знаци, че държи на достойнството си, че не обича тиранията, че е готов да отстоява правата си на гражданин. От всички права, обаче, сякаш най-трудно съзнаваното и отстоявано е правото на авторство. Въпреки че има Закон от 1993 година за него и за сродните му права, въпреки приетото от обществото ни клише за "структурна реформа", която би трябвало да означава такова преструктуриране, което ще направи социума по-разумен. Така че действителните ценности и стойности, най-личното сред които е интелектуалната собственост, да бъдат зачетени по достойнство. Всъщност през последните години май нищо не се е променило в тази посока, щом автори на книги не се сещат да поискат (или да уредят) какъвто и да е хонорар, а работници в предприятие, отчитащо все повече и повече загуби, стачкуват, поради това, че заплатите им са само три пъти по-големи от тази на "редовия филолог".

Новият законопроект за "закрила" на културата също поставя авторското право в подчинено, незачетено положение, каквото е на "надстройката" при една уж вече надживяна идеология. В текущата преса може да се прочете за драмата на писатели, дръзнали да се противопоставят на безпардонния си издател (по-точно печатар или посредник), поради което книгите им продължават да събират прах редом с амбулантните стоки на въпросния бизнесмен.

Творческата личност, на която по правило е неприсъщ както слугинският манталитет, така и деловата предприемчивост, продължава да бъде най-незащитената в обществото ни и това е най-отвратителното доказателство, че нещата по нашенско все още не са каквито трябва да бъдат. В други страни писателите, художниците, артистите имат свои представители, мениджъри, помощници, които по правило са сред елита на юристите и икономистите. Отстояването на авторството, на Божията искра,

подражанието на Твореца, е най-печеливият бизнес и това там е в реда на нещата. А ако едно семейство произлиза от утвърден художник, писател или артист, то не само че е осигурено в житейски план, но има възможност да учредява награди, стипендии, конкурси, насърчаващи развитието на позитивното авторство и у други люде.

У нас правото да се наречеш автор е изместено все още от някакви идеалистични в лошия смисъл на думата "политически", "граждански", "конституционни" права, дето по правило зависят от благоволенieto или безучастието на конкретен и винаги наличен чиновник. А когато се изготвя Закон за закрила на културата, редно е като дух той да бъде Закон за закрила на творческата личност, на правото да бъдеш автор. Вместо това новият проектозакон отново се загрижва повече например за Национални центрове по изкуствата като нови юридически лица, дублиращи вече съществуващи структури. В същото време в уж елитни издателства автори, дори с академични звания и титли, стават заложенници на техническия персонал. В един такъв случай авторът, ст.н.с., дава около 250 страници текст, за който не получава нито лев хонорар, но за да си върне обратно ръкописа, например за да го издаде сам, трябва да плати предпечатната подготовка. Както се казва, коментарът е излишен...

Срещу такива и подобни абсурди е насочена дейността на Дружеството за управление и защита на авторските права - Агенция "ИЗА АРТ", осъществяващо дейността си съвместно със Съюза на българските художници. Дружеството осигурява методическа и правна помощ на автори, работещи основно в областта на графичните и пластичните изкуства. Както и на наследниците на творците. Под печат е защитна тарифа за авторски възнаграждения, включваща методика за начините на отстъпване на авторски права и право Copyright. Със сигнални екземпляри ще разполага Експертният съвет към СБХ. За художниците, както и за интересувани се фирми и

сдружения ще бъде открита абонаментна подписка, от която ще зависи бройката на евентуален следващ тираж.

Случайно или не, точно в деня на общото събрание на "ИЗА АРТ" председателят на СБХ Любен Зидаров изпрати писмо до Министър председателя на Република България и до Министъра на държавната администрация по повод нарушаването на авторските права на художниците Георги Чапкънов и Кирил Гогов - автори на държавния герб. "По неизвестни причини Министерството на държавната администрация възлага на предприятие "Бояна филм" изработката на пластичен проект на приетия герб на друг скулптор, който на практика работи върху проект, който не е негов, при това без съгласието на авторите на герба", се казва в писмото. СБХ застава зад правата на двамата автори при евентуалното съдебно решаване на спора...

Зачетеното авторство е съществен компонент от самоуважението на всяко нормално общество, на каквото е крайно време и нашето да заприлича. Иначе ще продължава да ни се носи съмнителната слава, че сме втори в света след Китай по производство на нелегални компактдискове, а сенчестите ни "предприемачи" - по незаконно богатеене. Всъщност подобно замогване е съмнително и несигурно, спекулативно в лошия смисъл на думата. Защото в подобно богатеене липсва тъкмо авторството и създаденият от него необходим, автентичен, оригинален продукт или технология. Зачетената интелектуална собственост е в основата и в основанията на действителния просперитет, който ще е толкова по-далеч от обществото ни, колкото по-назачетена е конкретната авторска личност. Тя е добрият, разумният, дълбинно прагматичният бизнес, който социумът следва да зачита.

## 11. ЗАЩО СЪЕДИНЕНИЕТО НЕ ПРАВИ СИЛАТА

"В Бога вярваме" или "На Твореца се надяваме" може да се преведе надписът върху щатския долар. И хората там изглежда наистина вярват в това, което пишат. Особено на символни места. С вяра в творческия дух там се прави необходимото, щото парите да поощряват Божията искра у всеки предприемчив и талантлив човек, бил той художник, журналист, писател, архитект, изобретател или просто занаятчия. Парите там служат за утвърждаване на ценности, чиито последователни носители са единствено творческите личности. Дотолкова, че всеки труд, независимо в изкуството или в промишлеността или в най-нетворчески на пръв поглед области от ежедневието, се върши с нагласа за усъвършенстване и успешна подреденост. И възможностите (включително финансовите) на всеки гражданин са в пряка зависимост от конкретните резултати на тази нагласа.

У нас през 1998, година след приемането на българския герб и по-малко от две години преди новото столетие и хилядолетие, в условията на демокрация, но без особена разлика от времето, което днешните управляващи обичат да наричат за удобство комунизъм, печели само който държи властта и този, който го слуша. Унизени и унизяващи чиновници с изкълчено съзнание виждат "творческия" си път като безкраен низ от опити се налагат над различните от тях и да създават себеподобни.

Покрай последното развитие на събитията около пластичния вариант на герба стана ясно, че разни лица и осанки от художествената и от правителствената администрация си приличат по солидарното незачитане на двамата художници, които би трябвало да са най-зачетените в страната, където съединението прави силата. За тези членове на новата политическа класа, която все повече се държи като партия, наследила най-калпавите черти на старата единствена такава, творецът трябва да бъде

просто служител. Възнаедрял министър, възприел някои от най-слугинските пълномощия на някогашното УБО, съвсем по фатмашки обяви в националния радиоефир, че "законът не се тълкува". Шефът на "Бояна филм" се изкара патриот в стил "сакам на Буте да е зло..." - нито той, нито хората му нямало да вземат ни лев за пластичните ментета. Впрочем и в недалечното минало зад подобни патриотарски изхвърляния винаги е имало някакъв гешефт...

Междувременно едно от фалшивите копия на герба вече краси сградата на министерството, в което следва да имат представа от понятия като "дизайн" и "високи технологии". Въпреки че Президентът, като човек, който е наясно че законите трябва да се тълкуват и то в полза на градивността, на творчеството, отказа подобно изделие да украси сградата, в която се труди. Премиерът пък, докато е на почивка, хвърля 80 милиона от държавния бюджет за да демонстрира гранитен шик пред журналистите, на които вероятно също гледа като на свои безкритични служители, немеещи пред безалтернативното му могъщество. Но не намери време нито в рамките на един, нито за два месеца да отговори на декларацията на СБХ във връзка с нарушаването на авторските права на авторите на герба. В това показно пренебрежение към художниците настоящият премиер не се отличава особено от предишния, а позицията на отговорния му за скандала екип е административна в най-лошия, в най-левичарския смисъл на думата.

В страната, където уж съединението прави силата, както и преди, най-печелившият бизнес остава политиката, властта. Творецът е нищо и някакъв странник, който по-всеки повод може да бъде унижаван. У нас това като че продължава да бъде безнаказано както преди десет, двадесет или седемдесет години. Затова и съединението, подобно на здравия, прагматичен разум, подобно на единството между духовни и парични ценности, е далеч в някакво трудно обозримо бъдеще.

Преди два месеца попитах Кирил Гогов няма ли да учреди награда за графичен дизайн на свое име. Не, каза ми, по скоро трябва да е награда за стоицизъм. Подобна награда заслужава и всеки гражданин в страната, в която, благодарение на злопаметни и недотам образовани, но самодоволни от измамната си осигуреност чиновници, нито съединение, нито сила се задава на обозримия хоризонт.

Думите по нашенско ще започнат да означават нещо повече от реторика едва когато натегачеството се дръпне пред професионализма, когато личното достойнство на доказани творци и граждани (хора, които "дават градеж") стои по-високо от с нищо недоказващи ефективността си административни образувания. И не е толкова въпросът в международния скандал, който се задава, защото в чужбинско открай време думите българин и вулгарен са почти синоними. Много по-важно е самоуважението, което дължим сами на себе си, каквото и да правим. Самоуважение, което означава зачитане първо на творците, създаващи оригинални продукти, чрез които парите служат на хората, а не обратно.

юни 1998

## 12. ДИЗАЙНЪТ - МНОГОЗНАЧНАТА НЕОБХОДИМОСТ

У нас в последно време думата дизайнер все често се мисли като синоним на "модист". Всъщност модният дизайн е пълноправна област на съвременната предметна култура, но е тъжно, когато обемното съдържание на едно многозначно понятие се редуцира до един частен, макар и свой, случай. Защото дизайнът всъщност е онова огромно пространство на видимостта, в което се пресичат инженерство и художество, ергономия и естетика, морал и конструктивизъм, в което вплътени в предметност логика и интуиции образуват уютно единство. Дизайнът в последно време и в световен мащаб все повече означава мир с природната среда и с естествената човешка същност. Все повече допирателности има със стратегическото планиране, високите технологии - изобщо с огромния масив от съвременни творчески възможности, които, знае се, не се изчерпват нито само с изящното изкуство, нито с приложните образци, които можем да наблюдаваме в изложбите.

Включвайки в себе си и едното, и другото, дизайнът означава също това как изглежда домът и интериора на човека, как този дом се свързва с градската среда, как тази среда отличава в себе си например книжарниците от фризьорските салони, гаражите от месарниците, как свързва вътре в себе си паметниците от миналото с днешни институции, сакрални топоси с постмодернистични хрумвания. Как всичко това е по мярката на конкретното човешко същество и как насърчава неговата собствена охота да твори и да се усъвършенства... Дизайн в развитите страни означава също конструиране на какъв да е проект, но с мисълта за неговата необходимост и приложимост. А за проектираното се мисли и като за обозрим бюджет, чрез който ценната идея се осъществява на практика в непрекъснатото сътрудничество с новите технологии, но и с изпълнителя. При това се отчита, че и двамата след



това ще бъдат потребители, наравно с другите – сиреч в някакъв смисъл изпитват продукта като за себе си.

Точният дизайн прави съвременника действително значим, той все повече иска от него да бъде личност, осъзнала възможността да осъществява на практика нещо съществено и важно в прагматичния, но и в етичния смисъл на думата. Идентичността на всеки съвременник произтича от собствената му самоценност. При това българинът все по-малко се нуждае да я свързва например с някой мустакат войвода от миналото, с бившия "голям брат" или с утрешния голям закрилник. Изобщо – комплексираното митологизиране отстъпва на действително и основателно човешко самочувствие. Съвременникът все по-малко се пита дали е достоен за един или друг от предците ни, но и затова има шанса да не изпитва неудобство от децата си – просто защото в съвременността има възможност пълноценно и пълноправно да участва в едно разумно устройство, функциониране и еволюционно усъвършенстване на общество. В него културата включва и парите, а изкуството е част от антропоцентризма на една цивилизована действителност, в която изпитанията пред човека не са на баналното равнище на оцеляването. В този смисъл дизайнът има пряко отношение към устойчивото и неутопично, предвидимо бъдеще, но и към конкретността на човешката психология днес, към цялостността на съвременната личност, към антропологията в най-благородния, приложим смисъл на думата.

След всичко казано, а може да се говори още много и с примери, трябва да е ясно, че дизайнът е сред стратегическите области, които обществото следва да обгрижва. Трябва да се отбележи, че през епохата на разделение и студена война всичко "стратегическо" се свързваше със силовостта. Дизайнът (осъзнат като стратегически, но не в антропоцентричния, ценностен смисъл на думата) се мислеше като придатък към "най-значимата сред

промишленостите" - тежката промишленост, със съответния нейн връх в оная скала на ценности - военното производство. Изобщо - както всичко стратегическо в оная уродлива йерархия - и дизайнът се свързваше с индустрията на противопоставянето, на самоцелната (сиреч отчуждена от конкретния човек) надпревара във въоръжаване, в тежка и лека промишленост. Бяха създадени видими чудеса на показното изкуство, които сигурно съответстват на вероятни уродливости в секретните технологии, например.

Днес дизайнът е последна грижа на обърканото българско общество. Всеки търговец си заръчва знак и витрина според собственото си виждане, а не според високия критерий на професионалистите. Два синода дизайнери се надвикват кой на кого е виновен, кой на кого е попречил, кой има по-надеждни връзки с властта. Няма държавническа стратегия за развитието на дизайна. Националният център за дизайн, обвързан през последните години, кой знае по каква логика, с бившето Министерство на търговията и туризма, не съществува. В днешното мега Министерство на икономиката очевидно няма добро отношение към "феномена на следващото хилядолетие". Всичко това е тъжно и унижително.

Дизайнът на градската среда пряко се свързва с архитектурата, нищо чудно на някой да му хрумне да го обвърже с Министерството на благоустройството, например... Но къде отива тогава дизайнът на вътрешната среда - с мебели осветление, фитодизайн? Дизайн има и в световната мрежа, и навсякъде, където има иновации, високи технологии, съвременен мениджмънт.

Мнозина свързват думата с успешен краен резултат - наглед, изразяващ съвременна форма, но и художествено-философски смисли, доловими за най-обикновените човешки възприятия. Например представите за града на всеки, който иска да го посети, се създават от очакванията, формирани от пътеводители, литература, учебни карти, разкази на

приятели. Конкретни хора, които посетителят среща в градовете – таксиметраджии, магазинери, келнери и дали те са учтиви, добронамерени, готови да помогнат, също определят характера на града. Качеството на удобствата и строителството – хотелски стаи, офиси, конферентни зали, музеи, ресторанти, барове и магазини, са трети фактор, но никога сами за себе си, а винаги в рамките на определен контекст. Много градски управи подценяват ролята на публичното пространство за формиране на впечатленията. В големите градове обаче дизайнът на публичното пространство може да направи от улиците, пресечките и алеите вълнуващи места. Те могат да се превърнат в цялостно, приятно, безопасно и атрактивно пространство, противостоящо на отчуждението и мръсотията.

Публичната сфера на града, особено това как изглеждат университетите, академиите, училищата, има основно влияние върху възприятията на хората, както и за готовността им да се посветят на качествена работа, на бизнес или на удоволствия. Дизайнерите и университетските хора имат отношение към градското пространство, към употребата му, към предприемчивостта на гражданите и на управленските начинания, а дизайнът играе ключова роля за качеството на урбанистиката чрез широк кръг от дисциплини. Те могат да се комбинират дори със звукови проекти, с далновидност за поддръжката, с всичко, което създава атмосфера на елегантност, модернизъм и богатство, допринасящи за имиджа на населеното място. Тяхното отсъствие или наличието на хаос може да доведе до свикване с боклуците, които са извор на дискомфорт, до песимизъм и отчуждение.

От друга страна, вълнуващи и успешно изградени градове като Барселона, например, създават убеждение, че адекватната дизайнерска стратегия е възможна и на практика. Някои от днешните сгради на този град, съчетани с наследството на Гауди, притежават философия, вписвайки новите

пространствени решения в зачитане на традицията. Само такава приемственост може да вдъхнови за ново търсене. Три са основните характеристики, които определят философското и интелектуално начало на техния дизайн: още проектите са контекстуални, в хармония със средата; видимостта осигурява възможност за размисъл, както и възможност конкретният човек, приятно изненадан от зачетеността си, да се възползва; дизайнът фокусира внимание върху необходимостите на обществото, в което е локализиран. Такъв е подходът на широк кръг от талантиливи творци (особено необходими са и у нас), автори на разнообразни проекти, свързани с пространственото уреждане на града.

Дизайнът все повече се свързва и с проблема за идентичността. Човек без лице и човек без памет споделят обща беда: тотална липса на идентичност. Този, който няма идентичност, еднакво е несигурен и в миналото си, и в настоящето си. Неспособен е да определи бъдещия си житейски път. Не познава възможностите си и единствено времето или късметът биха разкрили неговите качества. Затова желанието на хората в развитите общества не се свежда единствено до формалната свобода - да си стоят в къщи и да правят покупки. Стратегията на търсещите ново качество е, отдавайки голямо значение на работната среда, да подсилват усещането за идентичност и принадлежност. Търговията не е "продажба на оцеляване", както е при нас, а е обмен на качество, на ценности, каквито са свободата (известна в ежедневието и като свободно време), точността, зачетеността на конкретния човек, поощряването на творческите способности. Такъв е стремежът в развитите страни. Които са развити, тъкмо защото са постоянно развиващи се и не се смущават от този факт. Човекът в такава среда знае, че само ако е все по-ефективен, осъзнавайки уникалността на мястото, което обитава, ще може да даде всичко от себе си, докато пребивава на тоя свят.

"Не е ли малко рисковано, не е ли в страни от преките ни проблеми?" – често срещан въпрос, отнасящ се до дизайна. С него се изразява опасение дали дизайнът ще има позитивно влияние върху крайния резултат. Разбира се, отговорът е ДА, въпреки съществуващите рискове. Дизайнът е (би трябвало да е) съществен елемент от стратегията на обществото, от развитието на продуктите и комуникацията. Доколкото подобно мислене и действие е тежест за обществото, тя трябва да се поеме, защото само така може да се спестят по-големи рискове и тегоби.

1998

### 13. ГРАДОУСТРОЙСТВО ИЛИ НИХИЛИЗЪМ

В централната част на София през последните месеци като че нещо се случва. Журналисти го нарекоха "голямото местене". Имат предвид не само вече приключилото изнасяне на Националния исторически музей в Бояна, но и слуховете, че университетското чиновничество вече преразпределя етажите на галерията "Шипка" 6, а и на Студентския дом. Определен интерес предизвика също проектът на арх. Тодор Булев за "сърцето на града", съсредоточено, според автора, около Софийската градска галерия и градина, с възможност за ново казино в близост до националната банка, с ларго, хуманизиращо пространството пред "сталинския барок" на бул. "Дондуков" 1 и 2. Чудесно хрумване е "фестивалът на цветята" на мястото на бившия мавзолей. Известни успехи в централната софийска част бяха постигнати чрез проекта на ФАР за разкрасяване. Макар и в познат припрян стил, отвори врати реставрираният храм "Света София", централната баня възвръща неповторимия си ориенталски блясък. В същото време течовете в бившия княжески (по-късно царски) дворец, напразните многогодишни усилия да се акумулират средства за ремонт на Националната художествена галерия и приключването на проточилото се съдебно дело между Националната галерия за чуждестранно изкуство и Софийската политехника (така би следвало да се нарича висшето учебно заведение със страни наименования от момента на създаването му, та до ден днешен), бяха повод за нова буря в чаша вода, наречена "сливане на НХГ и НГЧИ". Директорът Ружа Маринска бе упрекната в безстопанственост и некомпетентност, на художика и предишен заместник-министър на културата Георги Липовански бе вменено кариеристичното намерение да стане директор на две национални институции(!?). Всеки, който се е трудил поне в една, още повече в министерство, знаейки

какви са отговорностите, надали би поискал такова нещо.

В крайна сметка сериозен дебат не се състоя. Или се състоя на равнището на ежедневната преса, която, по израза на един уважаван съвременен културолог, е "касапница на словото", а не институция за разумно осмисляне на проблемите. Министърът на културата бе упрекнат, че толерира своята професионална гилидия, свързана с Института за паметниците на културата. Художниците отново напомниха, че не се примиряват с нововменявания си статут "след администрацията". Някои отстояват разумното мнение, че е по-добре част от картините на Националната художествена галерия да влязат в бившия Партиен дом, еволюирал днес в множество пустеещи офиси на депутати. И са прави, дори има шеговито предложение новата ни национална институция да се нарича "Офиси", по подобие на световния музей Уфици. На съответния тамошен италиански език думата означава точно това - офиси. Отделен е въпросът доколко Националната ни галерия е и би могла да бъде световен музей, според някои това е истинският проблем...

Общото в дебата, за жалост приличащ на разговор между глухи, навярно е "бацилът на разделението" - архитекти срещу художници, художници срещу университетски преподаватели, администрацията с изгледи за надмошие срещу всички (по старата трагична "традиция" да се правим на лоши германци, при които фатмакът с бирен корем е най-авторитетната фигура). Общото е и немарата към старите ни къщи, от там - произволността на идеи за преправяне, префасониране, препроектиране. Общото е и незачитането на дизайна и на конкретната творческа личност, способна да съгражда не само заради парите. Общ е нихилизмът, пренебрегването на културно-историческите паметници, способни да провокират не толкова музеен, колкото дълбинно съвременен, дълбинноевропейски дизайн и атмосфера, отвеждащи към историческата плътност и

цялост от съприкосновението и осмислянето на миналото, неразделна част от характера на града и от умонастроението на растящите в него...

В същото време, по силата на незнайно какво ценообразуване, се оказва, че един ремонт на покрив или събарянето на няколко вътрешни стени, струват колкото построяването на нова сграда. Има много мераклии лесно да усвояват големи пари за нищо работа, докато цели строителни обекти са зарязани за неопределено време. Е, ако трябваше тепърва да се строи нещо като Национален дворец на културата, като резиденция "Бояна" или нещо като довършването на "Родна стряха"?... Каква ли липса на пари би се отчела, след като не се намират средства за префасонирането на няколко аудитории в галерийни пространства, за ремонтът на първата университетска сграда, покрай която кметът на София почти всеки ден минава с джип, струващ два пъти повече от необходимите средства за ремонт, или колкото е едно пътуване на ректора Иван Лалов до Корея.

Нещо се случва ли, казах, в центъра на София? Нищо не се случва. Всеки е зает със заплатата си, всеки оцелява, липсва размах и далновидност, във вестниците се пишат глупости, от които нищо градивно не може да се разбере. Изобщо – пълзящ nihilизъм, след който надали нещо ще остане, за да бъде ценност и след столетия...

Във Виена почти на всяка втора сграда, повечето жертви на бомбардировки от войната, може да се прочете характерният надпис, че е реставрирана с подкрепата на гражданството и на виенската община, плюс интервала от годините през които е извършено доброто дело. За да заприличаме поне малко на християни-европейци по този въпрос са необходими няколко разумни неща и достатъчно действени хора, които да ги проумеят и отстояват:

1. Министрите на културата и на държавната администрация следва да престанат да правят напук на художниците и да приемат



разумната идея за временно преместване на Националната художествена галерия в бившия Партиен дом. До извършването на ремонта в галерията, която следва да си остане само галерия.

2. Галерията за чуждестранно изкуство да се обособи като цялостен художествен център, без "вкарване" на други институции в нея.

3. Претенциите на държавната администрация (ако не са само медийна измислица), била тя министерска или президентска, към царския дворец да стихнат.

4. Да се потърси ново място на мизерната сбирка наречена "Етнографски музей". В днешно време по света никой не се интересува от етнография, има само етнологии и антропологии. Самото наименование "Етнографски музей" вони освен на нафталин и на най-лош съвременен научен провинциализъм.

5. Да се състави "карта" на обектите в центъра на столицата ни, които спешно следва не само да се украсят с нови фасади, но и да се преустроят като съвременни обиталища, в съответствие с разумна градоустройствена стратегия, в случай че е възможно да я има и у нас.

## 14. ЗАВРЪЩАНЕТО НА ЕДИН МАЙСТОР

Монографията на Катя Кузмова-Зографова за Чавдар Мутафов\* доказва колко непрочетени (още по-малко адекватно осмислени) страници има в литературната ни история. Поне от тази, която се знае и почита в училище, в университета, в институциите. От друга страна, личността и делото на този писател са уникални в най-същинския смисъл на думата. Като разнопосочност на реализацията, като щедрост на самораздаването, като яркост и индивидуален (индивидуалистичен) стил. Убогите закони на българската литературна отмъстителност, съчетани с примитивното социологизаторство в официалния литературен живот, обуславят десетилетната липса на подранилия български постмодернист.

Дълго време Чавдар Мутафов е идентифициран с не най-проницателната част от публицистиката си. Така дори най-доброто, създадено от този магьосник на словото, задълго е "затворено в спец-фондовете". С това българското изкуство и хуманитаристиката ни губят (за известно време) една европейска личност от първа величина, която без притиснение бихме подредили редом с Пруст, Джойс или Кафка. В най-доброто, написано от Чавдар Мутафов, личи есеизмът на "новата предметност" и повече интуитивното, отколкото съзнателно придържане към гещалт психологията. От друга страна този автор притежава специфично градски индивидуализъм, който в родната хуманитаристика винаги сме брояли за "несъстоял се"... Всъщност няма друг български писател през ХХ в., комуто така да отива Аз-формата, при това изписана точно с главна буква.

Дългогодишната липса на Чавдар Мутафов бе удобна, поради спестените въпроси, предизвикателства, същностни проблеми, които в други страни още преди постмодернистичните времена имаха адекватни решения. Този наистина многостранен и гениален творец се проваля единствено в

отношението си към войната и военните. Пословичният му артистизъм и интуициите му сякаш тук точно му изневеряват. Не му помагат да разбере, че точно военщината и силовостта, към която се е отнасял с такова леко чувство за хумор в младите си години, са наистина "друго" спрямо творческата, спрямо съградителската личност. Всъщност (вече имах друг повод да отбележа) българският социум през целия отминал век безмълвно поставя силовостта пред "нормалния" си живот, най-често без да си дава сметка за това... Но за разлика от средния безсловесен българин, Чавдар Мутафов го прави с присъщия си експресионистичен, ярък, убедителен стил и категоричност, будещ и възхищение, но и желание за полемизиране. За жалост след 1944 г. закачливите приятелски разговори и игри на думи от младежките години, са заменени със свръхсериозни обвинителства и унищожително отрицание.

Наричането "дилетант" още в заглавието, смесва личността на Чавдар Мутафов с един от неговите герои. Това е ефектно и запомнящо се, но недотам справедливо. Всъщност той е не по-малко "майстор" в многопосочните неща, с които се захваща. Не по-малко от художниците Владимир Димитров - Майстора, Иван Милев, Дечко Узунев, от университетските универсалисти Асен Златаров, Атанас Илиев, Кирил Кръстев, от поетите Йордан Стубел, Сирак Скитник, Николай Лилиев, Димитър Пантелеев и Атанас Далчев, от професорите Боян Пенев и Константин Гълъбов, от композиторите Панчо Владигеров и Иван Ненов, от "литераторите" Гео Милев, Димитър Шишманов и Владимир Василев, от съучениците Димчо Дебелянов и Иван Лазаров. Всички те, по различно време и винаги с удоволствие, се наричат негови приятели. Но като че при никой от изброените литературата и живота, изкуството и критиката, патосът и науката, логиката и интуициите не са в такова продуктивно и универсално единство.

Подходяща е парадоксалната, игрова нагласа при осмисляне творчеството и делото на Чавдар Мутафов.

Дендизъм и естетизъм са понятия, с които обикновено у нас е характеризиран Оскар Уайлд, но те наистина отиват и на младия Мутафов. Този най-дързък експериментатор в литературата между войните, сякаш еднакво се доверява на здравата предметна логика, но и на подсъзнанието си. Новите технологии, радиото, музиката, рекламата, киното, масовата възпроизводимост, пластичното мислене - всичко това не просто обогатява изказа му. Далеч преди всички тези цивилизационности да навлязат цялостно в българската култура и бит, Чавдар Мутафов, подпомогнат сакаш от инженерното си образование и архитектурно мислене, ги подрежда в единството на едно постоянно поставено на изпитание, постмодерно съзнание.

Мутафов създава образци на столични сгради, най-вече училища. И това не е капризът на виенчанина Витгенщайн, проектирал само собствената си къща, а основна негова професия години наред. Така мислителят на "новата предметност" е същевременно създател на "жива предметност", характеризираща по-добрата част на столичния град, която сме свикнали да наричаме "стара София". От друга страна без Чавдар Мутафов "Везни", "Кресчендо", "Злагорог", "Изток", "Архитект", изобщо българската писменост между войните, нямаше да бъде същата. Но нямаше да бъде същата и българската техническа култура, училищното градоустройство на София, музикалната, кино и арткритиката в България. Особената изтънченост и интересът към изкуствата (в множествено число) прави младия Чавдар Мутафов наистина уникален дори в средата на тогавашната интелигенция.

Литературният историк, тръгвайки да изследва само книжовните факти, по неволя е принуден да бъде културолог и изкуствовед. Така необятно и неразлично са вплетени литературно и нелитературно, че книгата за Чавдар Мутафов, този "Щастлив принц" на българската култура между войните, този "играч на стъклени перли", който има

рядката дарба да открива висш смисъл и в баналното, да утвърждава чрез претенция, да създава забавлявайки се, неусетно заприличва на една "нова Видрица". Събрала съприкосновенията и сблъсъците на един взривен и неповторимо експресивен талант. В книга като тази изследователят лесно може да се загуби. Защото по-голямата част от текста заемат писмата, критиките, поезията, прозата на Чавдар Мутафов - някои от нещата са отпечатани за пръв път отделно. Има и още доста неотпечатано, въпреки че е голям масивът от приведени текстове на Фани Попова-Мутафова, от роднини, близки и приятели. Но като цяло забележителната добросъвестност на Катя Кузмова-Зографова излиза с чест от предизвикателството. След тази книга и обучението по българска литература, както и изучаваната история на българското изкуство на 20-ти век не би следвало да останат същите. Въпреки че малко дразнят социологизираните разделения "ляво" и "дясно", които по дълбокото ми убеждение следва да останат в изследователския арсенал на ХХ в. (особено след като напоследък дори социолозите и политолозите ги избягват). Просто защото са еднакво неадекватни за разбирането и вчувстването в свещената автономност, каквато е творческата личност, изобщо личността. Гео Милев не е ляв, нито Мутафов - десен. Или ако са такива, то е за известно време, в определени моменти. В други Мутафов е "по-ярко ляв" дори от непознатите през 20-те години Радевски, Вапцаров, Даскалов. А Гео Милев става жертва, но и оръдие за фашизоидна разправа по-късно... Чавдар Мутафов категорично страни от "Пламък" не поради факта, че през 24 - 25-та година е в Мюнхен или че там излизат текстове на недолюбвания Николай Райнов, а поради плакатното незачитане на автономната ценностност на индивида, на индивидуалността, на творческата личност, поради нейното съзнателно прието подчиняване на абстрактни и необозрими "задачи", "идеали", "тенденции". Всъщност и Гео Милев и Чавдар Мутафов си приличат

по постоянната си неудовлетвореност, подвижност, релативност. И по това, че стават жертва на един и същ тип силовост, която е извън литературата, извън културата, извън достойното човешко мислене.

Убеден съм, че гражданите на XXI в. (на един от тях е посветена тази наистина добросъвестна книга) ще го проумяват по-адекватно.

\* Катя Кузмова - Зографова, "Възкресението на дилетанта", ИК "Ваньо Недков", София 2001.

## 15. Л. В. БЕШЕ ТУК

От години, въпреки светлите усилия и патос, България си остава "мръсна приказка", доста по-различна от Германия, Франция или която и да е друга европейска страна, където "преодоляването на революциите" е направило хората по-разумни в уредбата на живота. Липсата на уважение към конкретния човек, което да му позволява да бъде не заложник на обстоятелствата, а да ги променя към по-добро; липсата на перспектива, продължава да "изселва" умни и чувствителни младежи от страната ни. Други пък са си емигранти тук, у дома, което се оказва още по-мъчително за тях и за околните... Нали и бездруго най-големият процент от народонаселението ни в момента са пенсионери, които си "ближат раните" от непредвидените промени. От година на година деца в България се раждат все по-малко и по-малко. И ако сега студентите намаляват с по няколко стотици годишно, след десет или след двайсет години ще бъде наистина страшно...

Всичко това ми пречи да се възторгна от факта, че Любомир Вълчев, френският дизайнер, започнал професионалния си път от нашата Национална художествена академия, след 12 години градивна и успешна работа в Париж и в Южна Франция, се завръща в България. И то преди обявената акция "Българският Великден" (да бъде светла паметта на Тончо Жечев!), и то с конкретна идея как би трябвало да изглежда един съвременен български център за дизайн, който да не чака субсидия от никое министерство. И то с лекция пред студенти от същата Художествена академия, което показва, че не е забравил от къде е тръгнал. При това се връща не за да обвинява някогашните си преподаватели, за които говори с уважение (с усмивка си спомня как искали от него я да се обръсне, я да се подстриже, за да мине на изпит), а за да пледира за непрекъснатост, за

приемственост и последователност в професионалната реализация.

Това, което впечатли в лекцията му са три неща. Първо, дизайнерът не бива да изненадва с артистизъм, когато това не се очаква от него. Второ, в професионалната си работа той трябва да бъде оставен години наред да бъде вътрешно разкрепостен и артистичен, да има всякакви "щур идеи", които да експериментира до предела, на който е възможна реализацията. Но тази безметежна на пръв поглед, (и достатъчно финансово обезпечена) работа следва да носи белезите на пределната самоорганизация и самодисциплинираност, а не на доброто-оцеляване-за-известно-време, под знака на което поминуват нашенци в западно и централноевропейски университети. Трето, при достатъчно професионализъм и късмет резултатите непременно идват, а от тях обществото, субсидирало творческото занимание, също печели. Свежа среща бе тази с Любомир Вълчев. Особено на фона на факта, че днес държавата не припознава Националния център за дизайн и дизайна (има хора, за които дизайн и култура са почти синоними) изобщо като необходимост за страната ни.

Любомир Вълчев, преуспял професионалист във Франция, работил за "Лойдс", за "Джей Ви Си", за "ERO industries" и Пиер Карден, беше тук. И май е на път да си тръгне към Франция за още десетина години. Преди да се сблъска с абсурда да сътворява нещо градивно с максимум интелигентност и минимум (чети "без") средства. Казано иначе - в условията на валутен борд и управленска неразбирщина...

Дали след български великдени, след роженски събори и други подобни нови манифестации, при които наши сънародници от чужбина се завръщат, но само за известно време, размишленията ни трябва да бъдат по-ведри? Оптимистът ще има основание едва когато разумни хора, (без да манифестират), просто идват, за да заживеят тук, на възгорчивото и красиво място, което все още се нарича България.



## 16. ЗАДАВАЙТЕ ВЪПРОСИТЕ, КОЛЕГИ!

Каква я мислехме, пък каква започна за става колонката "Университетски клуб" в насъщния Литературен вестник. Наместо випускниците от всички факултети на големия Софийски национален университет да се изявят, вместо да завалят записки на геолози (като от младия бат' Дончо) или гневни пътувания (като от абсолвента Дико Фучеджиев), или някой медик (като Димитър Димов) да напише романа от края на 90-те, или някой юрист да възроптае, че му липсват приятелите-музиканти; вместо днешни дизайнери да разкрасяват архитектурния уникат, а не да си запушват носа като влизат в него; вместо физикът да скъса с метафизичното си настояще и да се влюби, съответно ожени не за университета, ами за хубаво момиче, дете е наясно поне с микроикономиката на семейството; вместо да заявим отчетливо "Такава (мислим си) следва да е литературата на новото пазарно време", то пак студентопреподаватели и само преподаватели от по-приказливите ни факултети споделят обичайно познат хоризонт на реторична бурност. В чашата с вода или изстинал чай, или в нашенския казан, дете не му трябва стражници-дяволи. То си е ясно, щото българинът по рождение и по-сетнини, цял живот е свикнал да си бъде катранджия и продължението на гърба му все го дърпа обратно, дори да не се кисне ближен наоколо, за да му прави мръсотии...

Разбира се, човек изпитва обичайното наслаждение от изискания слог на Г-н Професора Никола Георгиев по повод вербалната агресия на студента от Философски факултет Матакиев. Професорът, един от немногото в университета ни, които заслужават да ги изписваме и ще ги изписваме с главна и с най-главна буква, въпреки донейде справедливия гняв на Георги Каприев (виж бележката му по същия повод в "Литературен вестник"). Но, доколкото имаме усещане, някои от цитатите, както и

(дали шеговито?) солидаризирането с Декана, изключил волния псувач, не му прилягат. Не му отиват и намеренията вразите да останат извън храма завинаги, щото и професори с малки букви, и всякаква гмеж открай време населява Яйцето и околплодието му. Ако поне за една година вразите могат да бъдат изкарани, то има вероятност (поне за някои от тях) да се върнат неврази, оглеждайки мястото, дето са били, от подходящо раз-стояние. Но няма как... А завинаги и вовеки веков е категоричност, която отива само на свещените книги. На Словото, не на реториката.

Най-малък е проблемът на волните псувачи. Като казват на всеки срещнат "вий сте идиоти", те, от историята знаем, събуват новите ботуши на брат си, застават като за снимка на Козлодуйски бряг, а после четата става курбан, поради неудобие на обувките, което се завещава също и на идните поколения... След време винаги ще се намери някой да посочи, че точно това е Геният. Сред гузно-подсладеното мълчание на добри християни, на недобри нехристияни, както и на всякакви други люде, населяващи кръстопътието ни... Та на такива момчета съм имал случай да казвам, че от псувня Слово не става, че по-добрият вариант е първо да обичат Венета и децата, после да зачитат Учителя (който понякога, чини ни се - в по-добри времена, е съвпадал със свещеника), после учебникарстваното, историчесано Отечество, пък после силно да любят и най-накрая да мразят, при това само ако действително се наложи... От Поета знам, че ако има лошо мълчание, това е, когато не се говори за каквото трябва. Поради което ще попитам господин Професора и другите пишещи - защо не задават същинските въпроси? Ще се опитам да формулирам някои от тях, пък нека, който има и други, да ги добави:

Защо студентите да са емоционално грамотни, след като част от преподавателите, а и някои ректори, са емоционално неграмотни?

По какъв начин ще завърши в края на март то го (срок, обявен от г-н Министъра), реформата във висшето ни образование?

За какъв Правилник на университета става дума, щом преподаватели взимат заплати колкото две такси за парно?

Защо в неприказливи факултети има по триста страници "на щат" (за някои от тях се разбира, че преработват не словесен, ами същински опиум), а студентите им са трийсетина?

Защо в един уважаващ се университет се допуска да има два педагогически факултета?

Защо в същия университет има два филологически факултета?

Защо в един филологически факултет има две легални катедри по руски език? (Не ли този челен опит ползва Славянският университет, дето си има двама ректори?)

Защо от централното фоайе и от мазетата на университета изчезват дарените от художници картини? Изкуствоведът ли, който с ентузиазъм ги е набавил, е виновен?

Защо преди да посегне към галерията на СБХ ректоратът не насочи вниманието си към ремонта на първата сграда на Висшето училище, която се срутва година след година току пред джипа на кмета и пред висши заплати на преуспяли випускници, ухажвани само за празниците?

Защо при последното "25 процентно" съкращение от Ректората си отидоха няколко чистачки и един художник?

Защо университетски издателства са нищо повече от изнемогващи рекламни агенции на печатниците си?

Защо студентският град не е нито студентски, нито университетски? И вместо да бъде кампус за тях, той година след година остава място за добро поминуване на хора, за които словосъчетанието "университетски идеали" звучи като на небългарски или като на странен български?

Докато не свикнем да си отговаряме на такива въпроси, нищо в така нареченото университетско културно пространство няма да се промени. А за да се усещаш свободен ще трябва да си останеш аспирант на самостоятелна подготовка, който не бърза да се одокторява.

## ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От омерзението...

Преди няколко години бе направено всичко възможно и невъзможно да бъда освободен от работата си в Ректората "по взаимно съгласие". Това ми позволи да се чувствам "свободен както никога дотогава", включително за да напиша тази книга. След общо петнайсет години, от които пет студентски и десет "организаторски", съчетани със стачки, специализация, докторантура, трябваше да остане нещо черно на бяло... Поглеждайки малко назад, нямам чувство, че съм си губил времето и че не съм бил полезен на университета си и на себе си. Не мога да скрия удоволствието от познанствата с толкова университетски личности, от участието в събития и просто в случвания, за които вярвам, че не бяха излишни, че наистина са (и ще бъдат) неотделими от университетския авторитет. Доволен съм, че благодарение на скромните ми усилия, се списваше най-добрият университетски бюлетин. Но се получи така, че всичко това завърши с едното о м е р з е н и е.

Ден преди проф. д-р Николай Генчев (Бог да го прости) да бъде избран за Ректор, в тогавашния "Телеграф" (имаше такъв вестник със старомодно за края на ХХ в. име), излезе мое писание, под заглавието "Ректори идват и си отиват, чиновничеството остава". Там разсъждавах, че чиновник и служител не е едно и също нещо, че чиновничеството е състояние, от което никой, дори преподавателят, не е застрахован. Не съм сигурен дали професорът успя да го прочете тогава. Така или иначе "чиновничеството" се справи (и) с онова ректорско ръководство. Бих могъл да препубликувам и сега тогавашните си наблюдения, защото по същество в Алма Матер нищо или почти нищо не се е променило. Само дето от година на година студентите намаляват, особено по определени специалности... И от година

на година една добре известна и достатъчно  
влиятелна категория н а г л и човеци, чиито  
единствен принцип е собственото удобство и  
благополучие, са в настъпление. Струва ми се, че  
през втората половина на 90-те наглостта ескалира  
както никога през времето ми в университета  
(включително годините на късния социализъм).  
Демагогска бе прокламацията, публикувана от  
ректорското ръководство в навечерието на 110-  
годишнината... Обръщението завършваше с  
многопатетично заключение, че Софийският  
университет "Св. Климент Охридски" е "общонародна  
духовна ценност".

Ще призная, че доста време (може би дори  
прекалено дълго) такива обобщения ми влияеха,  
мотивираха ме да се раздавам, да правя и  
невъзможното за авторитета на университета си. Сега  
отчитам колко в някои случаи това е било наивно, да  
не кажа простодушно. А може би не съм се усещал  
достатъчно силен, може би за известно време така ми  
е било удобно, поради което не заострих по-рано  
съмненията си. Или вярвах, че о щ е нещо може и  
трябва да се направи... Но и сега (се) питам - кой  
университет е духовната ценност, която заслужава  
себеотдаване?

Този ли, който има факултети със стотици "хора на  
шат, разбирай - на сянка", които, учудващо как,  
десетилетия наред се крият зад гърба на двајсетина  
студенти?

Този ли, в който десетина ентузиастични в последните  
години усърдно псуват ту комунистите, ту  
демократите, за да не се забелязва екстензивния,  
бюрократизиран модел на университет, който си стои  
непокътнат и ги устройва?

Този ли, в който наказват, когато някой организира  
конференция на тема "Университетът - идея и  
практика"?

Този ли, в който професори по администрация (от  
разни факултети) раздават скоростен съд в стил  
"тричленка", след което ти съчувстват?

Този ли, в който те гледат накриво, ако доведеш докрай, въпреки ударите под пояса, фотоизложба за човека Вацлав Хавел?

Този ли, който отчаяно пъшка, че е забравен от политиците, но вместо да им дава ум и разум, се навежда във всички възможни политически посоки – досегашни и предполагаемо бъдещи?

Този ли, в който заплашват с дисциплинарно уволнение заради минутите в библиотеката, без да забелязват часовете и дните нищоправене при уж спасен осемчасов работен ден?

Този ли, в който обявяват мораториум за назначенията, след което (каква дебелашка демагогия в "храма на духа"!) пак "по бързата процедура" назначават и назначават угодни люде?...

Този ли, чиито асистенти са зложници на борци, търговци и странници в така наречения Студентски град?

Този ли, в който незавършили студентки по журналистика, подемат фалшиво темпериран с м е ш е н п л а ч за университета, който всъщност е плач не за ценности, а за нечие десетилетно безхаберие?

Разбрах, не това е моят университет. Доволен бях да не съм там, където се приплъзват достойни за омерзение хора и неща. И, както казваше един университетски поет, "не завиждам на онез, чиито задници, ще знаят повече от техните глави". Но щат в университета български и докога ще продължи дебелоокото им дебелокожие?!

След това проумях, че трябва да внимавам, когато чуя за храмове и "общонародни духовни ценности". Те са омаловажавани и рушени в продължение на десетилетия и, по всичко личи, никак няма да е лесно да бъдат въздигнати наново. Във всеки случай със сигурност "общонародността" е извървяна кривулица, която (отново) допада на демагозите, но за която от изстрадан опит знаем, че е път без изход или (което е по-лошо) път с окаян изход. Затова след неизброимите и необозрими

университетски маразми се насочих към нещо не така престижно, но позитивно и по картезиански обозримо.

...Към необходимото взаимодействие на съграждани

Позабравената възрожденска дума "настоятелство", както и незаменимата нейна същност в полза на българското училище, сякаш са на път да бъдат реабилитирани. Не само законодателно - вече е приет съответен закон на мястото на отлежалия няколко десетилетия "за лицата и семейството" - но и като конкретен израз на зрялост за българското гражданско общество. При това в най-благородното негово проявление - с поглед към обозримото бъдеще, към нашите навлизащи в живота деца.

Не бива да се омаловажава ролята на големите фондации, които се насочиха към благотворителност изключително към домове за сираци, към специални училища, към питомци с неравностойно социално положение. Но и така нареченото средно българско училище, обикновеното училище, в което учат редом и деца на именити родители, и на хора от "по-средна" ръка, и на новобогаташи, и на бедняци, на търговци, и на наемни работници, също има необходимост от постоянна грижа. И тя не може да бъде само и единствено държавна или само и единствено на общината.

Не би трябвало да има по-заинтересовани от качеството на училището, в което учат децата им, от самите родители. Не само качествено преподаване, но и качествено ежедневие в най-широкия смисъл на думата е необходимо. С образцова хигиена, с художествена вътрешна среда и екстериор, с фитодизайн, който не бива да се изчерпва от мъчно гледаните от лелките-чистачки или от по-амбициозни учители саксии с цветя.

Взривът от информация през последните години, множеството издания, специализирани и не дотам, следва да послужат за осъзнаване и за отстояване в



конкретно ежедневие на тази позиция. Художеството наистина и по нашенско следва да бъде част от делника, а в най-голяма степен и от училищната среда на децата, нежели абстрактен артикул за показ по изложбени зали и панаири. Колцина знаят, че в Художествената академия има специалност "Дизайн на детската среда", например. Че всяка година от там излизат квалифицирани специалисти, които не отстъпват на дизайнерите от други европейски страни. Колко от училищните ръководства и настоятелства биха се обърнали към тях или към Факултета по начална и предучилищна педагогика. Или към ръководството на някоя Ботаническа градина, особено ако не целият училищен двор е старателно замазан с прословутия асфалт - белег от годините, когато "дизайн" беше опасна и неясна дума в общественото ни съзнание. Известно е, че преди епохата на асфалта в училищните и в градинските пространства имаше и епоха на кал, която е на път да се завърне тук-там, но не назад следва да се гледа, а към бъдещето, към по-уредено бъдеще.

Хората в продуктивна възраст, които се трудят в настоятелствата, заедно с училищните ръководства, имат най-благородната задача. Да усъвършенстват точно този ежедневен наглед и същност, години наред, а и днес пренебрегвани. Улисани "да оцеляват някак" много хора не забелязват боклуците във и около училищата. Почти са свикнали с бродещите бездомни кучета, включително в училищни и в градински дворове, в които подрастващите могат да видят и някой недотам уместен урок по естествознание. Много родители спират лимузините си за по няколко хиляди марки пред небоядисаните пейки, разградените дворове или неугледните фасади. От друга страна - епохата на съботниците, на безкористния (и обикновено некачествен) труд с поглед към необозримото бъдеще, за радост, отмина. Тук и сега трябва да се действа, професионално и стратегически. И понеже професионализмът и стратегиите също са пазарни продукти, мнозина

предпочитат да бездействат. Парите са част от качеството, така както са част от културата, при това не по-важната и не по-маловажната част, а тъкмо като израз на ценност. Ако училището трябва да се оцени адекватно като институция в него трябва да постъпват средства и чрез настоятелствата, въпреки предвидимите и разбираеми напрежения. Крайният, конкретният резултат в посока на по-качествено училище – това е необходимо да се постигне. Не за да го отчитаме по тържествени събрания или за да споделяме челен опит с някого. Просто всичко това е необходимо за самоуважението ни, заради уважението на децата ни, които, да са живи и здрави, трябва да имат по-добра начална база, когато ще се наложи да приемат и отстояват своите си отговорности.

1991 – 2001

© Румен Бориславов Спасов – 2003 г., София,  
[rouspassov@abv.bg](mailto:rouspassov@abv.bg); [rou@art.bg](mailto:rou@art.bg); [rou@mail.bg](mailto:rou@mail.bg) – валидни електронни адреси

<http://auditorium.art.bg>

© Академичен център за литература и култура, 2003 г.,  
София. Второ (електронно) издание.

**Всички права запазени.**

Разрешено е цитиране и използване на каквато и да е част от текста само с позоваване на източника, при стриктно спазване на Закона за авторското право и сродните му права, както и на текущото законодателство.